

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION**

collection of scientific papers

Social and Behavioral Sciences Series

Issue 18(47)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 18(47)

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

LinkedIn: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Київ
2021**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 11 від 17 листопада 2021 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; **Людмила Антонова**, д-р наук з держ. управління, проф.; **Валентина Балахтар**, д-р психол. наук, проф.; **Галина Бевз**, д-р психол. наук, проф.; **Тодосієвич Боян**, ст. науковий співробітник Ін-ту соціальних досліджень (Белград, Республіка Сербія); **Олександра Брюховецька**, д-р психол. наук, доцент; **Зузевичюте Вайва**, д-р наук, проф. факультету суспільної безпеки Ун-ту ім. Миколаса Ромериса (Каунас, Республіка Литва); **Лариса Гаєвська**, д-р наук з держ. управ., доцент; **Ія Дегтярьова**, д-р наук з держ. управ., **Євген Карташов**, д-р наук з держ. управ., проф.; **Олег Клокар**, д-р екон. наук, доцент; **Оксана Ковтун**, канд. наук з держ. управ., доцент; **Ірина Кринична**, д-р наук з держ. управ., **Сильвія Платанія**, PhD, доцент Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); **Олександр Санніков**, д-р психол. наук, доцент; **Зінаїда Смутчак**, д-р екон. наук, доцент; **Маріанна Ткалич**, д-р психол. наук, проф.

Асоційовані редактори:

Ірина Бондаревська, канд. психол. наук, доцент; **Наталія Воляннюк**, д-р психол. наук, проф.; **Ніна Діденко**, д-р наук з держ. управ., проф.; **Тетяна Лукіна**, д-р наук з держ. управ., проф.; **Павло Лушин**, д-р психол. наук, проф.; **Алла Москальова**, канд. психол. наук, доцент; **Володимир Олійник**, д-р наук з держ. управ., доцент; **Наталія Торба**, канд. психол. наук, доцент.

Технічний редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату
Збірник має сторінки у соцмережі: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2021. Вип. 18(47). 276 с. (Серія «Соціальні та поведінкові науки») (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281 – Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-63-9

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-63-9

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2021

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers

Issue 18(47)

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3) (economy 051) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) (public administration 281) (Category «B»)

Edition is indexed:

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

 Akademik Resource Index;

 CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2021**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 11 dated 17 November 2021)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Olena Aleinikova, Doctor of Science in Public Administr. Prof.; **Liudmila Antonova**, Doctor of Sciences in Public Administr., Prof.; **Valentina Balakhtar**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Halyna Bevz**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Todosijevic Bojan**, senior researcher Institute of Social Sciences (Belgrade, Serbia); **Oleksandra Briukhovetska**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Prof.; **Zuzevichiute Viva**, Ph.D., Professor (Kaunas, Republic of Lithuania); **Larysa Gaevska**, Doctor of Science in Public Administr., associate Prof.; **Iia Dehtiarova**, Doctor of Science in Public Administr.; **Eugene Kartashov**, Doctor of Science in Public Administr., Professor; **Oleg Klokar**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Irina Krynychay**, Doctor of Science in Public Administr.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Sciences-Section of Psychology (Catania, Italy); **Alexander Sannikov**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Prof.; **Zinaida Smutchak**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Marianne Tkalych**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.

Associate editors:

Irina Bondarevskaya, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Nina Didenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Pavlo Lushyn**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Vladimir Oliylyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Technical Editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2021. Issue 18(47). 276 p. (Social and Behavioral Sciences Series) (psychological 053, economy 051, public administration 281 – Category «B»).

ISBN 978-617-7854-63-9

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-63-9

© SIHE «University of educational management», 2021

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

ЗМІСТ

Відомості про авторів 8

ПСИХОЛОГІЯ

- Балахтар Валентина.** Гендерний аспект особистісного становлення фахівця із соціальної роботи
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-10-28](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-10-28) 10
- Бевз Галина.** Уявлення про школу учнів, батьків, вчителів та шкільних технічних працівників
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-29-48](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-29-48) 29
- Камбур Андрій.** Особистісні характеристики ресоціалізації мігрантів
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-49-64](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-49-64) 49
- Korsakevych Sviatoslav.** Psychological features of young people's perception of themselves as voters: a cognitive component
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-65-78](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-65-78) 65
- Курбатова Альона.** Особистісні чинники професійної мотивації студентів з інвалідністю
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-79-100](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-79-100) 79
- Мельник Аліна.** Включеність батьків в освіту дітей в умовах «нової української школи»: комунікативний аспект
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-101-115](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-101-115) 101
- Онопрієнко-Капустіна Наталія.** Роль самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-116-132](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-116-132) 116
- Танасійчук Володимир.** Відповідальність у професійній діяльності фахівців соціальних служб
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-133-146](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-133-146) 133
- Шеленкова Наталія.** Теоретичний аналіз проблеми психодіагностики прихильності до лікування в процесі реабілітації
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-147-161](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-147-161) 147

ЕКОНОМІКА

- Bondar Iuliia, Lehinkova Nina.** Organizational-economic mechanism of ecological tourism development
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-162-180](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-162-180) 162
- Kovalenko Nadiia, Doroshenko Tetiana, Ursol Oksana.** Emotional intelligence as an element of airline corporate social responsibility management
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-181-198](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-181-198) 181

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

- Вініченко Алла.** Зарубіжний та вітчизняний досвід формування проектного менеджменту в історичному контексті
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-199-216](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-199-216) 199
- Діденко Ніна.** Удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я в умовах медичної реформи
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-217-232](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-217-232) 217
- Діденко Ніна, Кулик Ілля.** Актуальні проблеми зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення національної безпеки
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-233-250](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-233-250) 233
- Студенецька Альона.** Зарубіжний досвід організації та функціонування системи управління державною службою (на прикладі, Франції, Польщі, Великої Британії)
[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-251-274](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-251-274) 251

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Valentyna Balakhtar. Gender aspect of the formation of the social work specialist's personality https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-10-28	10
Halyna Bevz. Perceptions of school, students, parents, teachers and school technicians https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-29-48	29
Andrii Kambur. Personal characteristics of resocialization of the migrant https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-49-64	49
Sviatoslav Korsakevych. Psychological features of young people's perception of themselves as voters: a cognitive component https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-65-78	65
Alona Kurbatova. Personal factors of professional motivation of students with disabilities https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-79-100	79
Alina Melnyk. Parents' involvement in the education of children in terms «new ukrainian school»: communicative aspect https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-101-115	101
Natalia Onoprienko-Kapustina. The role of self-efficiency in the activities of a future social services specialist https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-116-132	116
Volodymyr Tanasiychuk. Responsibility in the professional activity of social services https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-133-146	133
Nataliia Shelenkova. Theoretic analysis of the problem of treatment adherence psychodiagnostics in the rehabilitation https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-147-161	147

ECONOMY

Iuliia Bondar, Nina Lehinkova. Organizational-economic mechanism of ecological tourism development https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-162-180	162
Nadiia Kovalenko, Tetiana Doroshenko, Oksana Ursol. Emotional intelligence as an element of airline corporate social responsibility management https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-181-198	181

PUBLIC ADMINISTRATION

Alla Vinichenko. Foreign and domestic experience in the project management formation in historical context https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-199-216	199
Nina Didenko. Improvement of mechanisms of public management of provision of rehabilitation services in the field of healthcare in the conditions of medical reform https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-217-232	217
Nina Didenko, Illia Kulyk. Current problems of the foreign policy activity of the state for ensuring national security https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-233-250	233
Alona Studenetska. Foreign experience in the organization and operation of management systems of the state serving the service (for example, France, Poland, Great Britain) https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-251-274	251

Відомості про авторів

Балахтар Валентина Візиторівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти, Національного авіаційного університету. Київ, Україна.

Бевз Галина Михайлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Бондар Юлія Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Вініченко Алла Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Діденко Ніна Григорівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика. Київ, Україна.

Дорошенко Тетяна Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Камбур Андрій Васильович, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці, Україна.

Коваленко Надія Олегівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Корсакевич Святослав Сергійович, здобувач ступеня Phd Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. Київ, Україна.

Кулик Ілля Олегович, аспірант кафедри публічного управління та проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Курбатова Альона Олександрівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Інституту соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна». Київ, Україна.

Легінькова Ніна Іллівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та економіки Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Мельник Аліна Юріївна, науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України. Київ, Україна.

Онопрієнко-Капустіна Наталія Василівна, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри освітнього менеджменту, практичної психології та інклюзивної освіти університету імені Григорія Сковороди у Переяславі. Переяслав, Україна.

Студенецька Альона Олексіївна, аспірант кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.

Танасійчук Володимир Іванович, докторант кафедри психології управління, Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Урсол Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету. Кропивницький, Україна.

Шеленкова Наталія Леонідівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, Україна.

Information about the authors

Valentyna Balakhtar, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Vocational Education, National Aviation University. Kyiv, Ukraine.

Halyna Bevz, Phd, Doctor of Psychology, Professor, Head of Communication Psychology Lab, Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, Ukraine.

Iuliia Bondar, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Management and Economics' Department Flight Academy of the National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Nina Didenko, Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administration health care and public administration National University of Health Of Ukraine named after P. L. Shupyk. Kyiv, Ukraine.

Tetiana Doroshenko, PhD of Pedagogic Sciences, associate professor at the department of management and economic Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Andrii Kambur, Ph.D. in Sociology, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, Ukraine.

Sviatoslav Korsakevych, candidate of Phd in the field of «Political Psychology»; Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, Ukraine.

Nadiia Kovalenko, PhD of Pedagogic Sciences, associated professor, associate professor at the department of management and economic Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Alona Kurbatova, Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Department of Psychology, Institute of Social Technologies at the Open International University of Human Development «Ukraine». Kyiv, Ukraine.

Nina Lehinkova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Management and Economics' Department Flight Academy of the National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

Alina Melnyk, Junior Researcher Laboratory of the Psychology of Communication Institute of Social and Political Psychology National Academy of Educational Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Natalia Onoprienko-Kapustina, candidate of psychological sciences, Senior Lecturer, Department of Educational Management, Practical Psychology and Inclusive Education, Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav. Pereiaslav, Ukraine.

Illia Kulyk, postgraduate student Department Administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nataliia Shelenkova, Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Psychology Chair Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. Uman, Ukraine.

Alona Studenetska, Graduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv, Ukraine.

Volodymyr Tanasiychuk, PhD student of the Department of Management Psychology, Central Institute of Postgraduate Education, SIHE «University of Education Management». Kyiv, Ukraine.

Alla Vinichenko, Candidate of Historical sciences, associate professor of the Department of Public administration and Project management, Educational and scientific institute of management and psychology SIHE «University of education management». Kyiv, Ukraine.

Oksana Ursol, PhD of Pedagogic Sciences, associate professor at the department of Professional Education and Social-Humanitarian Sciences Department, Flight Academy of National Aviation University. Kropyvnytskyi, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-10-28](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-10-28)

УДК 159.922.2:364

Балахтар Валентина Візиторівна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки
та психології професійної освіти,
Національного авіаційного університету.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
valentyna.balakhtar@gmail.com

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. У статті висвітлено результати емпіричного дослідження гендерних особливостей особистісного становлення фахівців із соціальної роботи на різних стадіях їх професійного становлення. Розкрито сутність гендерного аспекту особистісного становлення фахівця з соціальної роботи. Наведено результати емпіричного дослідження гендерного аспекту становлення фахівців з соціальної роботи у ціннісно-мотиваційній, когнітивно-афективній та конативно-рефлексивній сферах. Виявлено гендерні відмінності щодо ціннісних орієнтацій досліджуваних фахівців (для чоловіків більш значущими є орієнтація «соціальну активність», «цінності професійної взаємодії», «продуктивність», «креативність», для жінок – цінність вміння логічно мислити, приймати обдумані раціональні рішення, повага оточуючих, авторитет в колективі, вміння зрозуміти і поважати чужу точку зору, толерантність, самостійність і незалежність у судженнях, високі вимоги до життя і високі домагання тощо) на різних стадіях професійного становлення. Виявлено статистично значущі гендерні відмінності щодо прагнення до максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності; мотивації професійної діяльності; базових переконань щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння фахівців з соціальної роботи; контрольованості та справедливості подій; креативного потенціалу; позитивного самоствавлення; психологічного благополуччя; емпатії; самооцінки; комунікативної інтолерантності; рефлексивності; самоефективності. Отримані результати свідчать про актуальну потребу втілення у життя принципу гендерної рівності,

створення рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від статі. Важливим є стирання диференціації між соціальними ролями чоловіка і жінки, нівелювання ієрархічності у статевих стосунках, визнання цінності саме особистості (незалежно від статі).

Ключові слова: фахівець з соціальної роботи; стадії становлення особистості; гендер; принцип гендерної рівності; гендерні відмінності.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах сьогодення особливої ваги набуває соціальна робота як сфера гуманітарної діяльності людини, спрямована на надання соціальних послуг, гарантування різним категоріям населення соціальних прав, що засновані на принципах гуманізму, солідарності та соціальної справедливості, забезпечуючи високий рівень життя і зменшуючи рівень безробіття, інвалідності, сирітства тощо. Специфіка професійної діяльності зумовлює підвищені вимоги до компетентності фахівців, їхніх професійних знань, умінь і навичок, дотримання ними законодавчо-нормативних вимог на шляху реалізації мети і завдань соціальної роботи. Саме тому важливим є гендерний аспект становлення особистості фахівця з соціальної роботи як «суб'єкта соціальних стосунків і відносин, здатного стати рушійною силою реформаційних змін у суспільстві, якісно і творчо реалізувати професійні функції, опанувати засоби самоорганізації і саморегуляції, самотворення й саморозвитку себе як професіонала, дотримуючись принципу рівності жінок та чоловіків серед фахівців» [1]. Гендерний дисбаланс в Україні носить форму приниження прав як жінок, так і чоловіків, особливо у сфері соціальної роботи. Тому важливим є врахування гендерного аспекту становлення особистості фахівця з соціальної роботи, що сприятиме ефективному здійсненню повноважень цілеспрямованої діяльності у процесі надання системи соціальних послуг різним категоріям населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці накопичено досить значний теоретичний і практичний матеріал із загальнотеоретичних та концептуально-методологічних засад соціальної роботи (Г. Берер, А. Капської, М. Лукашевич, І. Миговича, Т. Семигіної, К. Уелс, М. Фірсова, Ю. Швалба, Л. Юнсон та ін.), соціально-педагогічних та соціально-психологічних питань соціальної роботи (О. Безпалько, Г. Бевз, Б. Вульфовой, М. Галагузової, Л. Міщик, А. Мудрика, О. Петровського та ін.), екологічної спрямованості сучасної практики соціальної роботи (М. Грей, Л. Домінеллі, Д. Пітерс, Т. Семигіна та ін.), соціально-психологічного забезпечення розвитку соціальних послуг в Україні (Н. Кривоконь та ін.), професійно-важливих якостей фахівців з соціальної роботи, чинників та умов їх розвитку

(Т. Алексєєвої, С. Архипової, О. Бодальова, В. Бочарова, О. Іванової, О. Карпенко, В. Пасинок, В. Полтавець, Л. Савенкової, С. Харченко та ін.), концепцій і моделей професійної підготовки фахівців у сфері соціальної роботи (Н. Абрамовських, Ю. Галагузова, А. Кулікова, І. Ларіонова, Г. Лещук, С. Мініханова, Н. Собчак та ін.) тощо.

Проблеми гендеру, особливості формування гендерної чутливості фахівців, особливості гендерного компоненту у практичній діяльності у сфері соціальної роботи досліджували С. Гришак [2], В. Кравець [3], І. Мунтян [4] та ін. Водночас, проблема дослідження гендерного аспекту особистісного становлення фахівців з соціальної роботи, незважаючи на її актуальність, не була предметом спеціального вивчення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета даної статті – теоретичне та емпіричне дослідження гендерного аспекту особистісного становлення фахівця з соціальної роботи.

Завдання статті:

- 1) розкрити сутність гендерного аспекту особистісного становлення фахівця з соціальної роботи;
- 2) емпірично дослідити гендерні особливості становлення фахівців з соціальної роботи у ціннісно-мотиваційній, когнітивно-афективній та конативно-рефлексивній сферах.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У вивченні гендерного аспекту становлення особистості фахівця виявляється гендерна нерівність при розподілі професій. Так, жінки практично монополізували ряд професій: вчителя, секретаря, бухгалтера, продавця, кухаря, дільничного терапевта, листоноші, провізора в аптеці та інше. Проте чоловіки займають вищі управлінські посади в установах та в органах державної влади. Причому чим вище рівень органу влади, тим менше там жінок [5]. Суттєва нерівність проявляється і у можливості способу життя. Жінкам властива багатоваріативність можливостей у виборі способу життя проти однієї єдиної можливості для чоловіків, тобто працювати.

Щодо соціальної роботи, то професійна діяльність фахівців є достатньо складною за своїм змістом, напрямами і потребує виконання значної кількості як «базисних» (консультаційної, діагностичної, прогностичної, інформаційної, правозахисної, організаційної, попереджувально-профілактичної, соціально-медичної, психологічної, соціально-побутової тощо) [6, с. 122], так і специфічних функцій (управлінської, адміністративної,

організаційної, психологічної, педагогічної, соціальної та ін.). Серед фахівців з соціальної роботи як спеціалістів високої кваліфікації, люди особливої, делікатної професії, що призначена для забезпечення багатопрофільної системи служб соціального захисту населення [7]. Зважаючи на вищесказане, а також враховуючи, що Конституцію України (1996 р.), Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) та інші нормативно-правові акти нашої держави, варто зазначити, що вони закріплюють принцип рівності жінок та чоловіків, проте і досі гендерна рівність у багатьох сферах ще не досягнута.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

З метою вивчення гендерного аспекту особистісного становлення фахівців з соціальної роботи нами проведено емпіричне дослідження. З цією метою нами використано для дослідження: а) *ціннісно-мотиваційної сфери* методику М. Рокича «Ціннісні орієнтації»; методику визначення мотивів становлення й вдосконалення у професійній діяльності фахівців з соціальної роботи (модифікований варіант методики О. Бондарчук, Л. Карамушки «Мотиви професійної діяльності»); авторську методику незавершених речень «Ціннісне ставлення до становлення особистості фахівця у сфері соціальної роботи»; б) *когнітивно-афективної сфери*: методику Р. Янов-Бульмана «Шкала базових переконань» в адаптації О. Кравцової; методику дослідження самооцінки особистості С. Будассі; авторську методику незавершених речень; тест «Креативність»; методику «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова; опитувальник «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф; в) *конативно-рефлексивної сфери*: методику «Дієвість становлення особистості фахівця з соціальної роботи» (модифікований варіант міні-анкети С. Кузікової); методику діагностики комунікативної толерантності В. Бойка; опитувальник самоефективності А. Шерера в модифікації А. Бояринцевої; методику рефлексивності А. Карпова та ін.

У дослідженні взяли участь 720 фахівців з соціальної роботи з різних регіонів України на різних стадіях професійного становлення: 1) професійної підготовки – студенти віком до 23 років (31%); 2) професійної адаптації – молоді фахівці віком до 30 років (15%); 3) формування професійної компетентності – фахівці віком від 30 до 40 років (16,3%); 4) формування професійної майстерності – фахівці віком від 40 до 50 років (11,3%); 5) вдосконалення професійної майстерності і передачі досвіду – фахівці віком від 50 до 60 років (14,7%); 6) післятрудова стадія – фахівці віком від 60 років і більше (11,7%).

Статистичну обробку отриманих даних здійснювали за допомогою комп'ютерних програм SPSS (версія 23.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Нами вивчалися гендерний аспект у становленні особистості фахівців з соціальної роботи у ціннісно-мотиваційній, когнітивно-афективній та конативно-рефлексивній сферах. Так, найперше нас цікавили просоціальні цінності, ціннісні орієнтації фахівців з соціальної роботи, цінності професійної взаємодії, самореалізації, становлення особистості та ін. З цією метою було використано методикю М.Рокича, що дозволила визначити термінальні й інструментальні цінності. За результатами дослідження виявлено групу цінностей, що є найбільш значущими для досліджуваних фахівців: орієнтація на здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, активне діяльне життя, життєву мудрість. Серед інструментальних цінностей найбільш значущими є життєрадісність, охайність, високі запити, відповідальність, незалежність, чесність, а до найменш значущих віднесено: вихованість, тверду волю, ефективність у справах, терпимість, широту поглядів, чуйність.

За результатами факторного аналізу термінальних та інструментальних цінностей за методикою М.Рокича виявлено досить суперечливу структуру ціннісних орієнтацій досліджуваних фахівців: для чоловіків більш значущими є орієнтація на перший полюс факторів: «соціальну активність», «цінності професійної взаємодії», «продуктивність», «креативність». Для жінок значущими виявилися цінності другого полюсу даних факторів ($p < 0,01$), що свідчить більшу цінність вміння логічно мислити, приймати обдумані раціональні рішення, повага оточуючих, авторитет в колективі, уміння зрозуміти і поважати чужу точку зору, толерантність, самостійність і незалежність у судженнях, високі вимоги до життя і високі домагання тощо.

Крім того, для чоловіків більш значущими є орієнтація на другий полюс факторів «життєві цінності» та «перфекціонізм» ($p < 0,01$), що, на нашу думку, можна пояснити нетрадиційним для чоловіків видом професійної діяльності.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено, що максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності з метою самореалізації фахівця як професіонала, особистісного і професійного зростання та життя в гармонії, гуманного ставлення до оточуючих у сфері соціальної роботи працівники можуть досягнути на перших стадіях становлення (рис. 1). Так, фахівців жіночої статі характеризує тенденція до зростання показника до стадії формування професійної майстерності (у середньому 0,48 бали) ($p \leq 0,01$). У фахівців

чоловічої статі спостерігається як різке зростання до стадії професійної адаптації, так і в подальшому різке зниження показників у подальшому професійному становленні (на стадії вдосконалення професійної майстерності і передачі досвіду – у середньому – 8,32 бали).

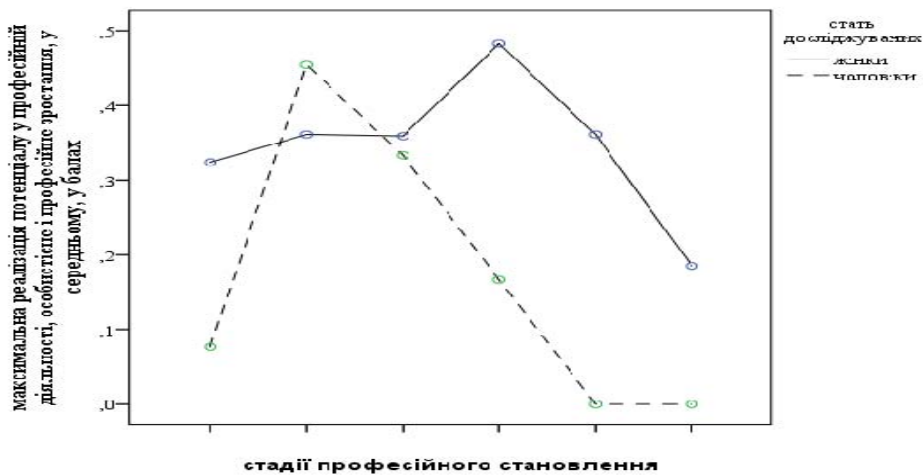

Рис. 1 Особливості максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності задля самореалізації фахівця як професіонала

Зниження показників свідчить про те, що, на думку фахівців чоловічої статі, вони не можуть реалізуватись як професіонали у сфері соціальної роботи. Іншими словами, соціальна робота не є характерним видом професійної діяльності для чоловіків. Натомість і жінок не характеризує максимальна реалізація потенціалу у сфері соціальної роботи, а рівень особистісного і професійного зростання знижується.

На нашу думку, ймовірно, що їхнє життя далеке від гармонії і гуманного ставлення до оточуючих, а це, в свою чергу, зумовлює порушення житлового спокою і балансу в особистому і професійному становленні. Найменш значущими фахівці вважають самовдосконалення, самоствердження, самоздійснення і самореалізацію у соціальній роботі (11,5%), що свідчить про суперечність з попередніми результатами. Виявлено статистично значущі відмінності за критерієм χ^2 у типах фахівців за мотивацією професійної діяльності залежно від статі (табл. 1): більш характерний «тип, орієнтований на професійну самореалізацію» (46,3%) властивий жінкам і найменш характерний для них – «внутрішньо мотивований тип» (9,4%) ($p < 0,01$). У чоловіків спостерігаємо приблизно однаковий розподіл за типами мотивації ($p < 0,01$).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за типами мотивації професійної діяльності залежно від статі

Стать досліджуваних	Типи фахівців за мотивацією професійної діяльності (кількість досліджуваних, у %)			
	«прагматик»	соціально-спрямований тип	орієнтація на професійну самореалізацію	внутрішньо мотивований тип»
Чоловіки	23,6	29,1	25,3	21,9
Жінки	26,8	17,4	46,3	9,4

Ймовірно, відсутність прагнення до гармонії спричинена різноманітністю рольового репертуару фахівців, значними емоційними навантаженнями. Стосовно чоловіків, на нашу думку, це не характерний для них вид діяльності, де б вони могли себе реалізувати.

За результатами емпіричного дослідження особливостей гендерного аспекту у становленні особистості фахівців з соціальної роботи у *когнітивно-афективній сфері* виявлено статистично значущі відмінності у базових переконаннях щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння фахівців з соціальної роботи залежно від стадій професійного становлення і статі ($p \leq 0,01$) (рис. 2): більш високий позитивний профіль базових переконань щодо власної цінності, здатності управляти подіями та везіння фахівців з соціальної роботи залежно від стадій становлення виявлено у жінок. При цьому, показники вираженості самоконтролю, власної цінності «Я» та везіння є найбільш високими у жінок на стадіях саморегуляції у професійній діяльності та рефлексії професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху (у середньому 16,897 і 17,667 балів відповідно) ($p \leq 0,01$).

Щодо вираженості профілю цих показників у чоловіків, то найбільш низьким він є на стадії самореалізації фахівця (у середньому 13,5 бали), що підтверджує нехарактерність даного виду роботи для чоловіків ($p \leq 0,01$). Зважаючи на низький рівень контролю, не готовність брати на себе відповідальність, виявляти гнучкість у поведінці та діяльності особами чоловічої статі, зумовлює відсутність конкретних цілей, мети у роботі (ситуативний характер).

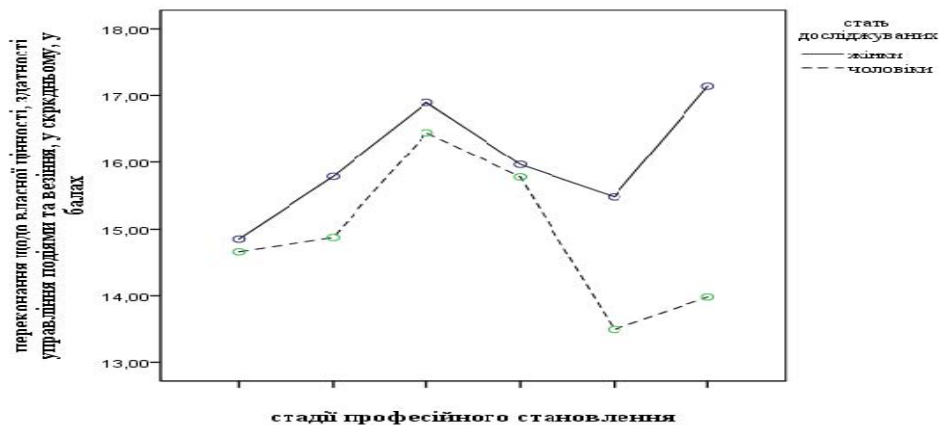

Рис. 2 Базові переконання щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння фахівців соціальної роботи залежно від статі і стадій становлення

За результатами дисперсійного аналізу базових переконань щодо загального ставлення до свідомості світу, тобто контрольованості та справедливості подій на різних стадіях становлення фахівців з соціальної роботи, то, в цілому, показники знижуються у жінок ($p \leq 0,01$) (рис. 3).

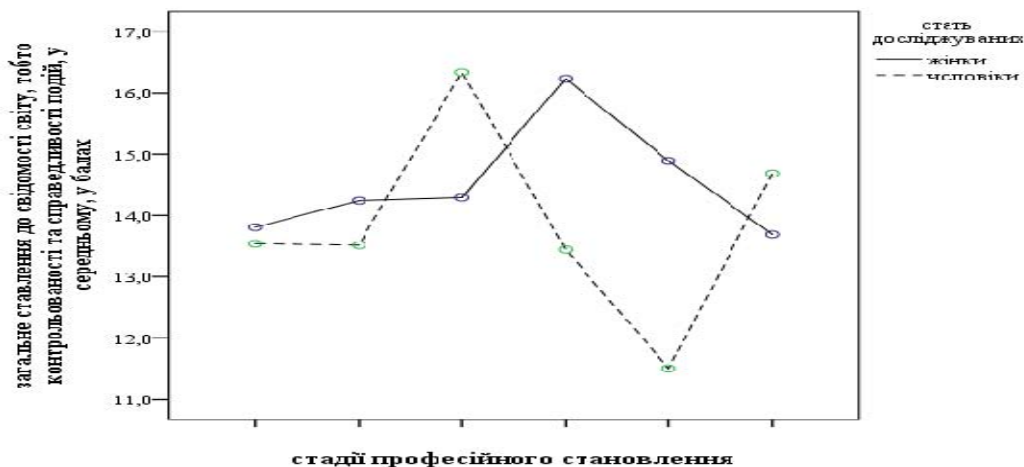

Рис. 3 Базові переконання щодо загального ставлення до свідомості світу, тобто контрольованості та справедливості подій фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стадій становлення

Можна припустити, що фахівці зневірилися у собі, у справедливості влаштування світу, не довіряють оточуючим, не впевнені у власній здатності

вирішувати складні ситуації, брати на себе відповідальність за результат професійної взаємодії, планування й реалізацію професійної діяльності тощо.

Дослідження базових переконань щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу протягом становлення особистості фахівців з соціальної роботи показало позитивну тенденцію до зростання ($p \leq 0,01$) (рис. 4): у цілому показник базових переконань щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу упродовж стадій становлення зростає як в чоловіків, так і в жінок ($p \leq 0,01$).

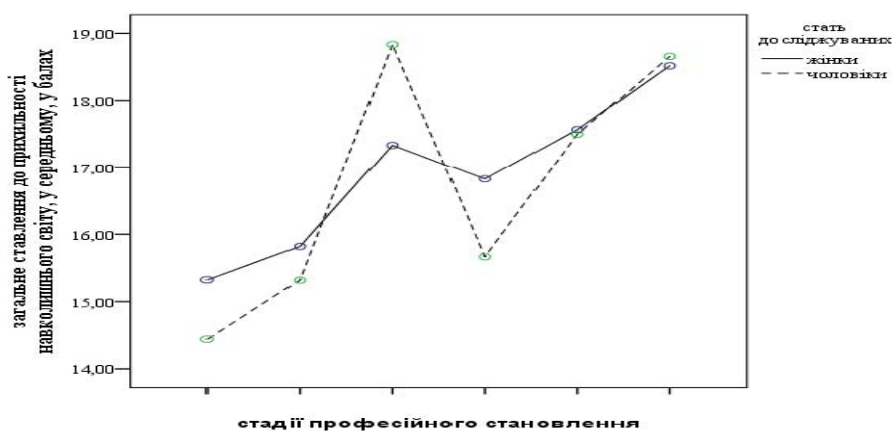

Рис. 4 Базові переконання щодо загального ставлення до прихильності навколишнього світу фахівців з соціальної роботи залежно від стадій становлення

Встановлено статистично значущі відмінності щодо показника креативного потенціалу фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стадій становлення (рис. 5).

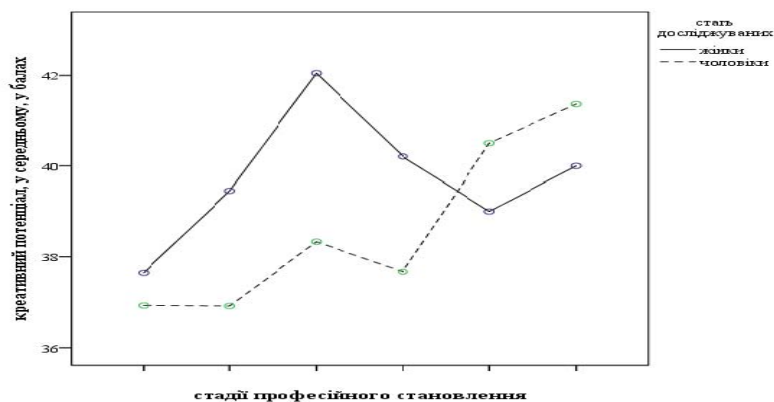

Рис. 5 Особливості креативного потенціалу фахівців з соціальної роботи залежно від статі та стадій становлення

Як видно з рис. 5, рівень вираженості показника креативного потенціалу найбільш низький на стадії самовизначення в якості фахівця у представників чоловічої і жіночої статі та складає у середньому 36,92 і 37,64 балів відповідно ($p \leq 0,01$).

На інших стадіях: у жінок креативність зростає до стадії саморегуляції у професійній діяльності (у середньому 42,05 бали), а згодом поступово знижується до стадії рефлексії професійного досвіду (у середньому 40,0 бали) ($p \leq 0,01$). У чоловіків впродовж становлення спостерігається позитивна тенденція зростання (у середньому 41,36 бали) ($p \leq 0,01$). У цілому, це, на нашу думку, зумовлено особистісними особливостями розвитку чоловіків і жінок на різних стадіях особистісно-професійного становлення, їхньою здатністю бути соціально активними працівниками, знаходити рішення у нестандартних ситуаціях тощо.

Варто також звернути увагу, що у процесі вирішення проблем будь-якого характеру фахівці з соціальної роботи стикаються з дискримінаційними практиками, оскільки важливу роль відіграє стать, яка підсилює прояви соціальної несправедливості. Нині є нагальною потреба у практичній реалізації соціальної роботи врахування гендерної перспективи з різними категоріями населення: дітьми, молоддю, підлітками, людьми з інвалідністю, що зазнали насильства, особами похилого віку та іншими [2, с. 21–31], [9, с. 269]. Отже, однією з основних функцій соціальної роботи є створення рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від статі. Тому важливим є стирання диференціації між соціальними ролями чоловіка і жінки, нівелювання ієрархічності у статевих стосунках, визнання цінності саме особистості (незалежно від статі).

За критерієм χ^2 виявлено гендерні відмінності ($p < 0,01$) позитивного самоставлення: серед жінок є більше таких, що характеризуються його високим рівнем (45,8%) ніж серед чоловіків (35,8%), що, на нашу думку, може бути пов'язано з очкуваннями у чоловіків більшої успішності в житті, з одного боку, й низькою заробітною платою й престижністю професії з іншого) (табл. 2).

Таблиця 2

**Рівні самоставлення фахівців з соціальної роботи
залежно від статі досліджуваних**

Рівні самоставлення фахівців з соціальної роботи	Кількість досліджуваних, у %	
	жінки	чоловіки
Низький	27,1	5,8
Середній	27,1	58,4
Високий	45,8	35,8

Встановлено статистично значущі відмінності щодо показника психологічного благополуччя фахівців з соціальної роботи залежно від стадій становлення і статі (рис. 6): рівень вираженості показника психологічного благополуччя найбільш низький на стадії самовизначення в якості фахівця і складає у середньому 308,7 бали у жінок і 297,0 балів у чоловіків ($p \leq 0,01$).

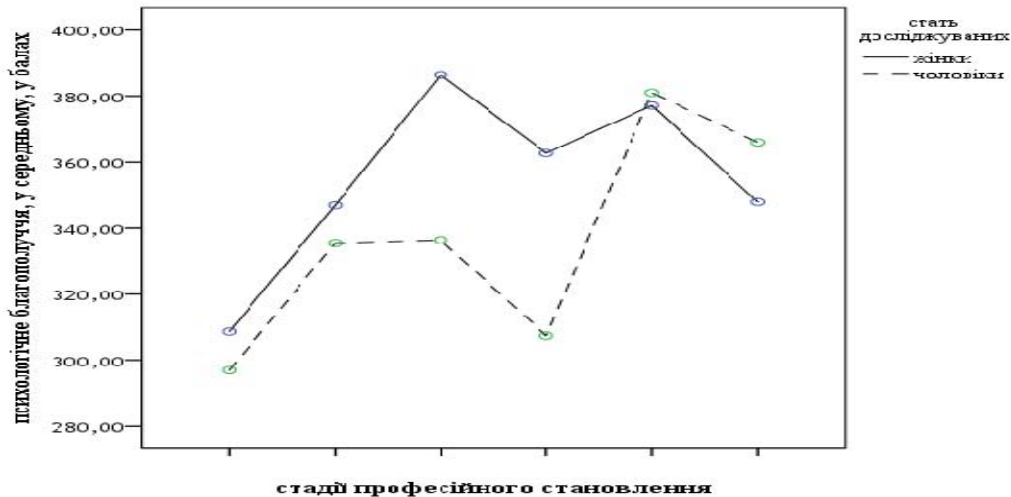

Рис. 6 Особливості психологічного благополуччя фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стадій становлення

У цілому, можна сказати, що рівень психологічного благополуччя у фахівців з соціальної роботи зростає до стадії самореалізації, причому у чоловіків показники трохи нижчі, що можна пояснити нетрадиційним для них видом діяльності ($p \leq 0,01$). Показник благополуччя у представників чоловічої і жіночої статі знижується на стадії рефлексії професійного досвіду і самотворення смислу подальшого життєвого шляху і складає у середньому 365,9 бали у чоловіків і 347,9 балів – у жінок ($p \leq 0,01$).

Встановлено статистично значущі відмінності щодо емпатії фахівців з соціальної роботи залежно від стадій становлення і статі (рис. 7).

Як видно з рис. 7, показник емпатії розвинутий недостатньо, але, в цілому, зростає упродовж усіх стадій становлення. Зокрема, середній показник емпатії у жінок є приблизно однаковим на стадіях самовизначення, проектування, саморегуляції та вдосконалення і самоствердження (відповідно у середньому 80,65, 77,94, 79,82, і 76,86 балів), а потім різко зростає, досягаючи максимуму на стадії рефлексії (у середньому 96,77 бали) ($p \leq 0,01$).

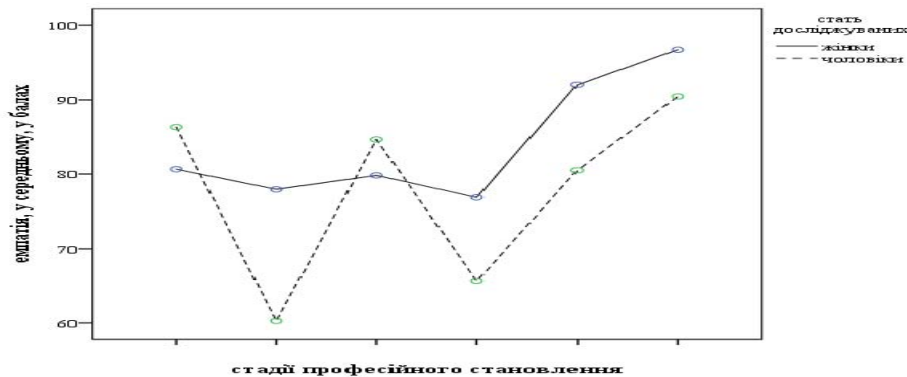

Рис. 7 Особливості емпатії фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стадій становлення

Натомість у чоловіків, у цілому він теж зростає, але носить не постійний характер. Так, зі стадії самовизначення (у середньому 86,33 бали) різко знижується (у середньому 60,27 бали), а потім знову зростає на стадії саморегуляції – 84,66 бали і знову знижується на стадії самоствердження (у середньому 65,66 бали) і вже стабільно зростає протягом становлення і досягає максимуму на стадії рефлексії – 90,47 бали ($p \leq 0,01$). Такі результати отримані за рахунок того, що чоловіки більш емоційно стабільні, їм більш властиві труднощі у прояві співпереживань і співчуття у процесі взаємодії ($p \leq 0,01$), вони оцінюють вчинки людей, а не керуються власними враженнями [10, с. 730–740].

Встановлено гендерні відмінності щодо самооцінки фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стажу ($p \leq 0,01$) (рис. 8): самооцінка зростає у фахівців і жіночої і чоловічої статі.

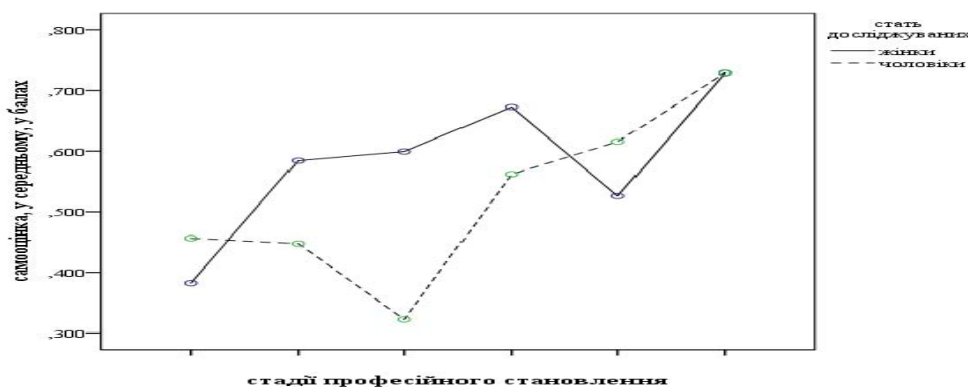

Рис. 8 Особливості самооцінки фахівців з соціальної роботи залежно від статі й стадій становлення

При цьому, спостерігається різке її зниження у чоловіків на стадії саморегуляції у професійній діяльності (у середньому 0,322 балів), у подальшому професійному становленні – постійно зростає і досягає максимальних значень на стадії рефлексії (у середньому 0,730 балів) ($p \leq 0,01$). Варто звернути увагу, що у жінок самооцінка зростає до стадії самоствердження і самовдосконалення (у середньому 0,673 балів) і знижується на стадії самореалізації, де виявлено найнижчі показники (у середньому 0,526 балів), і в подальшому зростає, досягаючи максимуму майже на одному рівні з чоловіками (у середньому 0,729 балів) на стадії рефлексії професійного досвіду ($p \leq 0,01$). Виявлено особливості комунікативної інтолерантності фахівців з соціальної роботи за результатами дисперсійного аналізу залежно від статі, місця проживання. Так, фахівці чоловічої статі характеризуються вищим рівнем комунікативної інтолерантності, ніж фахівці жіночої статі ($p \leq 0,01$) [10, с. 7–14]. Натомість, жінки менше, ніж чоловіки виявляють уміння приховувати неприємні почуття у процесі взаємодії ($p \leq 0,01$).

Виявлено гендерні особливості рефлексивності фахівців з соціальної роботи залежно від статі та віку досліджуваних: фахівців жіночої статі характеризує тенденція до постійного зростання показника рефлексивності, на відміну від фахівців чоловічої статі (рис. 9), що зумовлено особливостями психічного розвитку чоловіків і жінок на різних стадіях становлення, їхньою схильністю до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях, здатністю до пізнання себе, здібностей і можливостей власного «Я» відповідно до визначених вимог професійної діяльності у сфері соціальної роботи з існуючими у фахівця наявними уявленнями щодо власної професії. Рефлексія є основою, базисом становлення й особистісного зростання фахівця, сприяє переосмисленню його власних дій і переконань, спонукає до самореалізації як професіонала.

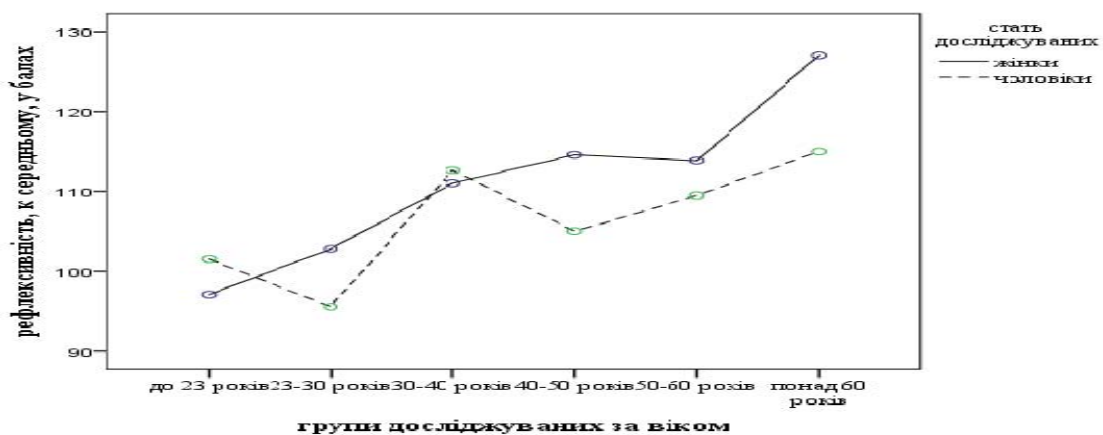

Рис. 9 Особливості рефлексивності фахівців з соціальної роботи залежно від статі та віку

За результатами дисперсійного аналізу виявлено зростання показника самоефективності впродовж становлення у фахівців жіночої статі до стадії самореалізації, а потім його різке зниження ($p < 0,01$) (рис. 10).

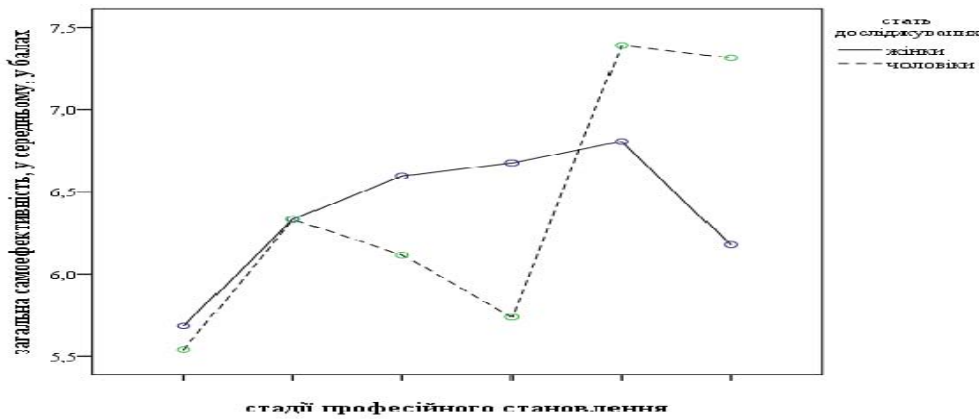

Рис. 10 Особливості загальної самоефективності фахівців з соціальної роботи залежно від статі і стадій професійного становлення

Щодо фахівців чоловічої статі, то показник самоефективності зростає упродовж навчання до початку трудової діяльності, стадії проектування і знижується на наступних стадіях, починаючи зростати зі стадії самоствердження та самовдосконалення у професійній діяльності ($p < 0,01$).

Аналогічні результати дисперсійного аналізу отримані щодо діяльнісної та соціальної самоефективності фахівців, що свідчить про гостру потребу розвитку самоефективності, здатності критично мислити, бути комунікабельними, творчими особистостями, вміти самостійно здобувати інформацію й аналізувати її, а не лише накопичувати знання і вміння тощо.

Отже, як свідчать результати емпіричного дослідження гендерного аспекту, то у сфері соціальної роботи варто сприяти втіленню у життя принципу гендерної рівності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження виявлено *недостатній рівень становлення особистості фахівців з соціальної роботи (як чоловічої, так і жіночої статі) у сферах: ціннісно-смысловій (суперечливу структуру ціннісних орієнтацій, недостатній пріоритет просоціальних цінностей, максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності; мотивації професійної діяльності); когнітивно-афективній (недостатні усвідомленість і розуміння*

базових переконань щодо власної цінності, здатності управління подіями та везіння фахівців з соціальної роботи; контрольованості та справедливості подій; креативного потенціалу; позитивного самоствавлення; психологічного благополуччя), *конативно-рефлексивній* (недостатність рефлексивності, емпатії, самооцінки, комунікативної інтолерантності, рефлексивності, самоефективності становлення у професійній діяльності, самоорганізації й максимальної реалізації потенціалу у професійній діяльності). Виявлено, що соціальна робота не є характерним видом професійної діяльності для чоловіків. Зважаючи, що однією з основних функцій соціальної роботи, то варто сприяти створенню рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від статі. Тому важливим є стирання диференціації між соціальними ролями чоловіка і жінки, нівелювання ієрархічності у статевих стосунках, визнання цінності саме особистості (незалежно від статі).

Перспективи подальших досліджень. Перспективним, на нашу думку, є необхідність втілення у професійну діяльність у сфері соціальної роботи принципу гендерної рівності та проведення гендерної експертизи законодавства на кшталт гарантування прав жінок і чоловіків у соціальній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. В. Балахтар, «Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи», дис. д-ра наук; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019.
- [2] С. М. Гришак, Особливості формування сучасних егалітарних поглядів у майбутніх спеціалістів соціальної сфери в процесі підготовки до реалізації ідеї гендерної рівності у професійній діяльності. *Репозитарій Dspace*. 2017 [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/4754>
- [3] В. П. Кравець, *Гендерна педагогіка*. Тернопіль. 2003, 416 с.
- [4] І. С. Мунтян, «Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів», дис. канд. наук: 13.00.04. Одеса, 2004, 19 с.
- [5] Т. М. Краснопольська, «Гендерна асиметрія в сучасній українській державі», *Актуальні проблеми політики*, Вип. 40, с. 554–562, 2010.
- [6] В. Г. Алексеева, «Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности», *Психологический журнал*, Т. 5, № 5, с. 63–70, 1984.
- [7] Е. И. Холостова, *Социальная работа*. 3-е изд. Москва, Россия: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2006, 666 с.

- [8] О. М. Степанов, *Психологічна енциклопедія*. Київ, Україна: Академвидав, 2006, 424 с.
- [9] В. В. Балахтар, Соціально-психологічна специфіка професійної діяльності фахівця з соціальної роботи. *Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference* / L. N. Katjuhin, I. A. Salov, I. S. Danilova, N. S. Burina (Eds.). Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek – Ukraine. Kyiv: MCNIP, 2018, p 730–740.
- [10] В. В. Балахтар, Соціально-психологічні особливості комунікативної толерантності фахівців з соціальної роботи на різних стадіях професійного становлення. *Організаційна психологія. Економічна психологія: наук. журн. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України та УАОППП*, С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Ред. Київ, № 3(14), с. 7–14, 2018.

GENDER ASPECT OF THE FORMATION OF THE SOCIAL WORK SPECIALIST'S PERSONALITY

Valentyna Balakhtar,

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor of the Department of
Pedagogy and Psychology of Vocational Education,
National Aviation University.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
valentyna.balakhtar@gmail.com

Abstract. The article highlights the results of an empirical study of gender characteristics of the personal development of social workers at different stages of their professional development. The essence of the gender aspect of the personal development of a social work specialist is revealed. The results of an empirical study of the gender aspect of the formation of specialists in social work in the value-motivational, cognitive-affective, and conative-reflexive spheres are presented. Gender differences in the value orientations of the studied specialists were revealed (men tend to the orientation of “social activity”, “values of professional interaction”, “productivity”, “creativity”; women – the value of the ability to think logically, make informed rational decisions, respect others, authority in the team, ability to understand and respect the other point of view, tolerance, autonomy and independence in judgments, and high demands on life, etc.) at different stages of professional development. There were highlighted statistically significant gender differences in the desire as the following: to maximize the potential in professional

activities; motivation of professional activity; basic beliefs about one's worth, ability to manage events and good luck with social work specialists; controllability and fairness of events; creative potential; positive attitude; psychological well-being; empathy; self-esteem; communicative intolerance; reflexivity; self-efficacy. The obtained results testify to the urgent need to implement the principle of gender equality, to create equal social conditions for the development of the individual regardless of gender. It is important to erase the differentiation between the social roles of men and women, to level the hierarchy in sexual relations, to recognize the value of the individual (regardless of gender).

Key words: social work specialist; stages of personality formation; gender; the principle of gender equality; gender differences.

ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ ЛИЧНОГО СТАНОВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТА ПО СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЕ

Балахтар Валентина Визиторовна,
доктор психологических наук, профессор,
профессор кафедры педагогики
и психологии профессионального образования,
Национального авиационного университета.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-6343-2888>
valentya.balakhtar@gmail.com

Аннотация. В статье отражены результаты эмпирического исследования гендерных особенностей личностного становления специалистов по социальной работе на разных стадиях их профессионального становления. Раскрыта сущность гендерного аспекта личностного становления специалиста по социальной работе. Показаны результаты эмпирического исследования гендерного аспекта становления специалистов социальной работы в ценностно-мотивационной, когнитивно-аффективной и конативно-рефлексивной сферах. Выявлены гендерные отличия относительно ценностных ориентаций исследуемых специалистов (для мужчин более значимыми являются ориентация на «социальную активность», «ценности профессионального взаимодействия», «производительность», «креативность», для женщин – ценность умения логически мыслить, принимать обдуманые рациональные решения, уважение окружающих авторитет в коллективе, умение понять и уважать чужую точку зрения,

толерантність, самостійність і незалежність в сужденнях, високі вимоги до життя і високі претензії і т.п.) на різних стадіях професійного становлення. Виявлені статистично значимі гендерні відмінності по відношенню до прагнення до максимальної реалізації потенціалу в професійній діяльності; мотивації професійної діяльності; базових переконань відносно власної цінності, здатності керувати подіями і везення фахівців по соціальній роботі; контролюваності і справедливості подій; творчого потенціалу; позитивного ставлення до себе; психологічного благополуччя; емпатії; самооцінки; комунікативної інтолерантності; рефлексивності; самоефективності. Отримані результати свідчать про актуальність потреби втілення в життя принципу гендерної рівності, створення рівних соціальних умов для розвитку особистості незалежно від статі. Важливо стерти диференціацію між соціальними ролями чоловіка і жінки, нівелювати ієрархію в статевих відносинах, визнання цінності саме особистості (незалежно від статі).

Ключевые слова: фахівець по соціальній роботі; стадії становлення особистості; гендер; принцип гендерної рівності; гендерні відмінності.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. V. Balakhtar, «Psykhologhiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty», dys. d-ra nauk; In-t psykhologhii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2019.
- [2] S. M. Hryshak, Osoblyvosti formuvannia suchasnykh ehalitarnykh pohliadiv u maibutnykh spetsialistiv sotsialnoi sfery v protsesi pidhotovky do realizatsii idei hendernoi rivnosti u profesiinii diialnosti. Repozytarii Dspace. 2017 [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/4754>
- [3] V. P. Kravets, Henderna pedahohika. Ternopil. 2003, 416 s.
- [4] I. S. Muntian, «Hendernyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi studentiv vyshchykh pedahohichnykh zakladiv», dys. kand. nauk: 13.00.04. Odesa, 2004, 19 s.
- [5] T. M. Krasnopolska, «Henderna asyetriia v suchasni ukrainskii derzhavi», Aktualni problemy polityky, Vyp. 40, s. 554–562, 2010.
- [6] V. G. Alekseeva, «Cennostnye orientacii kak faktor zhiznedeyatel'nosti i razvitiya lichnosti», Psihologicheskij zhurnal, T. 5, № 5, s. 63–70, 1984.

- [7] E. I. Holostova, Social'naya rabota. 3-e izd. Moskva, Rossiya: Izd.-torg. korporaciya «Dashkov i K», 2006, 666 s.
- [8] O. M. Stepanov, Psykholohichna entsyklopediia. Kyiv, Ukraina: Akademvydav, 2006, 424 s.
- [9] V. V. Balakhtar, Sotsialno-psykholohichna spetsyfika profesiinoi diialnosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty. Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference / L. N. Katjuhin, I. A. Salov, I. S. Danilova, N. S. Burina (Eds.). Czech Republic, Karlovy Vary: Skleněný Můstek – Ukraine. Kyiv: MCNIP, 2018, p 730–740.
- [10] V. V. Balakhtar, Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti komunikatyvnoi tolerantnosti fakhivtsiv z sotsialnoi roboty na riznykh stadiakh profesiinoho stanovlennia. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia: nauk. zhurn. In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy ta UAOPPP, S. D. Maksymenko, L. M. Karamushka, Red. Kyiv, № 3(14), s. 7–14, 2018.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-29-48](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-29-48)

УДК 159.955.1 : 37.014.3 (477)

Бевз Галина Михайлівна,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач лабораторії психології спілкування

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

galina.bevz@gmail.com

УЯВЛЕННЯ ПРО ШКОЛУ УЧНІВ, БАТЬКІВ, ВЧИТЕЛІВ ТА ШКІЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розкриваються результати емпіричного дослідження соціальних уявлень про школу учасників освітнього процесу: учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників. Учасниками дослідження були 388 респондентів. Дослідження проводилося у 2019–2020 роках у школах з впровадженням на рівні початкової освіти реформи «Нова українська школа». Методам дослідження був асоціативний тест. Аналіз отриманих результатів здійснювався методом якісної та кількісної статистики (кореляційний та кластерний аналіз – агломеративний та дерево умовного висновку). Дослідженням було підтверджено класичні положення концепції соціальних уявлень щодо когнітивної поліфазії, варіативності та співвіднесення асоціативних рядів із певною групою респондентів. Встановлено, що всі учасники освітнього процесу мають спільне поле соціальних уявлень про школу, що відобразилися у двадцять двох асоціативних рядах категорій. При цьому візерунок поєднання асоціацій, їхнє ядро і периферія у кожній окремій групі виявився специфічно окресленим, що несе у собі унікальні смисли. Носіями найбільш конкретних уявлень про державно-ціннісне призначення школи виявилися технічні працівники. Позиція вчителів представлена як трансформаційна згідно поставлених задач взаємодії, навчання, оцінювання, посередництва та публічних презентацій. Позиція батьків отримала подвійне представлення відносно адміністрації школи (як замовник) і вчителів (опосередковано підпорядковане). Уявлення учнів про школу виявилось сформованим навколо трьох ключових позицій: межі освітнього процесу, проведення часу і власне-соціальне значення освіти, саме яке і визначає напрям її свідомого здобуття. Встановлено, що уніфікація даних всіх груп вибірки вносить смислові зміни в асоціативні ряди, а надання переваг

узагальненим трактуванням школи всіма учасниками освітнього процесу може знівелювати особливості кожної окремої групи та її унікальний вклад у розвиток освіти. Доведено, що згідно кількісного складу кожної групи щодо ситуації, уявлення про школу можуть зазнавати динамічних змін. Проведене дослідження надає підстави для розширення спектру цільових наукових досліджень щодо визначення соціально-психологічних характеристик учасників освітнього процесу як окремих та незалежних категорій стейкхолдерів (інтересантів) освіти.

Ключові слова: соціальні уявлення; асоціації; стейкхолдери освіти; школа; реформа освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Започаткування в Україні «Нової української школи» постає очікуваною перспективою розвитку освітньої реформи. Виходячи з того, що умовою розбудови громадянського суспільства є самі громадяни, то саме вони і будуть формувати рушійні сили змін освітньої реформи. Це робить нагальним питання розуміння потреб і запитів різних категорій населення щодо шкільної освіти, вивчення їхніх уявлень про сучасну школу, що в результаті може послугувати підказкою успішності та ефективності реалізації змін, які несе освітня реформа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Задумане дослідження стосується сфери соціальних уявлень, концептуальні засади якого розкриваються низкою класичних праць (С. Московічі [1]) та деталізуються у наукових надбаннях сучасних дослідників, у тому числі і щодо школи та освіти (Л. Волченко, С. Гарькавець, О. Романенко, Ю. Швалб [2], [3]), а також виступають предметом обговорень у засобах масової інформації та статистичного аналізу [4], [5]. Також обраний контекст дослідження передбачає уточнення тих груп, які причетні до шкільного процесу і мають певне ставлення щодо її функціонування. Аналіз законодавчих актів засвідчив, що учасниками освітнього процесу є учні, педагогічні працівники та інші працівники закладу освіти, батьки учнів а також асистенти дітей з особливими освітніми потребами [6]. Натомість введення в шкільну термінологію нового терміну «стейкхолдери» розширяє розуміння контингенту залучених до освітнього процесу за рахунок громади, спонсорів та інших зацікавлених осіб у питаннях розвитку освіти та просування освітньої реформи. Водночас наявні дослідження стосуються переважно стейкхолдерів вищої освіти [7], [8] і є відсутніми щодо запитів загальної середньої освіти. Тож з початку реформування освіти виявилися відсутніми дослідження вітчизняних науковців, які б уточнювати ставлення та уявлення інтересантів освіти щодо

діяльності школи. Таким чином питання вивчення уявлень школярів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників щодо школи поставлені як наукова проблема вперше в умовах реформування освіти.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті було вивчення уявлень про школу учасників освітнього процесу: учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників.

Завдання дослідження:

1) розробити інструментарій та дизайн дослідження уявлень про школу визначених груп респондентів

2) розкрити подібні та відмінні характеристики уявлень по школу в учнів, батьків, вчителів та технічних шкільних працівників.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною основою дослідження постала концепція соціальних уявлень [1]. Важливим для нашого дослідження є трактування соціальних уявлень провідною характеристикою індивідуальної та суспільної свідомості людини, що поєднує експліцитні та імпліцитні рівні та визначально впливає на поведінку і ставлення людини до себе, інших та навколишнього, наразі, школи. Виокремлення у соціальних уявленнях ядра та периферійної системи, їхня варіативна здатність змінюватися щодо різних соціальних груп, двоякість представлення у поєднанні якостей рухомості та стійкості (когнітивна поліфазія) можуть послугувати основою для проясненню динамічних характеристик соціальних уявлень про школу.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методи дослідження були спрямовані на збір та аналіз асоціацій на поняття «школа». Завдання збору асоціацій було сконструйовано за аналогією тесту двадцяти відповідей М. Куна і Т. Макпартленда «Хто я?» з наступним формулюванням: «Напишіть 20 визначень (слів, фраз), з якими для Вас асоціюється школа». Обробка отриманих даних здійснювалася методами якісної та кількісної статистики. Якісний аналіз проводився за змістовним наповненням категорій та особливостями їх розподілу згідно груп респондентів. Для пошуку зв'язків між асоціативними виборами різних груп респондентів був застосований кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції Спірмена). Для пояснення особливостей поєднання асоціативних рядів був використаний агломеративний кластерний аналіз [10], а для визначення набору асоціацій, що найкраще характеризують певну групу респондентів –

«дерево умовного висновку» [9]. Слід зазначити, що «дерево умовного вибору» (*Conditional Inference Trees*) є відносно новим методом статистики, що оцінює регресійне співвідношення бінарним рекурсивним поділом. Алгоритм застосування методу передбачає декілька етапів, що у загальному вигляді можна описати 1) перевірка глобальної нульової гіпотези і вибір незалежної змінної з найбільш сильним зв'язком з залежною, що фіксується через «р-значення»; 2) здійснення бінарного поділу в обраній незалежній змінній; 3) рекурсивне повторення кроків поки не буде досягнута найбільша точність прогнозу залежної змінної за рахунок вибору змінних з найбільшою значущістю для прогнозу [9]. Агломеративний кластерний аналіз – метод впорядковування змінних на основі їх емпіричної близькості (відстані). У нашому випадку змінними є асоціації: агломерація (поєднання) відбувається на основі асиметричної міри відстані для бінарних даних за допомогою методу Уарда [10].

Вибіркою слугували чотири групи стейкхолдерів освіти, а саме: учні старших класів (1), батьки, діти яких навчаються у школі (2), вчителі та адміністрація закладів (3) загальної середньої освіти (далі ЗЗСО) а також технічні працівники ЗЗСО (4). Всього вибірка нараховувала 388 респондентів, які відносно пропорційно розподілялися згідно чотирьох груп. Гендерний показник збалансованості вибірки був дотриманий лише серед учнівської та батьківської вибірок, а вибірки педагогічного та технічного персоналу були сформовані переважно із жінок, що відображає типову картину особливостей працевлаштування у шкільній системі. Дослідження проводилося у 2019–2020 роках, коли у школах ще не розпочався режим онлайн-навчання з причини пандемії «COVID-19». Всі респонденти були представниками шкіл, де на рівні початкової освіти вже впроваджувалася освітня реформа «Нова українська школа».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Предметом аналізу були зібрані асоціації у кількості 7760 слів та виразів, які далі були згруповані у 98 категорій. Аналіз асоціативний рядів встановив наявність спільного континууму асоціацій для всіх груп респондентів. Ними виявилися 22 категорії асоціацій, які стосуються наступного: навчання, організованості та поведінки; різних аспектів спілкування та прояву емоцій; забезпечення індивідуальних шкільних засобів навчання та проведення загальношкільних святкових заходів; а також такі категорії стейкхолдерів освіти як «учні» та «адміністрація» (рис. 1). Інші дві категорії стейкхолдерів освіти – батьки і вчителі залишилися поза спільним континуумом асоціацій.

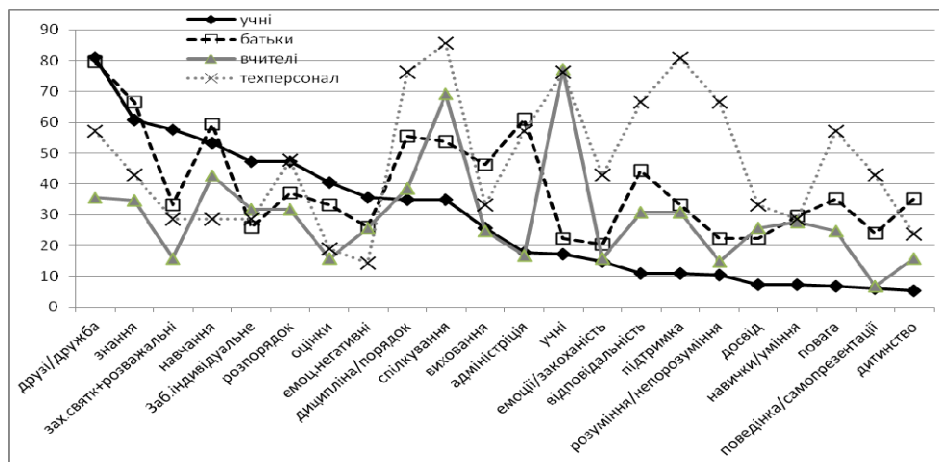

Рис. 1 Динаміка пріоритетів спільних асоціацій у різних груп респондентів

Графік показує, що хоча ці категорії присутні у всіх групах респондентів, однак їхні кількісні вибори не співпадають. Пікові вибори у групах учнів, батьків і техперсоналу можна побачити по категоріях «знання» і «друзі/дружба», а по категорії «навчання» – у групах учнів, батьків та вчителів. Лише у групі учнів відмічаються найвищий пік виборів по категорії «святково-розважальні заходи» (57,67%). На рис. 1 на фоні проранжовано-спадаючих категорій вибірки учнів можна побачити відмінні «піки виборів» інших груп респондентів. На графіку можна виділити пік кількості виборів щодо категорії «спілкування» у вчителів (69,31%), батьків (53,7%) та техперсоналу (85,71%). По категорії «учні» можна побачити пік виборів у групах вчителів (77,23%) і техперсоналу (76,19%), а по категорії «адміністрація» - у групах батьків (61,11%) та техперсоналу (57,14%). Виявлено, що найбільша представленість однозначних виборів отримала група техперсоналу: графік їхніх виборів унікально відмічає пікові показники за такими категоріями, як: «підтримка» (80,95%), «відповідальність» (66,67%), «повага» (67,14%) й «поведінка» (42,86%). Тож, при єдиному континуумі асоціативних рядів ми можемо констатувати нетотожність пріоритетних виборів різних груп респондентів і, відповідно, їхнє смислове наповнення. Згідно теорії соціальних уявлень зміна ядерної і периферійної зони (наразі у сталому наборі асоціацій) зумовлює зміну варіативності їхнього смислового навантаження [1].

Подальший агломеративний кластерний аналіз асоціативних категорій надав можливість деталізувати їхні смисли. Так було встановлено, що асоціації щодо категорії «оцінки» та «форми контролю» поєднуються лише у свідомості учителів. Натомість у батьків категорія «оцінки» поєднується із категорією «підготовка», а в учнів – із «знаннями» та посилюється категорією «негативні емоції». Таким чином для батьків оцінювання має процесуальний характер і

виступає результатом підготовки, для дітей – оцінка формулюється як знання - тож її невідповідність може викликати негативні емоції. Для вчителів категорія «оцінка» виступає заключним висновком згідно проведеної роботи щодо «контролю». Встановлено, що для вчителів «знання» поєднуються із категоріями «канікули» та «батьки», а для батьків – із категоріями «дружба» та «адміністрація» школи. Щодо асоціативних категорій, які стосуються «навчання», то у вчителів ця категорія поєднується із «успіхом» та «результативністю» і доповнюється категорією «досвід». Натомість у батьків категорія «навчання» поєднується із «вихованням» та «спілкуванням», а у дітей – із «вихованням» та «дисципліною». Тож для вчителів навчання може виступати умовою досягнення результату, а для батьків та дітей – скоріше частиною або виховного спілкування (батьки), або дисциплінарного виховання (діти).

Подальший аналіз все більше переконує у наявності суттєвих відмінностей у трактуванні школи різними групами респондентів. Це означає, що різне сприймання й оцінка певного об'єкту буде зумовлювати і відмінності у взаємодії з ним. Виявилось, що найбільшу розгалуженість та деталізованість уявлень про школу демонструють вчителі і батьки, а найбільшу чіткість та локальність можна побачити у асоціативних рядах технічного персоналу (табл. 1). З таблиці видно, що асоціації, які є типовими для всіх груп респондентів, виявилися максимально представленими (від 90 до 100% виборів) тільки у групі технічного персоналу. При цьому максимально представлені поодинокі асоціації у групі учнів починаються лише із діапазону 90-80% виборів, а у групах батьків та вчителів із діапазону 80-70% виборів.

Таблиця 1

Обсяг асоціативних категорій у виборах різних груп респондентів

Група Обсяг вибору (%)	Учні	Батьки	Вчителі	Технічний персонал
1	2	3	4	5
100–90% вибірки	–	–	–	Праця; гроші; вчителі
90–80% вибірки	друзі	–	–	спілкування; підтримка; обслуговування; колектив
80–70% вибірки	вчителі	друзі	учні	учні; дисципліна
70–60% вибірки	уроки; форми навчання; знання	знання; адміністрація	праця; спілкування	правильність; відповідальність; розуміння; заклад

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
60–50% вибірки	заг. забезпечення; група дітей; святкові заходи; контроль; навчання	навчання; дисципліна; спілкування; розвиток	–	адміністрація; друзі; повага
50–40% вибірки	розпорядок; емоції: позитивні; індивідуальне забезпечення; заходи святкові та розвиткові; оцінки	уроки; виховання; відповідальність	розвиток; колектив; емоції позитивні; навчання; уроки	розпорядок; держ. цінності; знання; зовнішній вигляд; поведінка; емоції: закоханість

Хоча у кожній групі респондентів наявні асоціації, які поєднують школу із такими категоріями, як «праця», «зарплата» та «комунікація»: однак саме у технічних працівників цей напрямок асоціацій виявився найчіткіше вираженим. У кластерній дендрограмі асоціацій технічних працівників проглядаються два блоки, що вказують на два аспекти процесу нормування праці у школі: *ціннісний* та *організаційний*. Останній проявляється на основі нормування та делегування повноважень (розпорядок, заклад/будівля, адміністрація; розуміння/непорозуміння, відповідальність, дисципліна), що разом через «дружні стосунки» зливається у більш узагальнену асоціативну групу під назвою *організаційні аспекти нормування*. Другий блок асоціацій дендрограми – *ціннісний*, стосується обслуговування педагогічної праці (вчителі, праця, зарплата, обслуговування), особливостей взаємодії із користувачами освітніх послуг (повага, учні) та особливостей взаємодії у роботі (підтримка, спілкування), що разом через поняття «колектив» формує розширений асоціативний блок ціннісного нормування роботи у ЗЗСО. Проведений якісний аналіз асоціативних рядів технічних працівників надає нам можливість ще раз переконатися що школу слід тлумачити цілісною організаційною системою, успішність якої не допускає відмежування будь-якої функції та її тлумачення поза цінностями освітнього процесу як такого, що базується на повазі, підтримці, взаєморозумінні та засадах роботи в команді. Наразі штатний розпис та статут ЗЗСО є тими документами, які визначають функціональні обов'язки й задачі працівників шкільного закладу, спільна праця яких і буде слугувати інтеграції професійних вимог, цільових задач та їх ствердженню у відповідній культурі закладу. Результати нашого дослідження ще раз на цьому наголосили: позитивно-орієнтована включеність всієї команди у загальношкільні задачі закладу може постати найголовнішою умовою його успішності. Наразі, саме у групі технічних працівників розуміння школи, як носія державних цінностей, виявилось найбільш представленим (42,86% випадків), а розуміння школи як осередку культури визнано у 25,74% випадках

лише вчителями. У інших групах респондентів названі категорії асоціацій отримали або нижче 20%, або взагалі виявилися відсутніми.

Дендрограма асоціативних рядів учнів вказує на ймовірність трьох шляхів їх об'єднання: межі навчального процесу (1), проведення часу (2) та власне і соціальне значення освіти (3). Кожний із цих блоків включає емоційний компонент, де перший презентується категоріями «негативні емоції» та «друзі»; другий – «переживанням обмежень» та «емоціями закоханості», третій – фіксує максимальний спектр позитивної взаємодії та атмосферу прийняття, нові знайомства та варіацію стилів комунікації (боротьба, співпраця, уникнення, компроміс). Слід відмітити, що категорії «пізнання» та «мотивація» локалізуються саме в останньому блоці асоціативних рядів, що поруч з іншими «категоріями» вказує, що в уявленнях дітей саме суспільна значущість освіти постає мотивуючим чинником до її здобуття.

Дендрограма групи батьків отримала 4 розгалужених асоціативних блоки, де перший стосується традиційно-групової системи освіти, другий – вказує на зовнішні межі набуття освіти, третій – на внутрішні межі набуття освіти, а четвертий фіксує переживання батьків щодо процесу дорослішання їхніх дітей. Цікавим виявився той факт, що перший блок, поруч із такими категоріями як «розпорядок», «оцінка», «контроль», доповнюється категорія «святкові розваги», що можна трактувати заохочувальним призом навчальних зусиль дітей. Блок «зовнішні межі» поетапно поєднує «матеріальне забезпечення», «атестат», як документальне оформлення завершення освіти, «поведінку» та «самопрезентації», «працю» та «культуру». Цей блок доповнюється такими категоріями, як «любов до дітей» та «відкритість/відвертість», що може вказувати на умови, згідно яких мають вибудовуватися межі соціальної взаємодії та соціальних презентацій. Блок «внутрішні межі набуття освіти» фіксує поєднання процесів, які характеризують навчання та вимагають певного рівня організованості та дисциплінованості. Він доповнюється такими категоріями, як «спілкування», «друзі» та «порозуміння», що ще раз наголошує на значенні позитивної взаємодії в освітньому процесі. Третій блок – «переживання процесу дорослішання» найбільш представлений асоціаціями щодо проявів емоційної сфери (негативні, позитивні емоції та почуття закоханості), що фіксує емоційний відгук на життя у соціумі та опанування дітьми важливим для них почуттям закоханості, освітні зміни та інновації а також процес набуття досвіду, досягнень та успіху. Таким чином асоціації групи батьків на поняття «школа» вказують на сам процес набуття освіти (як внутрішньо-організований), окреслюють зовнішні межі її набуття (матеріальні, культурні, документальні), опираються на освітні традиції та супроводжуються переживанням процесів дорослішання дитини. Можна сказати, що батьки учнів є традиційно орієнтованими на здобуття

дитиною шкільної освіти і активізація їхніх переживань стосується питань розуміння внутрішнього процесу навчання, забезпечення його результативності та їх співвіднесенням із емоційним зростанням підлітків на шляху соціалізації.

Аналіз наступної дендрограми асоціацій (група вчителів) виявив її найбільшу багатогранність. Вона складається із семи розгалужень, які між собою поєднуються як два рукава, один – короткий і символізує «традиційність групового навчання», а другий – довгий, що формується із шести блоків із змінним фокусом уваги, а саме: 1) час з вчителями: праця/творчість; 2) праця з дітьми: вдосконалення, амбіції та випробування, 3) змінність нормування; 4) час з батьками: знання/відповідальність; 5) соціальна публічність професії; 6) позитивне самосприймання у професії. Утворення *першого рукава дендрограми асоціацій* (традиційність групового навчання) опирається на такі категорії, як: «оцінки», «контроль» та «розпорядок», як це ми вже спостерігали у батьківській групі. Однак у вчителів цей блок є більш об'ємним і включає перш за все саму категорію «вчителі» та різноманіття «форм навчання», «забезпечення індивідуальними засобами навчання» та «адміністрацію» школи, а також співвідноситься із періодом «дитинства» та «культурою» загалом і доповнюється «заходами святково-розважальними» і «розвитковими». Тож цей асоціативний блок у вчителів концентрується на більш загальних питаннях культури традиційної освіти і теж тяжіє до його підкріплення святковими акціями. Натомість для батьків цей блок виявився більш пов'язаним саме з груповим навчанням дітей та процесом підготовки, що теж тяжіє до підкріплення святковими та розважальними заходами. Можна сказати, що незважаючи на подібність асоціативних пріоритетів у вибірці батьків і вчителів, змістові смисли цих блоків розгортаються на різних презентаційних рівнях: у вибірці батьків цей блок розкриває індивідуальний рівень навчання дитини, а у вибірці вчителів – організаційний, що транслює культура суспільства. Тож, аналіз асоціативних рядів показує, що за подібного смислового навантаження, ми можемо зітнутися із різними поведінковими проявами батьків і вчителів саме з причини оцінювання певної ситуації або на рівні культури та організації (вчителі), або на рівні індивіда та його потреб, наразі, самої дитини (батьки).

Далі розкриємо змістовні характеристики наступних блоків другого рукава дендрограми асоціацій вчителів. *Перший блок другого рукава асоціативних рядів вчителів* (час з вчителями – праця/творчість) поєднується через категорію «учні», що спершу інтегрує дві лінії, перша з яких включає «навчання» і «успіх/результат», а друга – «працю» і «спілкування», що потім доповнюється такими категоріями, як: «колектив», «розвиток», «підтримка», «творчість» і «другий дім». Цей асоціативний блок ніби презентує творчу

освітню діяльність, як спрямовуючу на успішність, і в той же час такою, що є відмежованою від критичного її оцінювання.

Другий блок асоціативних рядів вчителів вказує на умову входження у професію – любов до дітей а також – амбіції та постійність навчання у професії, що базується на множинних проявах педагогічної діяльності вчителів. Блок розвиваються у два напрями: перший – на поєднанні таких категорій, як: «зарплата» і «педагогічні зустрічі»; «нова інформація» і «підвищення кваліфікації», «сучасне технічне забезпечення» і «любов до дітей»; другий – «цікавість/пізнання», «випробування» і «мотивація», «амбіції», «емоції негативні» і «різноспрямовані комунікативні процеси». Таким чином блок дістав назву: «праця з дітьми: вдосконалення, амбіції та випробування».

Третій блок асоціативних рядів вчителів (змінність нормування) теж має дві лінії. Перша – базується на попарному поєднанні таких категорій, як «інновації» і «персоналізація» та «державні цінності» і навички/уміння», а друга формується як послідовне поєднання наступного ланцюжку категорій, як: «підготовка», потім – «виховання» та «заклад освіти» і наприкінці – «освіта/атестат». Блок вказує на формальну сторону освітнього процесу, що вимагає налаштованості на динамічні аспекти застосування вмінь, та дотримування нормативних вимог.

Четвертий блок асоціативних рядів вчителів (час з батьками – знання) формується із двох поєднань, перше – «відповідальність» та «зусилля» та друге – «канікули» та «знання». Через категорію «батьки» ці два поєднання формують один асоціативний блок, який опосередковано підкреслює батьківську відповідальність за знання дітей, ресурсом чого можуть послугувати канікули та позашкільний час.

П'ятий блок асоціативних рядів вчителів (соціальна публічність професії) розпочинається із двох категорій – «емоції: закоханість» та «дружба/друзі», що поетапно доповнюється категорію «публічність» та «часові затрати». Ситуація шкільного навчання вимагає від вчителів публічності – здатності постійно «бути на очах у всіх». Це також стосується і ситуацій розгортання перших стосунків закоханості, які припадають саме на підлітковий вік школярів. Тож бути свідком емоційних переживань школярів (як-то першого кохання), будувати свою педагогічну кар'єру у змінному світі стосунків і надавати цьому час постає як одне ціле для групи вчителів. Це можна трактувати як одну із задач вчителя – бачити і берегти стосунки, а також шукати форму їхніх соціальних презентацій.

Шостий блок асоціативних рядів вчителів (позитивне самосприймання у професії) базується на «двох китах», де перших формується із таких категорій, як «дисципліна» і «обов'язок» та «повага» і «атмосфера». Натомість, другий –

поєднується із таких категорій, як «відкритість» і «розуміння/непорозуміння» та «емоції позитивні» і «спосіб життя». Цей блок засвідчує що позитивна налаштованість вчителя, відвертість, здатність налаштовувати емоційний мікроклімат є вагомими компонентами освітнього процесу, який має створюватися у школі.

Подальший аналіз асоціацій дендрограми об'єднаної вибірки вказав на певну динаміку сенсів у їх трактуванні. Тут знову виділяються два рукава, де перший вказує на «традиційність групового навчання» (як це спостерігалось у дендрограмі вчителів та батьків) з посилення всіх раніше зафіксованих тут категорій щодо навчального компоненту, контролю, забезпечення та заходів дозвілля, що доповнюються такими категоріями, як «знання» – символ навчальних надбань, «дружба» і предметів з перевагою рухової активності (як-то – фізкультура). Однак у об'єднаній вибірці цей блок втрачає зв'язок із «культурою» і «дитинством», що переміщаються у один із блоків другого рукава асоціативних рядів. Там він поєднуються із такими категоріями, як «соціальна захищеність», «майбутнє», «досвід», «відкритість», довіра та емоційний аспект стосунків а також «майбутнє», «зусилля», «перша сходинка життя» дітей та «кар'єрні амбіції» вчителів. Цей блок дістав назву «динамічні аспекти соціальної функції школи».

Все вище сказане надає нам підстави визнати описані зміни сенсів наскрізним, що не суперечить вихідним положенням концепції соціальних уявлень [1]. Тож у другому рукаві дендрограми асоціацій об'єднаної вибірки з'являються такі блоки, як «організаційна рамка», «внутрішній та зовнішній контур роботи вчителя», «випробування освітніх зростань», «роль батьків у соціальному визнанні школи: експресивний та інструментальний аспекти». Також можна відмітити виділення певних рольових позицій, як-то: вчителів, як безпосередніх надавачів освітніх послуг для дітей (1); батьків, як замовників освітніх послуг для дітей (2); шкільної організації у її різноманітні атрибутив та вимог (3), що Perezуються через штатний розпис, обслуговування, дисципліну, відповідальність, поведінку, зовнішній вигляд, спілкування, розвиток, повагу та працю. Слід сказати, що у дендрограмі об'єднаної вибірки у протизагу більш визначеним позиціям вчителя та закладу, позиція батьків набула двозначних ознак. Так з позиції адміністрації школи – батьки є визначальними акторами у процесах освіти їхніх дітей та розвитку школи, а з позиції вчителів – підпорядкованими згідно завдань навчання та самого процесу навчання, який здійснюється під керівництвом вчителя. Щодо вчителів, то їхня позиція є чітко вираженою саме у асоціативному ряді першого рукава – «традиційність групового навчання», а у блоці «організаційна рамка» вона проявляється через категорію «колектив», «праця» та «зарплата» та опосередковується через

категорію «учні», а у блоці «зовнішній та внутрішній контур роботи вчителя» – інтегрується у таких категоріях, як «підвищення кваліфікації», «педагогічні зустрічі» та «публічність». На відміну від батьківської групи, позиція вчителя у трьох названих блоках не виступає ієрархічно підпорядкованою, а вказує на горизонтальне розшарування її рольових ознак: традиційність ролі вчителя, роль працівника, спосіб життя з досить великою часткою публічності, члена колективу школи, де навчаються учні, та роль кваліфікованого працівника, що постійно удосконалює свою майстерність. Слід відмітити, що саме у блоці останньої названої позиції вчителя з'являється категорія «персоналізованість» та «інновації/НУШ». Це все може свідчити про те, що процеси самовизначення вчителя на педагогічному полі професії здійснюються у більш широких щаблях традиційної освіти і, наразі, є мало диференційованими (можна читати нерозвиненості) у співвіднесенні до потреб і запитів самих учнів, їх індивідуальних особливостей навчання та сприймання інформації, розвитку пізнавальної сфери та особливостей їхніх репрезентативних систем навчання, поля сприймання інформації та комунікації тощо.

Аналіз даних об'єднаної вибірки щодо асоціативних рядів блоку «зовнішній та внутрішній контур роботи вчителя» фіксує можливості взаємозамінності позицій. Блок містить такі категорії, як «інновації» та «підготовка», «творчість», «спосіб життя»; «навички/уміння», «державні цінності» та «персоналізація»; «атмосфера», «любов до дітей» та «технічне забезпечення»; «професійні зустрічі» та «підвищення кваліфікації»; «батьки» та «публічність», що можуть фіксувати як внутрішні характеристики роботи вчителя, так і займати зовнішню позицію по відношенню до його праці. Водночас їхня належність до одного блоку може виступати ситуацією яка сприяє їх переходу із зовнішньої позиції у внутрішню, так і блокує цей перехід саме з причини їхньої наближеності за суттєвими індивідуально-навантаженими ознаками.

Застосування кореляційного аналізу «дерево рішень» укріпило думку наявності суттєвих відмінностей у сприйманні та оцінці різними групами респондентів такого об'єкту як школа. Аналіз показав, що технічний персонал школи має такі чіткі асоціативні маркери, як «обслуговування», «праця» та «правильність». Такі категорії, як «соціум» та «стосунки» однозначно асоціюються із групою батьків, яка додатково ще асоціюється із категорією «підготовка» та «група дітей», фіксуючи традиційну пріоритетність групового навчання (рис. 2). Водночас було встановлено, що при активізації декількох груп акторів та пропорційності їх співвіднесення відбувається зміна напрямку приписування їм певних асоціативних категорій.

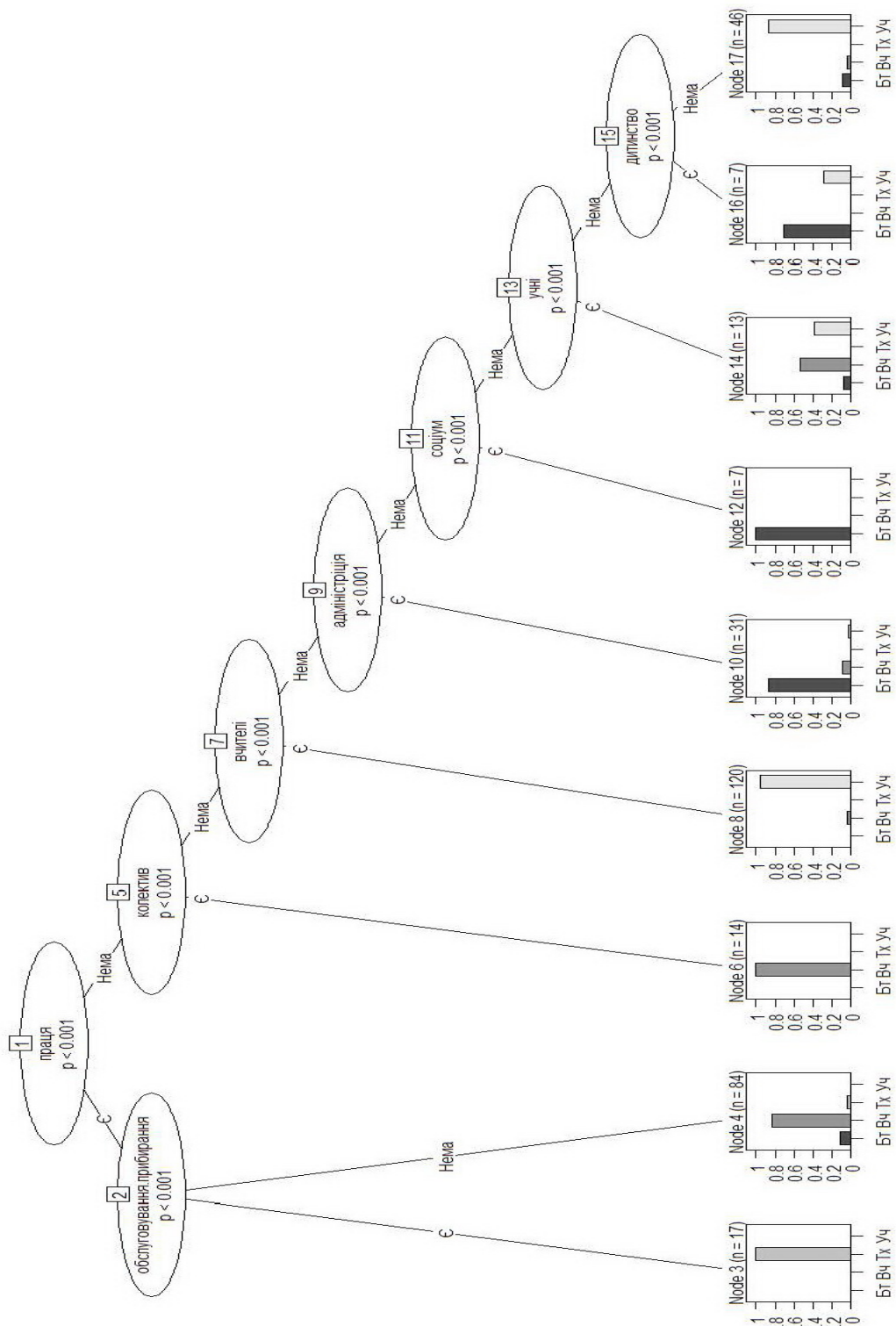

Рис. 2 Дерево умовних висновків

Так у ситуації поєднання групи батьків (кількісно переважаючої) із групами учнів чи вчителів (кількісно меншими) можна отримати різні асоціації: так при поєднанні із групою дітей в уявленнях може активізуватися асоціативна категорія «дитинство», при поєднанні із групою вчителів асоціативна категорія замінюється іншою – «адміністрація». Коли, до кількісно переважаючої групи вчителів приєднуються невелика група батьків, то цей альянс може активізувати асоціативний ряд таких категорій, як «підготовка» та «контроль». Також цікавим виявився той факт, що група вчителів отримала єдину автентичну асоціацію із категорією «колектив». Варіації змін асоціації на поняття «школа» при активізації однієї, чи більше груп респондентів демонструє таблиця 2.

Таблиця 2

Динаміка асоціативних змін на групу вчителів у школі

Співвіднесення груп	Асоціації	Співвіднесення груп	Асоціації
Вчителі < учні	Вчителі	Вчителі > учні > батьки	Учні
Вчителі < батьки	Адміністрація	Вчителі > батьки = учні	Атестат
Вчителі > батьки	Підготовка/контроль	Вчителі = батьки = учні	Освітньо-розвиткові заходи

Примітка: знаки між групами респондентів вказують на співвіднесення їх чисельності.

Застосування кореляційного аналізу підтвердило на рівні статистичної значущості, що, незалежно від варіативності асоціативних рядів, їхні презентації у групах батьків, учнів та вчителів знаходяться в одному континуумі, що не можна сказати про групу технічних працівників (табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу

Групи респондентів	Учні	Батьки	Вчителі	Тех. персонал
Учні	,	0,49*	0,47*	-0,13
Батьки	0,49*	1	0,44*	0,18
Вчителі	0,47*	0,44*	1	0,39
Тех. персонал	-0,13	0,18	0,39	1

Водночас виявлену відсутність у групі технічних працівників статично значущого зв'язку із даних інших груп респондентів не слід однозначно трактувати, оскільки такий результат може вказувати на недостатньо

прояснені сенси. Це може стосуватися того, що ця група респондентів виконує дотичні функції щодо основного призначення школи: саме з цієї причини може її відмежувати від ціннісного визначення освітнього процесу аж до виключення із загальної шкільної спільноти. Натомість слід звернути увагу на те, що саме у групі технічних працівників була виявлена найвища консолідованість асоціацій щодо важливих для освітнього процесу характеристик, а саме: «праця» (100%) і «вчителі» (95,94), «учні» (76,19%), «спілкування» (85,71%), «підтримка» (80,95%), «відповідальність» (66,67%), «розуміння» (66,67%), «знання» (42,86%) тощо. А такі категорії, як «повага» (57%) та «державні цінності» (42,86%) теж виявилися найбільш представленими саме у технічних працівників у порівнянні із іншими групами респондентів. Можна сказати, що культурні аспекти шкільної організації найкраще можна побачити у взаємодії саме технічного персоналу школи.

Таким чином застосування у дослідженні якісного та кількісного аналізу надало нам більше простору і допомогло прояснити певні аспекти у сприйманні школи її працівниками. Ми можемо визнати, що ресурсним напрямком у розвитку школи, може слугувати крок інтеграції технічних працівників у змістовний процес шкільного навчання. Посилення тенденцій відмежування групи технічних працівників у загальношкільному контексті не буде сприяти розвитку організаційної та освітньої культури школи і тому потребує перегляду задля успішного просування розвитку школи згідно концепції «НУШ» та розбудови громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Проведене дослідження показало, що уявлення учнів, батьків, вчителів та шкільних технічних працівників про школу має спільний континуум – усталений набір функцій та характеристик, що є незмінними для всіх груп вибірки. Він стосується дитинства та учнів, як здобувачів освіти, керівництва школи та забезпечення індивідуального освітнього процесу а також включають навчальну діяльність та її здобутки у знаннях, досвіді та уміннях; дружні стосунки, підтримку та повагу; організованість, розпорядок, оцінювання та відповідальність. Водночас до цього континууму входять загальні святково-розважальні заходи та емоції першої закоханості.

Водночас встановлено, що кожна із груп респондентів формує власне, специфічне поєднання асоціативних рядів, що несе у собі унікальні смисли. Носіями найбільш конкретних уявлень про державно-ціннісне призначення школи виявилися технічні працівники. Позиція вчителів виявилася такою, що постійно зазнає трансформацій згідно поставлених задач у контексті

спілкування, навчання, оцінювання, посередництва та публічних презентацій. Позиція батьків отримала подвійне представлення щодо адміністрації школи (як замовник) і щодо вчителів (опосередковано підпорядковане). Уявлення учнів про школу виявилось таким, що формуються навколо меж навчального процесу, проведення часу і власне-соціального значення освіти, де саме третій і визначає напрямок її свідомого здобуття.

Встановлено, що надання переваг найбільш узагальненим трактуванням школи всіма учасниками освітнього процесу загалом може знівелювати особливості сприймання кожної окремої групи і покликати за собою некеровані зміни у самому процесі освіти та навчання. Доведено, що згідно кількісного представлення представників кожної групи щодо конкретної ситуації, уявлення про школу можуть зазнавати динамічних змін.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження надає підстави для розширення спектру цільових наукових досліджень щодо визначення соціально-психологічних характеристик учасників освітнього процесу як окремих та незалежних категорій стейкхолдерів (інтересантів) освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Социальная психология*; С. Московичи, Ред. – 7-е изд. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2007, с. 372–405.
- [2] Л. П. Волченко, С. О. Гарькавець, «Емпіричне вивчення уявлень старших школярів про особливості соціально-нормативної активності особистості», *Black sea: Scientific journal of academic research. Multidisciplinary journal. Psychology and Sociology Sciences*. Tbilisi, P. 60–65, 2015.
- [3] Л. П. Волченко, «Про деякі результати емпіричного дослідження соціальних уявлень старших школярів», *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля*. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, № 3(38), с. 119–126, 2015.
- [4] Л. Боровець, «Що батьки думають про освіту та зміни у школах?», *Вокс. Україна. Суспільство*. 27 Черв., 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://voxukraine.org/shho-batki-dumayut-pro-osvitu-ta-zmini-u-shkolah/>
- [5] М. Слюсаревський, О. Гуменюк, М. Дворник, Л. Черниш, «Соціальна ситуація в Україні: особливості відображення трансформаційних процесів у громадській думці (2016–2018)», *Довідник*. Київ, Україна: 2018, 261 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ispp.org.ua/>

- [6] Верховна Рада України. (2020, Січ. 16). *Закон № 463-IX «Про повну загальну середню освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [7] Г. В. Піскурська, «Стейкхолдерський підхід у забезпеченні якості вищої освіти», *Педагогіка, психологія і соціологія*, № 1(24), с. 69–77, 2019.
- [8] А. С. Воронцова, А. Є. Артюхов, В. Ю. Барвінок, «Ідентифікація основних стейкхолдерів в системі освіти впродовж життя для запобігання трудовій еміграції», *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія Економіка/Економіка та управління підприємствами*, Вип. 830, с. 97–102, 2021.
- [9] T. Hothorn, K. Hornik, A. Zeileis, «Unbiased Recursive Partitioning: A Conditional Inference Framework», *Journal of Computational and Graphical Statistics*, № 15(3), p. 651–674, 2006.
- [10] J. H. Ward, «Hierarchical grouping to optimize an objective function», *Journal of the American Statistical Association*, 236 p., 1963.

PERCEPTIONS OF SCHOOL, STUDENTS, PARENTS, TEACHERS AND SCHOOL TECHNICIANS

Halyna Bevz,

Phd, Doctor of Psychology,

Professor, Head of Communication Psychology Lab,

Institute for Social and Political Psychology

of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

Kiev, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

Abstract. The article reveals the results of an empirical study of social perceptions about the school participants in the educational process: students, parents, teachers, and school technicians. 388 respondents participated in the study. The study was conducted in 2019–2020 in schools with the introduction of the "New Ukrainian School" reform at the level of primary education. The associative test was used as a research method. The analysis of the obtained results was carried out by the method of qualitative and quantitative statistics (correlation and cluster analysis –agglomerative and Conditional Inference Trees). The study confirmed the classic provisions of the concept of social perceptions regarding cognitive polyphasia, variability, and correlation of associative series with a certain group of respondents. It is found out that all participants in the educational process have a common field of social

perceptions about the school, which are reflected in twenty-two associative series of categories. In this case, the pattern of combinations of associations, their core, and periphery in each group was specifically outlined, which carries unique meanings. The bearers of the most specific perceptions about the state-value purpose of the school were technical workers. The position of teachers is presented as transformational according to the tasks of interaction, teaching, assessment, mediation, and public presentations. The position of parents received a double view regarding the school administration (as a customer) and teachers (indirectly subordinated). Students' perception of the school was formed around three key positions: the boundaries of the educational process, spending time, and the actual social significance of education, which determines the direction of its conscious acquisition. It is found out that the unification of data of all groups of the sample makes semantic changes in the associative series, and giving preference to the generalized interpretation of the school by all participants in the educational process can eliminate the features of each group and its unique contribution to education. It is proved that according to the quantitative composition of each group in relation to the situation, perceptions of the school can undergo dynamic changes. The study provides a basis for expanding the range of targeted research to determine the socio-psychological characteristics of participants in the educational process as separate and independent categories of stakeholders in education.

Key words: social representations; associations; education stakeholders, school; education reform.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ О ШКОЛЕ УЧЕНИКОВ, РОДИТЕЛЕЙ, УЧИТЕЛЕЙ И ШКОЛЬНЫХ ТЕХНИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

Бевз Галина Михайловна,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая лабораторией психологии общения
Института социальной и политической психологии
НАН Украины.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

Анотация. В статье раскрываются результаты эмпирического исследования социальных представлений о школе участников образовательного процесса: учащихся, родителей, учителей и технических школьных работников. Участниками исследования было

388 респондентов. Исследование проводилось в 2019–2020 годах в школах с внедрением на уровне начального образования реформы «Новая украинская школа». Методам исследования являлся ассоциативный тест. Анализ полученных результатов осуществлялся методом качественной и количественной статистики (корреляционный и кластерный анализ – агломеративный и дерево условного вывода). Исследованием были подтверждены классические положения концепции социальных представлений о когнитивной полифазии, вариативности и соотношении ассоциативных рядов с определенной группой респондентов. Установлено, что все участники образовательного процесса имеют общее поле социальных представлений о школе, отразившихся в двадцати двух ассоциативных рядах категорий. При этом узор сочетания ассоциаций, их ядро и периферия в каждой отдельной группе оказался специфически очерчен, что несет в себе уникальные смыслы. Носителями наиболее конкретных представлений о государственно-ценностном назначении школы оказались технические работники. Позиция учителей представлена как трансформационная согласно поставленным задачам взаимодействия, обучения, оценки, посредничества и публичных презентаций. Позиция родителей получила двойное представление в отношении администрации школы (как заказчик) и учителей (опосредованно подчинено). Представление учащихся о школе оказалось сформированным вокруг трёх ключевых позиций: границы учебного процесса, времяпрепровождение и собственно-социальное значение образования, именно которое и определяет направление его сознательного получения. Установлено, что унификация данных всех групп выборки вносит смысловые изменения в ассоциативные ряды, а предпочтение обобщенной трактовкой школы всеми участниками образовательного процесса может нивелировать особенности каждой отдельной группы и ее уникальный вклад в развитие образования. Доказано, что согласно количественному составу каждой группы относительно ситуации, представления о школе могут претерпевать динамические изменения. Проведенное исследование дает основания для расширения спектра целевых научных исследований определения социально-психологических характеристик участников образовательного процесса как отдельных и независимых категорий стейкхолдеров (интересантов) образования.

Ключевые слова: социальные представления; ассоциации; стейкхолдеры образования; школа; реформа образования.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Social'naya psihologiya; S. Moskovichi, Red. – 7-e izd. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2007, s. 372–405.
- [2] L. P. Volchenko, S. O. Harkavets, «Empirychnе vyvchennia uiavlen starshykh shkoliariv pro osoblyvosti sotsialno-normatyvnoi aktyvnosti osobystosti», Black sea: Scientific journal of academic research. Multidisciplinary journal. Psychology and Sociology Sciences. Tbilisi, P. 60–65, 2015.
- [3] L. P. Volchenko, «Pro deiaki rezultaty empirychnoho doslidzhennia sotsialnykh uiavlen starshykh shkoliariv», Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukr. nats. un-tu im. Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk: SNU im. V. Dalia, № 3(38), s. 119–126, 2015.
- [4] L. Borovets, «Shcho batky dumaiut pro osvitu ta zminy u shkolakh?», Voks. Ukraina. Suspilstvo. 27 Cherv., 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://voxukraine.org/shho-batki-dumayut-pro-osvitu-ta-zmini-u-shkolah/>
- [5] M. Sliusarevskyi, O. Humeniuk, M. Dvornyk, L. Chernysh, «Sotsialna sytuatsiia v Ukraini: osoblyvosti vidobrazhennia trasformatsiinykh protsesiv u hromadskii dumtsi (2016–2018)», Dovidnyk. Kyiv, Ukraina: 2018, 261 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://ispp.org.ua/>
- [6] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Sich. 16). Zakon № 463-IX «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [7] H. V. Piskurska, «Steikkholderskyi pidkhid u zabezpechenni yakosti vyshchoi osvity», Pedahohika, psykholohiia i sotsiolohiia, № 1(24), s. 69–77, 2019.
- [8] A. S. Vorontsova, A. Ye. Artiukhov, V. Yu. Barvinok, «Identyfikatsiia osnovnykh steikkholderiv v systemi osvity vprodovzh zhyttia dlia zapobihannia trudovii emihratsii», Naukovyi visnyk Chernivetskoho un-tu. Seriia Ekonomika / Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy, Vyp. 830, s. 97–102, 2021.
- [9] T. Hothorn, K. Hornik, A. Zeileis, «Unbiased Recursive Partitioning: A Conditional Inference Framework», Journal of Computational and Graphical Statistics, № 15(3), p. 651–674, 2006.
- [10] J. H. Ward, «Hierarchical grouping to optimize an objective function», Journal of the American Statistical Association, 236 p., 1963.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-49-64](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-49-64)

УДК 316.4

Камбур Андрій Васильович,

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича.
Чернівці, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-3751-7228>
a.kambur@chnu.edu.ua

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ МІГРАНТІВ

Анотація. У статті автор визначив висвітлення індивідуальних особливостей процесу ресоціалізації особистості, яка бере участь в міграційних процесах. Наголошується, що соціокультурна адаптація фактично трансформується в ресоціалізацію і здатна привести до засвоєння нових атрибутів культури, нових соціальних ролей і поведінкового репертуару, а умовою успішної ресоціалізації є наявність соціальної бази, що опосередкована для індивіда значимими іншими, та інтенсивна взаємодія з персоналом соціалізації. Наголошується на тому, що сьогодні багато українців відчують ідентифікаційну кризу, яка пов'язана з потребою ресоціалізації. Нова соціальна реальність вимагає радикально по-новому розставити акценти, «переписати біографію» і розвинути такі індивідуальні якості, як автономність по відношенню до соціальних інститутів, толерантність до інших форм та стилів життя, здатність обирати та орієнтуватися у великому потоці інформації. У статті показано, що ресоціалізацію можна розглядати як один із найскладніших соціальних процесів, спрямований на подолання десоціалізації особистості, тобто відновлення особою якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих або несформованих, переорієнтація соціального спрямування розвитку особистості шляхом включення її у нові, позитивно орієнтовані міжособистісні стосунки й види діяльності. Найактуальнішою з проблем сучасної теорії міграції визнана складність соціальної адаптації мігрантів, оскільки вони стикаються з необхідністю ресоціалізації в новому соціальному контексті. Вирішення зазначених завдань з ресоціалізації особистості мігранта вимагає наявності соціальної бази. Ця база має бути опосередкована для індивіда значимими іншими та

інтенсивною взаємодією з персоналом соціалізації. Слід наголосити, що ресоціалізація не передбачає узгодженості з минулим, вона його перетлумачує, щоб відповідало сьогоденню. Отже суспільство, піклуючись про вирівнювання можливостей індивідів у їхній соціальній адаптації, змушене буде організовувати ресоціалізаційну діяльність різних інститутів ресоціалізації і забезпечувати їх відповідними кадрами та матеріальною базою.

Ключові слова: ресоціалізація особистості; соціалізація; соціокультурна адаптація; міграція; криза; реструктуризований простір; аномія.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Із розвитком міжнародних процесів глобалізації, зростання ролі транснаціональних корпорацій, розширенням міжнародної інвестиційної діяльності істотно активізувалися процеси міграції. Це є серйозною проблемою, що може перерости для ряду країн у національну катастрофу. Саме для нашої країни це явище становить особливий інтерес. Міжнародна і внутрішньодержавна міграція створює численні проблемні ситуації в сучасному суспільстві на всіх рівнях. Вона посилює соціальну нестабільність і активізує діяльність різних акторів у боротьбі з нею. Найактуальнішою з проблем сучасної теорії міграції визнана складність соціальної адаптації мігрантів, оскільки вони стикаються з необхідністю ресоціалізації в новому соціальному контексті. Ця складність виникає незалежно від масштабів міграційних процесів (міжнародних або внутрішньодержавних). Також слід зазначити, що в сучасному українському суспільстві цій проблемі надає актуальності збройний конфлікт на Донбасі, який ініціював масовий відтік мігрантів з цієї зони [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та російські науковці стали активно використовувати поняття «ресоціалізація» у 1960-і роки в період активного розвитку соціальних наук, насамперед соціології. Наразі ж увагу вітчизняних дослідників до проблем соціокультурної ресоціалізації особистості привернула передусім трансформація соціальних відносин в Україні. Сутність зазначених процесів досліджують А. Бодалев, І. Кон, Д. Леонтєв, Ю. Орлов, Е. Орлова, В. Петровський, А. Реан, Ю. Резник, В. Чудновський та ін.

Особливості міграційних процесів розглядають переважно в аспекті психологічної адаптації мігрантів до нового культурного середовища, розуміючи адаптацію як процес модифікації психологічних характеристик людини, що проявляється у зміні ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настанов тощо. У рамках такого підходу досліджуються деякі

аспекти психологічної готовності до міжкультурної взаємодії, описуються наслідки переміщення для групової та індивідуальної ідентичності, стратегії акультурації мігрантів, психологічні особливості мігрантів, специфіка та основні напрями психотерапевтичної роботи з ними.

Дослідження українських та російських науковців, у яких розглядаються психологічні наслідки трансформації способу життя, пов'язані з міграцією, здебільшого також присвячені питанням акультурації, проблемам соціокультурного шоку та його подолання. Фахівці в галузі психології міграції спираються у своїх розробках на соціокультурний підхід (В. Гриценко, Н. Лебедева, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Л. Шайгерова, О. Шлягіна та ін.). Проте цих розробок уже недостатньо [2].

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є висвітлення індивідуальних особливостей процесу ресоціалізації мігранта та їх впливу на особистість.

Завдання статті полягають у наступному:

1. Розкрити специфічні причини, що породжують потребу в ресоціалізації особистості мігранта;
2. Окреслити шляхи подолання адаптивних бар'єрів, які б сприяли повноцінній ресоціалізації особистості.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У контексті соціальної та культурної антропології інтерпретація терміна «ресоціалізація» наближається за змістом до терміну «адаптація». Ресоціалізація розглядається як процес засвоєння нового соціокультурного середовища, який передбачає інтеграцію в систему суспільних відносин, задоволеність суб'єкта своїм матеріальним становищем, почуттям емоційного комфорту. При цьому підкреслюється тривалість цього процесу і його стадійність: від етапу ціннісного конфлікту через «культурний шок» до відновлення і налагодження контактів у новому соціокультурному середовищі і повернення в стан емоційного комфорту. У соціо-гуманітарних дослідженнях ресоціалізація постає у вигляді корекції дорослого процесу соціалізації, що відхиляється від норми. Етап відлучення від старих цінностей, норм, ролей та правил поведінки називають десоціалізацією. Наступним етапом є навчання новим цінностям, нормам, ролям та правилам поведінки, що замінять старі, він зветься етапом ресоціалізації.

З позицій теорії ідентичності Н. Смелзера [3, с. 112], ресоціалізація передбачає набуття нової соціальної ідентичності або закріплення

досягнутої раніше в нових соціальних умовах реконструйованої реальності. Таким чином, суспільство, дбаючи про вирівнювання можливостей індивідів в їхній соціальній адаптації, організовує ресоціалізаційну діяльність різних інститутів ресоціалізації, що володіють для цього відповідними кадрами та матеріальною базою.

За Е. Гіденсом, ресоціалізація – вид особистісної зміни, за якої зрілий індивід переймає тип поведінки, відмінний від прийнятого ним раніше [4, с. 290]. Вважаємо, що корисним буде звернути Вашу увагу на акценти, розставлені соціологічною інтерпретацією змісту поняття «ресоціалізація». Вони вказують передусім на параметри масової соціальної мобільності. Таким чином, соціологічний аналіз, що володіє великою евристичністю, орієнтує дослідників на виявлення широкої типології соціальних явищ і процесів. Ресоціалізація потрібна при істотній зміні соціальної позиції в результаті зміни професії, підвищення або пониження в посаді, різкого зниження матеріального достатку, зміни соціального статусу (наприклад, еміграція).

До прикладу, за кордоном досить поширена така своєрідна форма ресоціалізації як психотерапія. Вона здійснюється в групових або індивідуальних формах, за її допомогою особистість отримує підтримку в уточненні свого соціального і культурного статусу. Дослідники відзначають, що в стабільних суспільствах потребу в ресоціалізації відчувають лише окремі соціальні групи чи особистості, але в умовах соціальних реформ і модернізацій потреба формування нових систем і цінностей набуває масового характеру.

А. Шевченко, основними складовими масового процесу ресоціалізації вважає наступні:

- 1) відновлення індивідуальної та групової ідентичності;
- 2) пошук нової ідеології;
- 3) відновлення зруйнованої нормативно-ціннісної системи;
- 4) визначення культурного статусу;
- 5) адаптація до нових соціально-економічних і соціально-культурних умов.

Завершенням цього процесу, на думку А. Шевченко, повинна стати адаптація індивідів до аномічного стану суспільства і тим самим – його подолання і перехід до нового стабільного стану. Автор наголошує: «що процес ресоціалізації має свою специфіку, яка визначається конкретними особливостями культурно-історичного розвитку країни» [5, с.93].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використовувалися методологічні засади системного підходу у психології. Системні описи є засобом вирішення

багатьох теоретичних та прикладних завдань психологічної науки. Зокрема, системний підхід надав можливість інтеграції та систематизації психологічних знань та дозволив визначити прогалини у знаннях про об'єкт нашого дослідження, виявити їхню неповноту, сформулювати завдання наукових досліджень.

Міграція досліджується як система, що має специфічні соціально-психологічні особливості. Системотворчим елементом постає криза соціальної та особистісної ідентичності людини у нестабільному середовищі, тому аналізуються цілісність і взаємозв'язки компонентів системи у процесі функціонування та розвитку, структура й динаміка соціальної ідентичності людини, яка планує та реалізує міграцію.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Сьогодні особливої актуальності набуває відсутність достатньої та однозначної інформації щодо масштабів і регіональних особливостей еміграції українців за кордон та кількісних потоків міграційного капіталу, розміри яких становлять вагому частку соціального та інвестиційного фінансового ресурсу країни.

До прикладу, за січень-лютий 2019 року оформлено та видано 598 274 паспорта громадянина України для виїзду за кордон. Український паспорт зайняв 40 місце у рейтингу паспортів Henley Passport Index, піднявшись з 2018 року на одну сходинку. Серед країн Східного партнерства в українського паспорта найвищий індекс привабливості.

Згідно опублікованого моніторингу міграційної ситуації та змін у сфері управління міграцією та кордонами, розширення переліку країн з розвиненими економіками, які громадяни України можуть відвідувати без візи, дозволяють оцінити рівень еміграційного ризику як такий, що насторожує [6].

Дані країн призначення свідчать, що чисельність українців, які проживають там на постійній основі, стабільно зростає. Так, за даними Євростату, чисельність громадян України, які отримали на території ЄС статус довготривалого мігранта, що забезпечує всю повноту прав постійного мешканця і надається після п'яти років легального проживання, стабільно зростає. Протягом останніх 10 років вона збільшилася майже вдесятеро. І це без урахування мігрантів, які вже встигли набути громадянство країн перебування.

У лютому 2019 року 276 610 іммігрантів перебували на обліку в Україні, що складає 0,66% населення України. Із них найбільша кількість – громадяни Росії (151 952), Молдови (18837), Азербайджану (12660), Вірменії (11950), Грузії (10 608) та Білорусі (8 877), а також 5 034 особи без громадянства. У січні-

лютому 2019 року в Україні оформлено 10 691 посвідку на тимчасове проживання та продовжено 581 посвідку на тимчасове проживання.

Наведені дані є наближеними до реальних оскільки неможливим є точний підрахунок за умов воєнних дій та проведення ООС. Основною причиною що стимулювала високу інтенсивність міграційного руху населення в Україні стали анексія Криму, воєнні дії на Донбасі, тероризм і посягання на територіальну цілісність та суверенітет країни. При цьому в останні десятиліття Україна була ареною активних еміграційних процесів. За оцінкою Світового банку країна входить до п'ятірки найбільших постачальників емігрантів у світі, поступаючись лише Мексиці, Індії, Китаю та Росії. З кожним роком даний показник зростає, що збільшує чисельність українців, які працюють за кордоном тимчасово та на постійній основі, використовуючи свої знання та навички на благо інших країн [7].

Сьогодні ми чуємо новини про те, що тисячі мігрантів намагаються потрапити з території Білорусі до Польщі. Цю тему обговорюють політики та дипломати в Брюсселі. Хоча міграційна криза, в організації якої Захід звинувачує Олександра Лукашенка, почалася у червні, у Євросоюзі поки не змогли знайти способів вирішити її. DW пояснює, які інструменти має у своєму розпорядженні ЄС та чи може щось зробити НАТО.

Готовність громадян України до трудової міграції за кордон розглядається як складова частина міграційних настроїв, вимірюється як за допомогою кількісних, так і за допомогою якісних методів і назагал оцінюється дослідниками як висока [8].

Щодо незаконної зовнішньої трудової міграції, то вона з України є набагато більшою ніж можна собі уявити. Зарубіжним роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами, бо особи, які прибули в країну з метою заробітку на незаконних підставах, не мають юридичного та соціального захисту. Більше того, вони змушені погоджуватись на будь-яку роботу – сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, що встановлюються їм значно нижчі, ніж громадянам своєї країни. Зовнішні трудові мігранти з України в багатьох країнах вимушені працювати продовжений робочий день та за шкідливих умов праці, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, незахищені від низької оплати праці, професійних травм, хвороб [9].

На думку І. Маркова, потенціал готовності трудових мігрантів з України зростає завдяки низці чинників інституційно-правового характеру. Це і лібералізація міграційного режиму, і поступове покращення ситуації із правовою захищеністю громадян України, і збільшення частки українців, що працюють легально у країнах ЄС. І. Марков вважає, що

«українське суспільство виявляє дуже великий потенціал міграційної готовності в усіх сферах, особливо серед молоді» [10].

На жаль, переважна більшість трудових мігрантів з України приймає недостатньо мотивовані рішення щодо праці за кордоном і, намагаючись уникнути ризиків, наражається на нові ризики. Завдяки особливостям організаційної культури трудові мігранти з України ризикують опинитися у другому або третьому секторі світового ринку праці. Це створює загрози втрати вагомій частини компонентів компетентності та ініціативності, впевненості в собі, здатності приймати самостійні рішення, шукати та використовувати зворотний зв'язок із оточенням у країнах перебування. Праця трудових мігрантів у другому або у третьому секторі небезпечна втратою життєвої стратегії на самореалізацію. Соціальні ризики міжнародних трудових мігрантів проявляються через недооцінку шкоди та переоцінку власних шансів на успіх у приймаючих країнах та створюють соціальні загрози на мікросоціальному і макросоціальному рівнях [11, с. 156].

Орієнтація певної частки трудових мігрантів з України на незначні ризики та повільний зворотний зв'язок із замовником (працедавцем) зменшує їхні шанси на самореалізацію та спрямовує вибір життєвої стратегії на пристосування та адаптацію. Але це не зменшує потребу міжкультурної комунікації у країнах перебування. Навпаки, поширеність зайнятості трудових мігрантів з України у сфері обслуговування та сервісу вимагає знання та навичок толерантної поведінки в умовах іншокультурних норм. Налагодження плідної співпраці трудових мігрантів неможливе поза взаємоповагою, визнанням відмінностей між рідною та іноземною культурами. Це можливо тільки завдяки певному рівню міжкультурної компетентності.

Кризові періоди в історії людства стаються досить часто і будь яка особистість може потрапити в ситуацію зміни власного соціального статусу, до прикладу втратити роботу. Тоді в неї виникає потреба в адаптації до нових видів трудової діяльності, до життя в новій країні, до навчання в новому закладі, стосунків та спілкування, нових норм та культурних цінностей, які слід засвоїти замість старих, уже не актуальних. Тобто, відбувається процес ресоціалізації.

Ресоціалізація здійснюється як процес засвоєння індивідом соціальних норм та культурних цінностей, які не були засвоєні, або недостатньо засвоєні раніше, або ж радикально відрізняються від засвоєних ним раніше. Цьому процесу передують руйнування раніше прийнятих цінностей і моделей поведінки особистості. За Е. Гідденсом, ресоціалізація – це вид особистісної зміни, за якої зрілий індивід вибирає тип поведінки, відмінний від прийнятого раніше. За П. Бергером та Т. Лукманом, крайнім випадком ресоціалізації є таке

перетворення індивіда, коли він «переключається» з одного світу на інший (еміграція, набуття нового віросповідання, висхідна вертикальна мобільність, тривалість госпіталізації тощо), тоді процеси ресоціалізації за змістом стають схожі на первинну соціалізацію, так як дозволяють з урахування нових диспозицій розглядати існуючу реальність.

Ресоціалізація для мігрантів є однією з форм соціалізації в новому суспільстві. У результаті міграції відбувається не лише зміна місця проживання, а й розрив зі «своїм» соціумом та входження до «чужого». Доросла людина-мігрант, яка опинилася в чужому середовищі, засвоює елементарні речі, знайомі місцевим з дитинства.

Перед мігрантом стоять дві основні проблеми. Перша – їм необхідно вирішити, чи є їхня власна культура цінністю для них самих, чи потрібно її зберігати, і друга – бажання групового контакту та рішення щодо того, чи варто прагнути взаємин з місцевим населенням чи необхідно мінімізувати контакти з ним. Саме ці рішення визначають тривалість та успішність чи неуспішність процесу ресоціалізації мігрантів. Зазвичай це залежить не тільки від мігранта, а й від нового суспільства.

Особливо гостро проблеми ресоціалізації проявляються у тих мігрантів, які відрізняються за національною чи релігійною ознакою від місцевого населення. Зазвичай, мігранти та місцеве населення розподілені за різними сферами праці. Цей фактор сприяє зростанню дистанції між ними та корінним населенням, перетворенню мігрантів на стійкий об'єкт негативних соціальних установок, формуванню закритої громади, що дозволяє зберігати свої норми, правила та цінності, засвоєні в процесі соціалізації. В цих умовах процес ресоціалізації ускладнюється, він носить поверхневий характер, а іноді й не відбувається зовсім.

На процес ресоціалізації мігрантів впливає і ідентифікація самої особистості, те як вона визначає себе в цьому «чужому» соціумі і якій моделі поведінки віддає перевагу. Дж. Беррі, у своїй концепції зазначав, що існують такі моделі стратегії акультурації: асиміляція (процес включення мігрантів у нове суспільство, із запозиченням моделей поведінки, цінностей, установок і відмовою від власної етнічної ідентичності. Мігрант застосовує нові норми, правила, мову й у повсякденному житті); сепарація (підтримання своєї ідентичності, уникаючи контактів із представниками суспільства-реципієнта. Для мігранта це означає прагнення використовувати свої норми, правила, мову навіть в інститутах суспільства-реципієнта); сегрегація (домінуюча група не приймає етнічну культуру мігрантів, при цьому нав'язує власну ідентичність меншості); інтеграція (прийняття мігранта домінуючою групою при збереженні власної етнічної ідентичності, його взаємодія з іншими членами

суспільства). Існує ще одна модель, що є протилежністю інтеграції, – маргіналізація, за якої мігрант не прагне ні збереження власної ідентичності, ні розвитку відносин з домінуючою нацією.

Проте А. Шевченко вважає, «що маргіналізація для мігрантів досить рідкісне явище, найчастіше присутня модель сепарації мігрантів, а асиміляційна модель часто стає неможливою через те, що в багатьох країнах вже склалися значні за чисельністю та силою субкультурні спільноти, побудовані за етнокультурним, мовним чи расовим принципом. Крім того, досвід показує, що при серйозних етнокультурних відмінностях між країною первинної соціалізації і країною, куди прибуває мігрант, люди не можуть швидко прийняти базові цінності нової батьківщини» [5, с. 168].

До основних проблем, що утруднюють процес ресоціалізації мігрантів, можна зарахувати наступні: – мовний бар'єр: зазвичай, мігранти або дуже слабо володіють державною мовою, або зовсім не володіють. Тому процес ресоціалізації починається з вивчення нової мови.

На думку І. Маркова, «оскільки мігрант вже володіє своєю рідною мовою, яку він вивчив з дитинства, то йому доводиться проходити процес перенавчання нової мови. У цьому випадку процес навчання мови та процес перенавчання нової мови відрізняється так само, як процес соціалізації відрізняється від процесу ресоціалізації. Відмінності явні та суттєві, оскільки в процесі ресоціалізації людина використовує вже наявні у неї способи артикуляції звуків, розуміння сенсу та змісту сутнісних особливостей предметів, побудови формально-логічних зв'язків. Тобто у процесі ресоціалізації в людини є цілий арсенал вже сформованих навичок, умінь, підходів до засвоєння нового матеріалу за аналогією з колишнім» [10].

Під час вивчення міграційних процесів дослідники багато уваги приділяють тривалості міжкультурної адаптації та проявам культурного шоку. Звертаючи увагу на безліч чинників вони поділяють їх на індивідуальні та групові.

До *індивідуальних* чинників зараховують: *Соціально-демографічні особливості*. До прикладу найважче адаптуються люди похилого віку, які не бачать необхідності обов'язково засвоювати чужу культуру і мову, якщо до цього в них немає внутрішньої потреби. Також, на успішність процесу адаптації впливає рівень освіти: що він вищий, тим менше проявляються симптоми культурного шоку. Загалом вважається, що краще адаптуються молоді, високоінтелектуальні й високоосвічені люди.

Особистісні характеристики, а саме:

- когнітивна складність. Когнітивно проста особистість впевнено поділяє людей на «своїх» і «чужих». Натомість когнітивно складна особистість сприймає світ в усьому його розмаїтті;
- тенденція використовувати при категоризації більш великі категорії. Індивіди, які укрупнюють категорії, поєднують досвід, отриманий ними в новій культурі, з досвідом, набутим на батьківщині;
- низькі оцінки за тестом авторитаризму. Вважається, що авторитарні, ригідні, нетолерантні індивіди не так ефективно засвоюють нові соціальні норми, цінності та мову [2, с. 176].

Ми маємо розуміти, що неможливо виокремити універсальний набір особистісних характеристик, які б сприяли адаптації в будь-якій країні й культурі. Втім найбільш придатною буде людина з наступним набором якостей: професійна компетентність, висока самооцінка, комунікативність, екстраверсія, перевага загальнолюдських цінностей, відкритість до різних поглядів, зацікавленість навколишніми людьми, схильність до співробітництва.

Життєвий досвід індивіда. Пристосуванню мігрантів сприяє наявність доконтрактного досвіду – знайомства з історією, культурою, умовами життя в певній країні.

Натомість до *групових* чинників зараховують характеристики взаємодіючих культур:

1. Міра схожості або відмінності між культурами (культурна дистанція). Чим більше схожості між культурами тим менш травматичним буде процес пристосування.

2. Особливості культури, до якої належать мігранти. Вважається, що менш успішно адаптуються представники традиційних культур, де сильною є влада традицій, а поведінка – регламентована.

3. Особливості культури країни перебування. Тут йдеться про бажання чи небажання країни асимілювати мігрантів [2, с. 178].

Соціокультурна адаптація фактично трансформується в ресоціалізацію і здатна привести до засвоєння нових атрибутів культури, нових соціальних ролей і поведінкового репертуару.

Умовою успішної ресоціалізації є наявність соціальної бази, що опосередкована для індивіда значимими іншими, та інтенсивна взаємодія з персоналом соціалізації. Вторинна соціалізація може бути наближеною до ресоціалізації, але завжди відрізняється від неї тим, що будується на базі первинних інтерналізацій. В ній реальне інтерпретується в послідовній взаємодії з минулим. Ресоціалізація ж не передбачає узгодженості з минулим, яке перетлумачується, щоб відповідати теперішній реальності. Основою для ресоціалізації є теперішнє, тоді як для вторинної соціалізації – минуле.

Ресоціалізація передбачає набуття нової соціальної ідентичності або закріплення досягнутої раніше в нових соціальних умовах зміненої реальності. Органічне суспільство, піклуючись про вирівнювання можливостей індивідів у їх соціальній адаптації, організовує ресоціалізаційну діяльність різних інститутів ресоціалізації, які забезпечені для цього відповідними кадрами та матеріальною базою [12, с. 211].

На жаль, процес соціальної адаптації має свої межі. До прикладу А. Тоффлер у книзі «Футурошок» пише про межі пристосування, про те, що стається з людьми, які відчули потрясіння від змін, а також запевняє, що людині необхідно навчитися швидко контролювати темпи змін як в особистому, так і в суспільному житті в цілому, «інакше більшість з нас втратить здатність пристосовуватися» [13, с. 167].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У процесі адаптації людини до іншого культурного середовища можна виокремити дві протилежні тенденції: прагнення до консервації, самоізоляції, що іноді проявляється у формі створення відособлених етнічних утворень, і прагнення до асиміляції – аж до втрати національної самоідентичності, розчинення в іншій культурі. Те й інше є порушенням нормальної соціально-психологічної адаптації людини у світі, який змінюється й неперервно ускладнюється.

Якщо визначати адаптацію українських іммігрантів за допомогою традиційних понять (інтеграція, асиміляція, сегрегація, маргіналізація, транснаціоналізм), то її можна охарактеризувати як позитивну (а саме у формі інтеграції, асиміляції та транснаціоналізму), оскільки українські іммігранти не вважаються проблемною категорією, не створюють гетто, «паралельних суспільств», відзначаються низькими показниками злочинності. Водночас відносна культурна близькість, релігійна спорідненість зближують українських мігрантів із місцевим населенням, але відсутність громадянства країн перебування і неврегульованість статусу залишає наших громадян у категорії «інших». Інтеграція у міграційному процесі є змінним, динамічним і багатовимірним показником, який неможливо описати в межах однієї статичної категорії.

Є очевидним, що у сучасному глобалізованому світі питання збереження національної ідентичності стало актуальним для всіх учасників міграційних процесів. Успішна інтеграція іммігранта в іноетнічне середовище підвищує ризик втрати національної ідентичності. У випадку України відсутність системної послідовної підтримки іммігрантів з боку держави частково

компенсується діяльністю недержавних організацій, ініціаторами створення яких є безпосередньо іммігранти. Особливу роль відіграє Церква (виконує не лише релігійні функції і гуртує не лише вірян). Саме довкола неї відбувається об'єднання українських іммігрантів (більш притаманно для середньої та старшої вікових категорій).

Перспективи подальших досліджень. Сучасні явища та проблеми, що тісно пов'язані з міграційними процесами, є досить складними і різноманітними. Серед них – діалог культур, еволюція національної (етнічної) ідентичності в умовах інтенсивної міжкультурної взаємодії і становлення транснаціональних ідентичностей, асиміляція та інтеграція як базові акультураційні стратегії. З огляду на це важливими видаються питання меж національної ідентичності, психологічних засад розмежування «Ми» та «Вони», динаміки міграційних процесів у сучасній Україні, толерантності та маргінальності міжкультурного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Е. Батаева та О. Попова, «Социокультурный капитал вынужденных мигрантов: теория и проблема измерения», *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, Вип. 39, с. 41–52, 2017.
- [2] М. М. Слюсаревський, *Психологія міграції: навч. посібник*. Кіровоград, Україна: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013, 244 с.
- [3] Е. П. Белинская, *Этническая социализация подростка*. Воронеж, Россия: Изд-во НПО «Модек», 2000, 208 с.
- [4] Э. Гидденс, *Социология*. Москва, Россия: УРСС, 2005, 632 с.
- [5] А. Шевченко, «Социокультурная обусловленность ресоциализации дезадаптантов и девиантов в процессе общественных изменений», дис. д-ра наук. Ростов-на-Дону, 2004, 294 с.
- [6] Моніторинг міграційної ситуації та змін у сфері управління міграцією та кордонами. Березень 2019. *Підтримка управління міграцією та притулком в Україні*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://dmsu.gov.ua/assets/files/migprocess/zvit_vypusk_20_19_03.pdf
- [7] Українці масово емігрують за кордон: міфи та реальність. *Obozrevatel*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.obozrevatel.com/ukr/my/life/ukraintsi-masovo-emigruyut-za-kordon-mifi-ta-realnist.htm>

- [8] Миграционные настроения в Украине (июнь 2017 г.). *REB GROUP*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://rb.com.ua/blog/migracionnye-nastroenija-v-ukraine-ijun-2017-g/>
- [9] Z. Smutchak and D. Romanjuk, «Migratory threats to national security of Ukraine: current challenges and ways of regulation», *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 2, No. 3, p. 107–112, 2016. DOI: 10.30525/2256-0742/2016-2-3-107-112.
- [10] І. Марков, Готовність до міграції: чим відрізняється становище найманих українських працівників у ЄС та Росії? *День*. 01 лип. 2009. с. 1, 6. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://vcourse.ua/ua/analytics/gotovnost-k-migracii.html>
- [11] К. Новосад, «Соціальні ризики міжнародної трудової міграції з України», дис. канд. наук; Львівський нац. ун-т. Львів, 2018, 275 с.
- [12] В. В. Москаленко, *Психологія соціального впливу: навч. посібник*. Київ, Україна: Центр учбової літератури, 2007, 448 с.
- [13] А. Тоффлер, *Футурошок*. Санкт-Петербург, Россия: Лань, 1997, 464 с.

PERSONAL CHARACTERISTICS OF RESOCIALIZATION OF THE MIGRANT

Andrii Kambur,

Ph.D. in Sociology,

Associate Professor of the Department of

Pedagogy and Social Work,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

Chernivtsi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-3751-7228>

a.kambur@chnu.edu.ua

Abstract. The author of the article aims to highlight individual peculiarities of the process of resocialization of the personality who takes part in migrational processes. It is emphasized that socio-cultural adaptation is being transformed into resocialization and can lead to assimilation of the new cultural attributes, new social roles and behavioral repertoire. And successful resocialization is only possible in terms of indirect social base of the individual and intensive interaction with the personnel of socialization. The accent is put on the fact that many Ukrainians feel identification crisis that is connected with the need of resocialization. The new social reality requires new radical accents, biography rewriting and developing such qualities as autonomy towards social institutions, tolerance to other forms and ways of life, the ability to choose and orient in a huge informational flood. The article shows that resocialization can

be investigated as one of the most complicated social processes, directed to overcoming desocialization of personality, i.e., when the personality retrieves qualities necessary for normal life in the society, acquiring of the new social roles and skills instead of the lost ones which were deformed or not formed, reorientation of social development of the personality by means of including it into the new positively oriented relations and types of activity. The most topical problem of the modern theory of migration is the complexity of social adaptation of the migrant as they encounter the necessity of resocialization in a new social context.

Keywords: resocialization of the personality; socialization; socio-cultural adaptation; migration; crisis; restructures environment; anomie.

ЛИЧНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ МИГРАНТОВ

Камбур Андрей Васильевич.

кандидат социологических наук, доцент,
доцент кафедры педагогики и социальной работы
Черновицкого национального университета
имени Юрия Федьковича.
Черновцы, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-3751-7228>
a.kambur@chnu.edu.ua

Анотация. Целью статьи автор определил освещение индивидуальных особенностей процесса ресоциализации личности, участвующей в миграционных процессах. Отмечается, что социокультурная адаптация фактически трансформируется в ресоциализацию и способна привести к усвоению новых атрибутов культуры, новых социальных ролей и поведенческого репертуара, а условием успешной ресоциализации является наличие социальной базы, опосредованной для индивида значимыми другими, и интенсивное взаимодействие с персоналом социализации. Отмечается, что сегодня многие украинцы испытывают идентификационный кризис, который связан с потребностью ресоциализации. Новая социальная реальность требует радикально по-новому расставить акценты, переписать биографию и развить такие индивидуальные качества, как автономность по отношению к социальным институтам, толерантность к другим формам и стилям жизни, способность выбирать и ориентироваться в большом потоке информации. В статье показано, что ресоциализацию можно

рассматривать как один из самых сложных социальных процессов, направленный на преодоление десоциализации личности, т.е. направление на развитие личности путем включения ее в новые, положительно ориентированные межличностные отношения и виды деятельности. Наиболее актуальной из проблем современной теории миграции признана сложность социальной адаптации мигрантов, поскольку они сталкиваются с необходимостью ресоциализации в новом социальном контексте. Решение указанных задач по ресоциализации личности мигранта требует наличия социальной базы. Эта база должна быть опосредована для индивида значимыми другими и интенсивным взаимодействием с персоналом социализации. Следует отметить, что ресоциализация не предполагает согласованности с прошлым, она его перетолковывает, чтобы соответствовало настоящему. Таким образом, общество, заботясь о выравнивании возможностей индивидов в их социальной адаптации, вынуждено будет организовывать ресоциализационную деятельность различных институтов ресоциализации и обеспечивать их соответствующими кадрами и материальной базой.

Ключевые слова: ресоциализация личности; социализация; социокультурная адаптация; миграция; кризис; реструктуризированное пространство; аномия.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. Bataeva ta O. Popova, «Sociokul'turnyj kapital vynuždennyh migrantov: teoriya i problema izmereniya», Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody, Vyp. 39, s. 41–52, 2017.
- [2] M. M. Sliusarevskyi, Psykholohiia mihratsii: navch. posibnyk. Kirovohrad, Ukraina: TOV «Imeks LTD», 2013, 244 s.
- [3] E. P. Belinskaya, Etnicheskaya socializaciya podrostka. Voronezh, Rossiya: Izd-vo NPO «Modek», 2000, 208 s.
- [4] Э. Гидденс, Социология. Москва, Россия: УРСС, 2005, 632 с.
- [5] А. Шевченко, «Социокультурная обусловленность ресоциализации дезадаптантов и девиантов в процессе общественных изменений», дис. д-ра наук. Ростов-на-Дону, 2004, 294 с.
- [6] Monitorynh mihratsiinoi sytuatsii ta zmin u sferi upravlinnia mihratsiieiu ta kordonamy. Berezen 2019. Pidtrymka upravlinnia mihratsiieiu ta prytytkom v Ukraini. [Elektronnyi resurs].

- Dostupno: https://dmsu.gov.ua/assets/files/migprocess/zvit_vypusk_2019_03.pdf
- [7] Ukraintsi masovo emihruuiut za kordon: mify ta realnist. Obozrevatel. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://www.obozrevatel.com/ukr/my/life/ukraintsi-masovo-emigruyut-za-kordon-mifi-ta-realnist.htm>
- [8] Migracionnye nastroeniya v Ukraine (iyun' 2017 g.). REB GROUP. [Elektronnij resurs]. Dostupno: <https://rb.com.ua/blog/migracionnye-nastroenija-v-ukraine-ijun-2017-g/>
- [9] Z. Smutchak and D. Romanjuk, «Migratory threats to national security of Ukraine: current challenges and ways of regulation», Baltic Journal of Economic Studies, Vol. 2, No. 3, p. 107–112, 2016. DOI: 10.30525/2256-0742/2016-2-3-107-112.
- [10] I. Markov, Hotovnist do mihratsii: chym vidrizniaietsia stanovyshe naimanykh ukrainskykh pratsivnykiv u YeS ta Rosii? Den. 01, lyp., 2009, s. 1, 6. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://vkurse.ua/ua/analytics/gotovnost-k-migracii.html>
- [11] K. Novosad, «Sotsialni ryzyky mizhnarodnoi trudovoi mihratsii z Ukrainy», dys. kand. nauk; Lvivskyi nats. un-t. Lviv, 2018, 275 s.
- [12] V. V. Moskalenko, Psykholohiia sotsialnoho vplyvu: navch. posibnyk. Kyiv, Ukraina: Tsentr uchbovoi literatury, 2007, 448 s.
- [13] A. Toffler, Futuroshok. Sankt-Peterburg, Rossiya: Lan', 1997, 464 s.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-65-78](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-65-78)

UDK 159.9.07

Sviatoslav Korsakevych,

candidate of Phd in the field of «Political Psychology»;

Institute of Social and Political Psychology

of the National Academy of Pedagogical

Sciences of Ukraine.

Kiev, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0001-9315-2035>

sviatoslavsergeevych@gmail.com

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF YOUNG PEOPLE'S PERCEPTION OF THEMSELVES AS VOTERS: A COGNITIVE COMPONENT

Abstract. The scientific expediency of our chosen research topic is determined by: Empowering civil society, which influences its projects and actions among other things on socio-political processes in the country. In Ukraine, the role of non-government organizations and non-government initiatives should be emphasized, a significant part of which (in terms of staff or number of employees involved) are young people who want change. The interest of young people in politics and the ability to some political subjectivity of individual citizens aged 18–35 years. Which is due to the general rejuvenation of the Verkhovna Rada of the ninth convocation in comparison with other convocations. The average age of a People's Deputy as a subject of politics in the largest party as of November 19, 2021 is 37.6 years [13]. Increasing the role of youth in the formation of public policy, its real participation in political processes. A clear example of the political participation of young people was the election of the President of Ukraine in 2019 (according to A. Hrushetsky, Deputy Director of the Kyiv International Institute of Sociology, a more visible connection of support for a candidate in the second round can be traced depending on the age of respondents). So, we can see that under V. Zelensky voted (80%) people under the age of 30 voted in this age group, which may not have had a decisive but significant impact on the election results) [14]. The relevance of the materials presented in the article of the empirical study meets the modern demands of society for knowledge about the political self-determination of voters, among whom a significant part is young people. The complexity and multifaceted nature of the process of political self-determination leads to the assumption of the existence of different types or directions of formation and implementation of this phenomenon. And in order

to confirm or refute such hypothetical considerations, a study was conducted taking into account the theoretical scientific achievements on this topic.

Key words: self-determination; political self-determination; self-determination regarding participation in the election process; young; factors of youth electoral self-determination; types of youth electoral self-determination; cognitive component.

INTRODUCTION / ВСТУП

Problem statement. Scientific research on the phenomenon of youth self-determination regarding participation in the electoral process is found in political, philosophical and other sciences. At the same time, this phenomenon is explained to a lesser extent due to psychological features, which in our opinion had little research in the context of political self-determination, namely in the context of youth participation in election campaigns. Political self-determination is presented as a specific political and psychological phenomenon that manifests itself in the thoughts, words and actions of the individual.

Such a situation requires young people to have political competence and psychological maturity, which means certainty in matters concerning the political life of Ukraine. Thus, the study of the phenomenon of political self-determination of each citizen, the psychology of the electorate during the election process is an urgent scientific task [8].

According to our theoretical model and in our understanding, the psychological features of young people's self-determination to participate in the electoral process have an intellectual-cognitive, emotional-sensory and behavioral nature. Thus, we can identify the following components that are part of the structure of psychological characteristics of youth self-determination during electoral processes: cognitive (intellectual ability to understand the political dimension and determine their position in it), affective (emotional attitude to themselves and other people or phenomena), conative (willingness to participate in political life and political behavior).

In this article we are interested in the cognitive component of the psychological characteristics of self-determination of young people to participate in the electoral process.

Analysis of recent research and publications. At the previous stage, the results of such research were used (A. Krasnyakova, 2014; L. Kiyashko, 2014; V. Melnichenko 2001, 2013; M. Sidorkina 2013, 2014, 2017; V. Toryanyk, 2006, 2013; I. Hort, 2010 etc. Among foreign researchers should be noted H. Beran 1998; C. Wellman, 1995; K. Callahona, 1992; K. Cunningham, 2014; A. Schedler, 2012).

Scientific research and results Malysh, 2019 were also taken into account; Pozniak, 2019; Reznik, 2019; Sknar, 2019 etc.

Analysis of the scientific achievements of the above researchers gives us reason to assume that self-determination, including in political processes, has a psychological nature, along with its own characteristics for each case [11]. This in turn requires confirmation or refutation through the use of appropriate theoretical and empirical tools.

Given the difficult socio-political events in the country, which may include waxing in eastern Ukraine, and the growth of migration, and mass measures to prevent the viral epidemic, and of course spontaneous and newly determined electoral processes (presidential election in 2019, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2019 and local elections in 2020) it is appropriate to note – all this adds difficulties to the process of self-determination, especially political self-determination, complicating the realization of the importance of one's own political choice for citizens.

After all, such a choice will affect in the future both the psychology of the subject of choice regarding public policy and its own participation in this process, and the implementation of the declared policy of the chosen object of political choice with further representation of the object of political choice about its voter [4].

Guided by this logic, it becomes clear why the author of this article conducted an empirical study in 2020–2021, which provides an opportunity to look at the self-determination of young people to participate in the electoral process from a psychological, such a relevant side of this phenomenon today.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The purpose of the article is to highlight the multifaceted phenomenon of youth self-determination in terms of participation in the electoral process with the subsequent organization of this psychological and political phenomenon by types as a results of method Cluster analysis with description of the obtained empirical results.

In this regard, the **main objectives** of the study are as follows:

- 1) determine the structure and configuration of factors that are leading in the processes of political self-determination in the electoral process;
- 2) assess the degree of expression of factors and their features;
- 3) identify the most rational factors, as a kind of vectors of conscious and responsible self-determination of young people to participate in the electoral process.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Theoretical analysis of studies devoted to the study of certain aspects of the development of psychological characteristics in political processes, in particular those related to youth self-determination to participate in the electoral process, allowed us to conclude that this age (according to the Law "On Youth Policy" from 14 to 35 years, based on the right to vote, which is acquired under the Constitution of Ukraine after reaching 18 years, the sample consisted of participants 18–35 years) is sensitive to this psychological and political process. Its results are manifested in cognitive awareness.

Self-determination on objectively and subjectively significant aspects reality, the individual realizes his life perspective, freedom choice both in everyday life and in the electoral process.

In Western psychology, personal self-determination in the early youth is considered in the context of the formation of psychosocial identity (E. Erickson, J. Marsha, etc.). Identification involves acceptance of certain socio-cultural values, identification with them. Complementing identification is individualization, which involves critical understanding of social values and construction on this basis own system of value orientations [15].

Such orientations will serve the young person in political processes as well as some vectors of action in the political space.

It is established that self-determination has a value-semantic nature, it is genetically original and determines all other types of self-determination (T. Buyakas, M. Ginzburg, Z. Karpenko, R. Pasichnyak, A. Bubbles, V. Safin and others). And if we talk about the values and meanings that shape it, then we are talking about the cognitive component of self-determination, which is manifested in the level of development of self-awareness, the formation of their position in the world.

Based on the above theoretical material, the importance of the cognitive component of self-determination, which can be manifested in young people's perceptions of themselves as voters, understanding their place in political processes, it was proposed to investigate empirically the phenomenon of political self-determination of youth, namely its cognitive component.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The research was conducted in two stages, and in both cases was organized on the Google-Forms platform. On the one hand, it is a convenient method of data collection and conversion, and on the other hand, it is due to the situation of distance learning / youth work. The first stage: data collection lasted

from September to October 2020. The sample consisted of 44 young people aged 18 to 35, including 27 men and 17 women. The sample consisted of citizens and rural residents.

As part of the first pilot phase, among other things, an online questionnaire was offered with open-ended questions about the election process, its significance and its place in it for each of the respondents. For data analysis, among others, content analysis was used.

The second stage: data collection lasted from December 2020 to March 2021. The sample consisted of 329 young people, aged 18 to 35, respectively – 147 men and 182 – women, most of them citizens.

With in the framework of the second stage, which became the main empirical research on the topic of psychological features of youth self-determination regarding participation in the electoral process, a battery of methods was formed, which were included in the general questionnaire. One part of the questionnaire reflected the measure of defining oneself as a voter, based on the semantic differential with oppositional semantic poles, which were set on the basis of the materials of the previous stage and their content analysis.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The results of empirical research showed that along with such constructs of self-determination during the election process as "interested", "analyzing", "responsible" and others. There are many elections close to the opposite pole, such as "indifferent", "acting spontaneously", "unreliable" and others.

The nature of the sample 's attitudes towards electoral self – determination was assessed. Significant expression of factors and clusters which highlights some types of self-determination of young people.

After analyzing theoretical models and scientific sources on the topic of political self-determination of youth. Having got acquainted with the results of sociological research related to the topic of electoral self-determination, we can recall a recent poll in the local elections in Ukraine in 2020 conducted by the sociological group "Rating". Where young people were the least active in local elections. Only 11% of those who came to the polls were people aged 18–29. In the general structure of voters – 18%. Consequently, most young people, in accordance with the age range defined by the Law of Ukraine "On Promoting the Social Formation and Development of Youth in Ukraine", simply did not come to the polls. Among the reasons why voters did not show up at the polling station, the sociologists of the "Rating" group single out the following: older people did not go to the polls due to their health condition, and young people were busy on election day. So, given all the above, our study, which aims to determine the psychological

component of the phenomenon of electoral self-determination of young people, is becoming increasingly important. After all, our study examines those aspects that may explain such electoral activity and behavior of young people.

An important stage of work is the selection of adequate tools for empirical research [2]. Based on the goals and objectives of our empirical study and based on the theoretical structure of youth self-determination to participate in the electoral process, an appropriate set of methods for empirical research of political and psychological phenomenon of interest to us was constructed.

Sample. In an empirical study conducted to study psychological characteristics 329 young people took part in the self-determination of young people to participate in the election process.

The age of respondents ranged from 18 to 35 years, which corresponds to the Law "On the basic principles of youth policy". Among them, according to Article 147, are men and 182 are women. In particular, 30 rural residents area and 299 citizens. According to the age criterion, the sample was divided into 4 age groups: 1) 18–22 years (135 participants); 2) 22–26 years (83 participants); 3) 26–32 years (36 participants); 4) 32–35 years (75 participants).

As you can see, the youngest participants were the most active in filling out the online questionnaire and passing the survey. Such a division by age corresponded to the living conditions and spheres of youth activity (students-education, employment and the first professional experience, further professional and personal development). All subjects are residents of cities and villages of Ukraine. Most are citizens.

Presentation of methods, descriptions and results of the study

Establishing the peculiarities of the development of the cognitive component of the electoral self-determination of young people using the method built on the basis of the semantic differential. The author of the method is Charles Osgood, used in this dissertation research based on a preliminary content analysis of words (conducted in the second stage of the study, 2019–2020), which participants wrote as an association to the voter's own position in the election process.

Associative technique reflects both the cognitive structures behind the linguistic meanings and the individual characteristics of the subjects, their personal meanings.

The words-reactions (associations) obtained during the associative test at the second stage of the research on the criterion of semantic closeness – distance were grouped into 15 categories of words of opposite meaning.

Methods of mathematical statistics were used to process the results: Pearson's correlation coefficient, because respondents rated themselves as a

voter, factor analysis (to minimize the number of variables and concentration of information on key variables involved in youth self-determination during the election process in the form of a small array of data) by the method of principal components (PCA) and rotation of Varimax with normalization of Kaiser Normalization [1].

The obtained empirical results were processed using computer programs for statistical data processing (R-project, SPSS Statistics 23,0).

As a result of factor analysis of young people's perceptions of their self-determination regarding participation in the electoral process with a value from 1 to 7 on the semantic differential, the main method identified 4 factors (F), which explain about 60% of the variance.

We named these factors as: 1-«Reactive-inertial», 2-«Apathetic (amorphous)», 3-«Emotional», 4-«Rational (effective)». These factors include constructs (words by which respondents identified themselves as a voter), which meaningfully, so to speak, reflect the position of young people in the electoral process.

The next step in our study of the cognitive component in the self-determination of young people of their place and position, role in the electoral process was the use of a relevant and indispensable method Cluster analysis of K-means. In the data analyzed by us according to the results of the previous procedure of factor analysis using cluster analysis, some new structure (artifact) was revealed, which at the previous stage, according to factor analysis, was unnoticed.

As a result, we obtained four clusters, the name of which corresponded to the name of the factors, and 1 cluster (we received 5 clusters in total) was named "*Idealistic*" (21,3% of the total sample) on the basis of the dominant choice for respondents and which is inverse to the meaning of tolerance. Consequently, this new cluster describes voters as revolutionary, idealistic and, to some extent, even romantic. Such voters are counting on positive change, perhaps even exaggerating with hopes for a politically impeccable future that will come after the election.

We have 19,8% of respondents out of 329 respondents prefer the "*reactive-inertial type*", which is characterized by spontaneous effectiveness, due more to feelings than reflection and analysis, such voters are somewhat embarrassed by information election campaigns and move, probably quite chaotically when immersed in the political life of the country. Another 17,3% identified themselves as a "*situationally-detached type*" who is ready to act situationally rather than systematically, who will run in elections rather than necessary or out of self-interest. Such people are at some distance from the political sphere, for some time, although they are not indifferent to the political

processes in the country. Further, 18,2% of 329 people identify themselves as tolerant, patient voters with knowledge of the procedure and rules when participating in the election process, which corresponds to the "rational type" or "effective" in our study. Such people are ready to exercise their right to vote and at the same time understand the realities of politics in Ukraine and the objective reality both in politics and in related areas of the economy, the judiciary may not meet their expectations after the election. "Apathetic (amorphous) type" – 23.4% of 329 respondents. This type is evidence that potential voters among young people in Ukraine are prone to passive political behavior, they do not see their electoral activity as a way to positive change.

Regarding *gender differences and the results of the classed analysis*, we have the following distribution: 23,6% of respondents, which is the largest number of women, fell into the "reactive-inertial" type of voters, while the largest percentage of men surveyed, namely 28.6%, according to the survey entered the "amorphous (apathetic)" type of voter. It should be noted that in our opinion, the effective, "rational" type includes 19% of 100% of men surveyed and 17,6% of 100% of women surveyed (*Table 1*).

Table 1

The types of young electoral self-determination

Types of electoral self-determination	N respondents by types	% by types of total N	Valid Percent
Reactive-inertial type	65	19,8	19,8
Idealistic type	70	21,3	21,3
Situationally-detached type	57	17,3	17,3
Rational type	60	18,2	18,2
Apathetic (amorphous) type	77	23,4	23,4
The total number of	329	100,0	100,0

This picture makes it possible to make preliminary circumstances about the peculiarities of understanding the electoral self-determination of youth as a cognitive component of psychological features, which along with the affective and conative component will influence the formation of political positions during voting depending on how to say the type of voter: inertial, idealistic, situationally detached, rational, apathetic (amorphous).

**CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH /
 ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

The generalization of the research results gives grounds to assert that there is a certain configuration of landmarks (factors) that regulate the process of political self-

determination of young people. Understanding oneself as a voter is manifested in those semantic units that were presented in the study, their content.

According to the results of the cluster analysis, we obtained, so to speak, several types of voters among young people aged 18-35. Self-perception and understanding of one's position as a voter, which characterizes the cognitive component of the psychological characteristics of the voter. Of which, in our opinion, only 1 is effective.

The results of the study showed that there is a certain structure with its non-trivial content, so to speak, the types of voters who are guided by different vectors in the electoral self-determination. In our study, we see that young people are more ineffective because, as a bearer of civil rights and responsibilities that allow a direct tool to influence the balance of power in the political field, most young people are skeptical (apathetic, amorphous, etc.).

This state of affairs suggests that the inherent unplannedness of Ukrainian politics, some uncertainty, disordered change of political forces and ideologies or their absence have created a very unique system of political culture. In the latter, there are obviously many gaps and triggers for young people, which evoke in the minds of young people an ambiguous idea of themselves as voters.

The practical significance of the research consist in the possibility of using the results to develop recommendations and programs for working with young people.

Prospects for further research are to use the results in the development of participatory, educational, legal and psychological material (from elective programs to training programs, seminars, lectures, projects, etc.), which would contribute to greater activation of the cognitive component of youth in political processes.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] А. Анастаси, *Психологическое тестирование. Серия «Мастера психологии»*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2001, 688 с.
- [2] М. Дворник, «Електронна підтримка психологічного благополуччя військовослужбовців: первинний аналіз даних», *Проблеми політичної психології*, № 23(1), с. 54–71, 2020. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-46>
- [3] О. Дроздов, «Геополітичний образ майбутнього в уявленнях молоді з різних регіонів України в контексті психологічної безпеки», *Проблеми політичної психології*, № 21(1), с. 113–127, 2018. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-9>

- [4] І. Жадан, «Політична соціалізація», *Політична енциклопедія*; В. Ю. Левенець, Ю. Шаповал, Ред. Київ, Україна: Парламентське видавництво, 2011, 590 с.
- [5] R. Inglehart, «Постмодерн: меняющиеся цены и изменяющиеся общества», *Полис. Политические исследования*, № 4, с. 6–32, 1997.
- [6] Р. Карковська, «Психологічні чинники образу держави у сприйнятті студентів», *Журнал освіта, культура і суспільство*. № 1, с. 158–168, 2014.
- [7] Л. О. Кияшко, О. В. Полунін, А. О. Краснякова, М. Ю. Сидоркіна, *Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації*. Київ, Україна: Міленіум, 2013, 216 с.
- [8] С. Корсакевич, «Політичне самовизначення молоді: соціально-психологічні характеристики», *Проблеми політичної психології*, № 23(1), с. 183–194, 2020. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-52>
- [9] R. Koestner, G. F. Losier, R. J. Vallerand, D. Carducci, «Identified and introjected forms of political internalization: Extending self-determination theory», *Journal of Personality and Social Psychology*, № 70(5), 1025-1036, 1996. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1996-01753-009>
- [10] М. Найдьонов, Л. В. Григоровська, Л. А. Найденова, «Геополітичний вибір: передумови та наслідки дисбалансу оцінювання громадської думки і державної політики», *Проблеми політичної психології*, № 15(1), с. 223–237, 2014.
- [11] А. Наследов, *Математические методы психологических исследований. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособие*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2004, 392 с.
- [12] О. Скар, «Дискурс громадянської та національної ідентичності: конструкти самосвідомості молоді», *Проблеми політичної психології*, № 21(1), с. 139–149, 2018. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-11>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СЕБЕ, ЯК ВИБОРЦІВ МОЛОДДЮ: КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ

Корсакевич Святослав Сергійович,

здобувач ступеня Phd

Інституту соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України.

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0001-9315-2035>

sviatoslavsergeevych@gmail.com

Анотація. Наукова доцільність обраної нами теми дослідження обумовлюється: Розширенням можливостей громадянського суспільства, яке впливає своїми проектами та діями з поміж іншого й на соціально-політичні процеси в країні. В Україні варто підкреслити роль громадських організацій та громадських ініціатив, значну частину з яких (щодо штату або чисельності залучених співробітників) складають молоді люди, які прагнуть до змін. Інтересом молоді до політики і здатності до деякої політичної суб'єктності окремих громадян віком від 18–35 років. Що обумовлюється загальним помолодшенням Верховної Ради IX скликання у порівнянні із іншими скликаннями. Середній вік народного депутата, як суб'єкта політики в найбільшій партії станом на 19.11.2021 рік становить 37,6 років [13]. Підвищенням ролі молоді у формуванні державної політики, реальною її участю в політичних процесах. Яскравим прикладом політичної участі молодих людей стали вибори Президента України у 2019 році (за словами А. Грушецького, заступника директора Київського міжнародного інституту соціології, більш помітний зв'язок підтримки того чи іншого кандидата у 2-му турі простежується залежно від віку респондентів, так за В. Зеленського найбільше (80%) проголосували люди віком до 30 років з цієї вікової категорії, що можливо не вирішаюче але відчутно вплинуло на результати виборів) [14]. Актуальність матеріалів, викладених у статті емпіричного дослідження, відповідає сучасним запитам суспільства на знання про політичне самовизначення виборців, серед яких значну частину становить молодь. Складність і багатогранність процесу політичного самовизначення призводить до припущення про існування різних типів або напрямів формування та реалізації цього явища. І щоб підтвердити чи спростувати такі гіпотетичні міркування, було проведено дослідження з урахуванням теоретичних наукових досягнень з даної теми. Отже, перехід від теоретичної моделі до емпіричної з конкретними значеннями, отриманими в процесі дослідження, може слугувати описом реальних молодіжних тенденцій у процесі самовизначення молодими людьми себе як виборців і громадян.

Ключові слова: самовизначення; політичне самовизначення; самовизначення щодо участі у виборчому процесі; молодь; фактори електорального самовизначення молоді; типи виборчого самовизначення молоді; когнітивний компонент.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СЕБЯ, КАК ИЗБИРАТЕЛЯ МОЛОДЕЖЬЮ: КОГНИТИВНЫЙ КОМПОНЕНТ

Корсакевич Святослав Сергеевич,

соискатель степени Phd

Института социальной и политической психологии

Национальной академии педагогических наук Украины.

Киев, Украина.

<https://orcid.org/0000-0001-9315-2035>

sviatoslavsergeevych@gmail.com

Аннотация. Научная целесообразность выбранной нами темы исследования определяется следующим: Расширением возможностей гражданского общества, влияющего своими проектами и действиями между прочим и на социально-политические процессы в стране. В Украине следует подчеркнуть роль общественных организаций и общественных инициатив, значительную часть из которых (относительно штата или численности привлеченных сотрудников) составляют молодые люди, стремящиеся к переменам. Интересом молодежи к политике, способности к некоторой политической субъектности отдельных граждан в возрасте от 18–35 лет. Что подтверждается общим омоложением Верховной Рады IX созыва по сравнению с другими созывами. Средний возраст народного депутата как субъекта политики в крупнейшей партии представленной в парламенте по состоянию на 19.11.2021 составляет 37,6 лет [13]. Повышением роли молодежи в формировании государственной политики, реальным ее участием в политических процессах. Ярким примером политического участия молодых людей стали выборы Президента Украины в 2019 году (по словам А. Грушецкого, заместителя директора Киевского международного института социологии, более заметная связь поддержки того или иного кандидата во 2-м туре прослеживается в зависимости от возраста респондентов. Так, за В. Зеленского (80%) проголосовали люди в возрасте до 30 лет из этой возрастной категории, что возможно не решающе, но ощутимо повлияло на результаты выборов) [14]. Актуальность материалов, изложенных в статье эмпирического исследования, отвечает современным запросам общества на знание о политическом самоопределении избирателей, среди которых значительную часть составляет молодежь. Сложность и многогранность процесса политического

самоопределения приводит к предположению о существовании разных типов или направлений формирования и реализации этого явления. И чтобы подтвердить или опровергнуть такие гипотетические соображения, были проведены исследования на основе теоретических научных достижений по данной теме.

Ключевые слова: самоопределение; политическое самоопределение; самоопределение в отношении участия в избирательном процессе; молодёжь; факторы электорального самоопределения молодежи; типы избирательного самоопределения молодежи; когнитивный компонент.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. Anastazi, Psihologicheskoe testirovanie. Seriya «Mastera psihologii». Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2001, 688 s.
- [2] M. Dvornyk, «Elektronna pidtrymka psykholohichnoho blahopoluchchia viiskovosluzhbovtziv: pervynnyi analiz danykh», Problemy politychnoi psykholohii, № 23(1), s. 54–71, 2020. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-46>
- [3] O. Drozdov, «Неopolitychnyi obraz maibutnoho v uiavlenniakh molodi z riznykh rehioniv Ukrainy v konteksti psykholohichnoi bezpeky», Problemy politychnoi psykholohii, № 21(1), s. 113–127, 2018. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-9>
- [4] I. Zhadan, «Politychna sotsializatsiia», Politychna entsyklopediia; V. Yu. Levenets, Yu. Shapoval, Red. Kyiv, Ukraina: Parlamentske vydavnytstvo, 2011, 590 s.
- [5] R. Inglehart, «Постмодерн: меняющиеся цены и изменяющиеся общества», *Полис. Политические исследования*, № 4, с. 6–32, 1997.
- [6] R. Karkovska, «Psykholohichni chynnyky obrazu derzhavy u spryiniatti studentiv», Zhurnal osvita, kultura i suspilstvo. № 1, s. 158–168, 2014.
- [7] L. O. Kyiashko, O. V. Polunin, A. O. Krasniakova, M. Yu. Sydorkina, Politychna uchast molodi suchasnoi Ukrainy: psykholohichni chynnyky aktyvizatsii. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2013, 216 s.
- [8] S. Korsakevych, «Politychne samovyznachennia molodi: sotsialno-psykholohichni kharakterystyky», Problemy politychnoi psykholohii, № 23(1), s. 183–194, 2020. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-52>
- [9] R. Koestner, G. F. Losier, R. J. Vallerand, D. Carducci, «Identified and introjected forms of political internalization: Extending self-determination theory», *Journal of Personality and Social Psychology*, № 70(5), 1025–1036, 1996. [Online]. Available: <https://psycnet.apa.org/record/1996-01753-009>

- [10] M. Naidonov, L. V. Hryhorovska, L. A. Naidonova, «Неополітичний вибір: передумови та наслідки дисбалансу отсінювання громадської думки і державної політики», *Problemy politychnoi psykholohii*, № 15(1), s. 223–237, 2014.
- [11] A. Nasledov, *Matematicheskie metody psihologicheskikh issledovaniy. Analiz i interpretaciya dannyah: ucheb. posobie*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2004, 392 s.
- [12] O. Sknar, «Дискурс громадської та національної ідентичності: конструкції самосвідомості молоді», *Problemy politychnoi psykholohii*, № 21(1), s. 139–149, 2018. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol21-Year2018-11>

*Стаття надійшла до редакції
15 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-79-100](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-79-100)
УДК 159.923.2

Курбатова Альона Олександрівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології
Інституту соціальних технологій
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4173-0504>
alenakurbatova@ukr.net

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація: У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування та практичну розробку психологічних засад професійної мотивації студентів з інвалідністю. Розкрито психологічні особливості професійної мотивації студентів з інвалідністю, роль ціннісно-сислової регуляції професійного самовизначення особистості, психологічні чинники вибору професії та їх вплив на подальше професійне становлення. Встановлено, що професійна мотивація студентів з інвалідністю, зумовлена внутрішніми мотивами, пов'язана з їх смисложиттєвими орієнтаціями, з уявленнями про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями. Визначено теоретичні передумови вивчення професійної мотивації студентів з інвалідністю як чинника професійного самовизначення особистості. Професійне самовизначення визначено як цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються професійні цінності людини, конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення, усвідомлюються смисли професійної діяльності; в ході цього процесу відбувається ціннісне осмислення вибору власного життєвого шляху та прийняття на себе відповідальності за реалізацію цього вибору. Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження професійної мотивації студентів з інвалідністю. Розроблено модель внутрішньоособистісної детермінації професійної мотивації студентів з інвалідністю в континуумі професійного самовизначення особистості, структурними компонентами якої є ціннісно-сислові утворення особистості, цілі професійної діяльності, особистісні якості, оцінка своїх можливостей, мотиви вибору професії, мотиви навчання,

потреби професійної самореалізації. Встановлено, що студенти з інвалідністю у виборі професії орієнтовані переважно на суспільні цілі, загальнолюдські потреби, моральні, духовні цінності; переважаючими мотивами вибору професії є соціальні, моральні, пізнавальні, утилітарні, мотиви престижу та мотиви, пов'язані зі змістом праці; внутрішня мотивація навчання у студентів з інвалідністю пов'язана із наявністю та рефлексією цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості і часової перспективи. Встановлено, що чинниками внутрішньої мотивації навчання студентів з інвалідністю є мотиваційна спрямованість на самореалізацію особистості, осмисленість життєвих цілей і перспектив, внутрішнього локусу контролю, особистісної автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя. Розроблено та апробовано комплексну програму психологічного супроводу професійного становлення студентів з інвалідністю у ЗВО, зокрема тренінгова програма рефлексії професійної мотивації студентів з інвалідністю спрямована на цілеспрямовану особистісну рефлексію, розвинуте позитивне самоставлення, усвідомлення власних цілей, смислів, актуалізацію потреби в професійно-особистісній самореалізації, формування нових ефективних професійних навичок та компетентності.

Ключові слова: професійне самовизначення; ціннісно-смилова сфера; система особистісних смислів; професійні плани; само реабілітація; самокорекція; самокомпенсація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Особливості мотивації вибору професії та навчання студентів з інвалідністю є актуальною проблемою, оскільки в період вибору професії та навчання засвоюються основні ціннісні уявлення, що характеризують професійну спільноту, знання, вміння, навички, важливі для майбутньої професійної діяльності. Розгляд особливостей мотивації вибору професії та навчання студентів з інвалідністю є надзвичайно важливим для початку професійної діяльності. У період навчання у закладах вищої освіти (ЗВО) у людини формуються та розвиваються професійно важливі якості особистості, починає формуватися професійна самосвідомість, що досить часто виявляється і в успішності навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема професійного самовизначення, мотивації навчання, професійного становлення та самореалізації розглядається достатньо

грунтовно і різноаспектно. Досліджувалися різні аспекти цієї проблеми як за участю здорових студентів, так і студентів та старшокласників з інвалідністю (Барна, 2013, Борисова, 1995, Вітковська, 2002, Сердюк, 2012; Сердюк, Купреєва; 2015; Banack, Sabiston, & Bloom, 2011; Baranauskienė, Serdiuk, & Chykhantsova, 2016; Baranauskienė, Serdiuk, Danyliuk, & Kurapov, 2019; Deci, & Ryan, 1998, 2000; Kahneman, & Deaton, 2010; Getzel, & Thoma, 2008; Koestern, & Hope, 2014, Wehmeyer, 2002 та інші).

Ми приєднуємося до позицій тих науковців, у працях яких найбільш повно розкриваються проблеми саморозвитку та самоздійснення особистості, а особистість розглядається як активний суб'єкт власного життя (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, О. Бондарчук, М. Боришевський, Ж. Вірна, Е. Галажинський, Є. Головаха, Л. Карамушка, К. Карпінський, В. Клименко, О. Кокун, Д. Леонт'єв, С. Максименко, В. Моляко, В. Мясіщев, Н. Сарджвеладзе, М. Смільсон, В. Столін, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.).

Актуальність цієї проблеми викликана також необхідністю забезпечення повноцінного інтегрування людей з інвалідністю у суспільство на засадах принципу «рівний-рівному», що є однією із найвагоміших загальнолюдських проблем. Адже (згідно з оцінками ВООЗ) близько 10% людей у світі мають різний ступінь інвалідності. В Україні ця кількість постійно зростає, перевищивши за офіційною статистикою позначку 2,8 млн. осіб. У зв'язку з цим помітно підсилюється роль ще одного фактора ризику – збереження психічного здоров'я підлітків та молоді з інвалідністю (Giulio, Philipov & Jaschinski, 2014; Махеу, 2016). Цей період є особливо сензитивним, оскільки супроводжується професійною і соціальною невизначеністю їхнього майбутнього.

У сучасній психології проблема професійного самовизначення тісно пов'язана з проблемою активності молоді людини в процесі вибору майбутньої професії та розглядається в контексті цілісного життєвого шляху, особистісного та життєвого самовизначення людини як суб'єкта, який вибудовує та реалізує власне буття в оточуючому світі, в якому професійна діяльність визначається як простір самореалізації та самоактуалізації особистості (Абульханова-Славська, 1998; Бодров, 2001; Зеєр, 2007; Клімов, 1996; Кокун, 2012; Кон, 1989; Маркова, 1996; Пряжніков, 1996; Сердюк, 2014; Титаренко, 2003 та ін.).

Результати багатьох досліджень (Боришевський, 2001; Вітковська, 2002; Гончарова, 2000; Калітієвська, Леонт'єв, 2006; Кокун, 2009, Кон, 1989 та ін.) стосовно професійних виборів старшокласників свідчать, про те, що вибір професії обумовлюється великою кількістю факторів. Основними тенденціями останніх років в орієнтаціях при виборі професії є

– популярність професії, престиж, високий зарібок, незалежність, приводять до зміни не тільки соціально-економічних чинників вибору професії, але й до трансформації мотиваційно-ціннісного ставлення до професійного самовизначення. Як наслідок, від 20 до 35% студентів, які кидають навчання в університетах, вже після першого року навчання, з різних причин. Одна з найбільш значущих причин – неправильний вибір спеціальності. Здатність студента ефективно будувати власне професійне навчання пов'язане із успішністю адаптації до учбового процесу, академічною підготовкою, включеністю в процес навчання та в соціальну взаємодію. Однак, однією з головних причин є – несформованість професійної ідентичності студента та професійної самосвідомості, як результатів професійного самовизначення (Пряжнікова, & Єгоренко, 2012).

Відсутність глибини розуміння змістовних складових професії призводить до неадекватної оцінки себе як суб'єкта професійного самовизначення.

У більшості випадків самостійний вибір професії, прийняття рішення щодо вибору освітнього закладу старшокласниками з інвалідністю носить характер стихійного процесу. Це пов'язано з багатьма факторами, зокрема, з низьким рівнем рефлексії самовизначення свого місця в житті, самооцінкою власних можливостей, усвідомленістю необхідності вибору, професійною та соціальною відповідальністю за вибір професії; незнанням вимог професій до людини; небажанням приймати поради дорослих; ігноруванням профорієнтаційних можливостей тощо. Внаслідок цього, відбувається відхилення в професійному виборі, та процес професійного самовизначення набуває стихійного характеру, що впливає на його подальший розвиток (Аржаних, Мойсов, 2013; Лавренєва, 2005; Мітіна, 2005; Романович, 2014; Пряжнікова, Чистовський, 2014). Для подолання зазначених бар'єрів постає необхідність створення доуніверситетської підготовки старшокласників з інвалідністю. Однією з задач якої є – оптимізація процесу професійного самовизначення особистості (Воєводина, 2016; Лаврентєва, 2005; Купрєєва, 2015; Михайлова, 2016; Сердюк, 2014).

Гуманітарна політика держави є одним із найважливіших пріоритетів її діяльності, що здійснюється в інтересах як молодих громадян, так і суспільства в цілому. Але в нинішній ситуації молодь, а особливо молодь з інвалідністю є найбільш чутливою та вразливою частиною населення України.

Освіта молоді з інвалідністю – це можливість інтеграції в суспільство, оскільки однією із форм ефективної інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство є професійна зайнятість. Проблема виявлення чинників

професійної мотивації студентів з інвалідністю зумовлена також існуванням істотних протиріч між вимогами до фахівця з вищою освітою та порівняно низькою ефективністю підготовки студентів з інвалідністю у ЗВО. Кількість молоді з інвалідністю серед частки вступників до ЗВО постійно збільшується.

Вихідні передумови. Проблема професійного самовизначення, мотивації вибору професії, мотивації навчання, професійного становлення та, пов'язаної з цими процесами, самореалізації особистості є важливою складовою фундаментальної психологічної проблеми мотивації поведінки та діяльності людини. Свідченням цього стала розробка більш ніж 50 мотиваційних теорій пояснення рушійних сил та детермінації людської поведінки (Дж. Аткинсон, В. Вілюнас, Є. Ільїн, Ю. Кюль, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, Д. Макклелланд, А. Маслоу, А. Мехрабіан, В. Мільман, Ж. Нюттен, Р. Френкін, Х. Хекхаузен та ін.). Загальні положення класичних теорій самоактуалізації та самореалізації особистості (В. Франкл, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Шостром та ін.); положення теорії самодетермінації та внутрішньої мотивації (Е. Десі, Ж. Нюттен, Р. Раян, Х. Хекхаузен та ін.). Теоретико-методологічні основні положення.

Загальні положення класичних теорій самоактуалізації та самореалізації особистості (В. Франкл, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Шостром та ін.); положення теорії самодетермінації та внутрішньої мотивації (Е. Десі, Ж. Нюттен, Р. Раян, Х. Хекхаузен та ін.).

Положення суб'єктного підходу до вивчення особистості (О. Бондаренко, О. Бондарчук, М. Боришевський, Ж. Вірна, Л. Карамушка, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, С. Рубінштейн, Л. Сердюк, М. Смольсон, Т. Титаренко, Н. Чепелева, Ю. Швалб та ін.), позитивного підходу до функціонування особистості (Н. Пезешкіан, М. Селігман, М. Чіксентміхаї та ін.) та концепції особистісних смислів (О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв та ін.).

Основні положення концепції професійного самовизначення особистості в процесі вибору майбутньої професії та професійної підготовки студентів ЗВО (Е. Зеєр, Є. Клімов, О. Кокун, В. Клименко, Г. Ложкін, М. Пряжніков та ін.). Положення теорій інтегрованої та інклюзивної освіти (С. Адирхаєв, Г. Давиденко, О. Купреєва, М. Семаго, Л. Сердюк, П. Таланчук, М. Чайковський та ін.).

Актуальність цієї проблеми викликана також необхідністю забезпечення повноцінного інтегрування людей з інвалідністю у суспільство на засадах принципу «рівний-рівному», що є однією із найвагоміших загальнолюдських проблем. Адже (згідно з оцінками ВООЗ) близько 10% людей у світі мають різний ступінь інвалідності. В Україні ця

кількість постійно зростає, перевищивши за офіційною статистикою позначку 2,8 млн. осіб. У зв'язку з цим помітно підсилюється роль ще одного фактора ризику – збереження психічного здоров'я підлітків та молоді з інвалідністю (Giulio, Philipov & Jaschinski, 2014; Maxey, 2016). Цей період є особливо сензитивним, оскільки супроводжується професійною і соціальною невизначеністю їхнього майбутнього.

Найбільш прийнятним у сучасній психології є підхід до вивчення життєвих перспектив, цілей, смислів та інших, близьких за змістом понять, пов'язаний з розвитком суб'єкта та становленням його особистості, де вирішальним фактором перетворення свого життя є активність та творчість особистості, а наявність та розвиненість осмисленої життєвої стратегії є важливим показником того, наскільки людина є суб'єктом свого життя (Абульханова, 2001; Асєєв, 2001; Вайзер, 1998; Гинзбург, 1994; Головаха, 2000; Завалишина, 1997; Сердюк, 2012; Франкл, 1990; Чудновський, 2014, та ін.). Таким чином, зміст психологічного майбутнього людини виявляє вплив на її активність в теперішньому, а формування життєвої перспективи є проекцією мотиваційно-ціннісної сфери.

Гуманітарна політика держави є одним із найважливіших пріоритетів її діяльності, що здійснюється в інтересах як молодих громадян, так і суспільства в цілому. Але в нинішній ситуації молодь, а особливо молодь з інвалідністю є найбільш чутливою та вразливою частиною населення України.

Освіта молоді з інвалідністю – це можливостей інтеграції в суспільство, оскільки однією із форм ефективної інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство є професійна зайнятість. Проблема виявлення чинників професійної мотивації студентів з інвалідністю зумовлена також існуванням істотних протиріч між вимогами до фахівця з вищою освітою та порівняно низькою ефективністю підготовки студентів з інвалідністю у ЗВО. Кількість молоді з інвалідністю серед частки вступників до ЗВО постійно збільшується.

Проблема життєвої перспективи є актуальною психологічною проблемою, оскільки життєві плани, цілі, смисли, перспективи визначають свідомі уявлення особистості про своє майбутнє, а отже, є важливим фактором особистісного самовизначення. Професійне самовизначення особистості не автономний процес, відбувається воно в контексті уявлень людини про перспективу її життя, близьких і віддалених планів, цілей, цінностей та смислів. В іншому разі, вибір професії та професійне становлення особистості буде позбавлене особистісного смислу, продуктивності та результативності. Вважаючи, що одним із факторів особистісного розвитку є орієнтація на віддалені цілі та плани особистості, низкою досліджень (Абульханова, 2001;

Асєєв, 2001; Чудновський 2014) відмічено, що сенс життя як особливе психологічне утворення може суттєво впливати на весь хід життя людини.

Функція сенсу життя як психологічного механізму, який суттєво детермінує поведінку людини, залежить як від змісту основних цілей життя, так і від їх структури. У низці досліджень (Адлер, 1995; Вайзер, 1998; Франкл, 1990; Чудновський 2014 та інших) показано, що сенс життя є результатом складного співвідношення «зовнішніх» та «внутрішніх» детермінант та орієнтацій особистості і виконує дві основні взаємопов'язані функції: 1) інтегруюча, яка проявляється у перетворенні уявлень суб'єкта про своє життя як сукупність окремих вікових етапів в єдину лінію життя, а далі у певній консолідації мотиваційно-потребової сфери особистості, її позиції та емоційної спрямованості; 2) емансипуюча, вибудовується в процесі пошуку сенсу життя як внутрішня позиція, що обумовлює її відносну емансипованість як від зовнішніх ситуативних впливів, так і від власних безпосередніх інтересів.

Таким чином, узагальнюючи викладене, вважаємо доречним визначити смисл життя, услід за В. Чудновським (2014), як «структурну ієрархію життєвих цілей (цінностей), у якій життєві смисли можуть відіграти провідну роль, бути відносно рівносильними чи підпорядкованими головній життєвій меті». Крім того, цілком погоджуємось з думкою В. Чудновського про те, що всі ці феномени утворюють своєрідний «сплав», до якого може бути включений також компонент мотиву. І. Ведін (1987) поняття «смісложиттєві орієнтації» використовує в аналізі зв'язку смислу життя та самореалізації особистості, оскільки вони зумовлені не просто певним набором потреб та інтересів, а саме функціональним домінуванням певних потреб в рамках їх конкретної системи. Смісложиттєві орієнтації – це узагальнені, стабільні, смислові утворення, основу яких складає система домінуючих цінностей та мотивів.

Зрозуміло, що між смислом життя та смісложиттєвими орієнтаціями є значні відмінності – смисл життя постає як певна загальна інтегральна концепція усього життя (Титаренко, 2003), а смісложиттєві орієнтації – ключові цінності, що превалюють на цьому життєвому етапі і акумулюють значущі тенденції вибору спрямованості самореалізації. Відмітною ознакою функціонування смісложиттєвих орієнтацій є детермінація ними основних напрямків самореалізації людини і, що особливо важливо, вибір нею сфер самореалізації, у яких вона й буде реалізовувати свої ціннісні вибори.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – узагальнити та обґрунтувати психологічні орієнтації як чинник мотивації професійного становлення студентів з інвалідністю.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Узагальнити теоретико-методологічні підходи до розуміння професійної мотивації студентів з інвалідністю як одного із чинників їх професійного самовизначення.
2. Здійснити обґрунтування методичного забезпечення дослідження основних психологічних чинників мотивації вибору професії та особливостей професійної мотивації студентів з інвалідністю.
3. Здійснити емпіричне дослідження, спрямоване на визначення психологічних особливостей та чинників професійної мотивації студентів з інвалідністю у її взаємозв'язку з їхніми внутрішньоособистісними характеристиками.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Висвітлення сутності поняття смислу життя у психології має свою специфіку, яка впливає з особливостей тлумачення самореалізації людини в різних напрямках психологічної науки. Зокрема, на думку А. Адлера (1995), цілісний аналіз життя людини може бути здійснений лише на основі інтерпретації її цілей, дій, внутрішніх смислів діяльностей, у які вона включена. За В. Франклом (1990) пошук смислу – це головна мотиваційна тенденція, що є основним рушієм поведінки і розвитку особистості. Вона обумовлює «екзистенційну динаміку» – певний рівень напруження, який виникає «між тим, що людина робить і тим, що вона повинна робити», впорядковуючи своє життя відповідно до її смислових орієнтацій. В. Франкл виділяє три типи смислових універсалій, які виступають смисложиттєвими орієнтирами для особистості – це цінності творчості, переживання та ставлень, реалізація яких надає людині переживання осмисленості власного існування. У теорії самоактуалізації особистості А. Маслоу (2003) також важливе місце належить ціннісним орієнтирам, які він називає Б-цінностями, стверджуючи, що саме в них полягає смисл життя більшості людей. Визначаючи ціннісний аспект самоактуалізації особистості, Б-цінності певною мірою можуть тлумачитись як смисложиттєві орієнтації.

Як відомо, розкриваючи сутність смислу у структурі діяльності, О. Леонтьєв тлумачить його як відношення мотиву діяльності до її мети і використовує при цьому поняття «смысл мотиву», «смысл цілі», що підкреслює взаємозумовленість понять «мотив-ціль-смысл». Отже, смисл життя діє як регулятор, що спрямовує життєвий шлях людини. У розумінні Д. Леонтьєва, є ряд характеристик смислу, серед яких найбільш важливими є такі: джерелом смислу є потреби, мотиви та інтенції; смисл володіє дієвістю – виконує функцію

регуляції конкретної діяльності і є основою здатності людини до самодетермінації. Зокрема К. Обуховський (2003) когнітивними передумовами пошуку вважає домінування самостійної психічної активності особистості над реакціями на стимули оточуючого середовища, можливість певного дистанціювання від нього; зростання ролі мислення, уяви, планування, самоконтролю; виникнення здатності оперувати такими абстрактними поняттями, як «буття», «смысл», «нескінченність», «ідея»; пізнавальну експансію – намагання пізнавати оточуюче середовище більш повно, широко, цілісно.

Отже, смисложиттєва проблематика в період ранньої юності представлена смисложиттєвими орієнтаціями, що включаються у формування цілісного світогляду, становлення особистісної незалежності, пошуку свого індивідуального місця у житті. Ціннісні та цільові аспекти структури смисложиттєвих орієнтацій забезпечують спрямованість молоді на вибір основних сфер самореалізації, що виявляється не лише у внутрішньо-психологічному самопректуванні, самовизначенні, а й у життєво-практичному включенні й проявляється у виборі професії та подальшій професійній самореалізації. Смыслові аспекти смисложиттєвих орієнтацій забезпечують знаходження особистісного смыслу професійної діяльності, в яку включається молода людина, та осягнення смыслу бажаного професійного майбутнього. Смыслові орієнтації – це узагальнені, стабільні, смыслові утворення, основу яких складає система домінуючих цінностей та мотивів. Є. Головаха (2000) виділяє 3 типи ціннісного ставлення особистості до професійної діяльності, що є ціннісною основою її професійної діяльності: 1) цінності, що можуть бути реалізовані безпосередньо в професійній діяльності (цінності, що містяться в самому процесі і змісті праці); 2) цінності, що реалізуються за рахунок професійної діяльності (моральна та матеріальна винагорода); 3) цінності, що можуть бути реалізовані поза професійною діяльністю (при такій орієнтації професійні обов'язки можуть сприйматися як перешкода на шляху до реалізації непрофесійних цінностей). Найоптимальнішими для саморегуляції особистості, безумовно, є перші два типи співвідношення особистісних цінностей з професійною діяльністю. У цьому контексті цінності професійної діяльності, можуть бути охарактеризовані як професійно значущі, оскільки вони сприяють досягненню найвищого рівня професіоналізму. Зокрема, смисложиттєві орієнтації є важливим чинником ефективності як професійної діяльності, так і процесу фахового становлення студентів. Крім того, життєві цілі як структурні елементи смисложиттєвих орієнтацій певним чином співвідносяться з професійними цінностями та цілями, які регулюють процес професійного становлення особистості, що й забезпечує мотивуючий

потенціал смисложиттєвих орієнтацій як чинника професійного становлення особистості. смисложиттєва проблематика в період ранньої юності представлена смисложиттєвими орієнтаціями, що включаються у формування цілісного світогляду, становлення особистісної незалежності, пошуку свого індивідуального місця у житті. Ціннісні та цільові аспекти структури смисложиттєвих орієнтацій забезпечують спрямованість молоді на вибір основних сфер самореалізації, що виявляється не лише у внутрішньо-психологічному самопректуванні, самовизначенні, а й у життєво-практичному включенні й проявляється у виборі професії та подальшій професійній самореалізації. Смыслові аспекти смисложиттєвих орієнтацій забезпечують знаходження особистісного смислу професійної діяльності, в яку включається молода людина, та досягнення смислу бажаного професійного майбутнього. Проблемні моменти особистісного і професійного становлення студентів, що суттєво знижують ефективність навчання, зумовлюються недостатньою проекцією психологічного майбутнього в теперішнє, невмінням ефективно структурувати майбутнє і встановлювати його цільові, смыслові та часові зв'язки, співвідносити близькі та віддалені перспективи, на низький рівень готовності планувати своє майбутнє та недостатні вміння реалізувати задумане (Завалишина, 1997). Ці психологічні труднощі в своїй основі мають особистісний, а не професійний зміст, хоча й спричиняють труднощі у навчанні та професійному становленні. Названі проблеми найтіснішим чином пов'язані зі смисложиттєвими аспектами буття молоді людини, пошуком нею смислу життя, формуванням системи смисложиттєвих орієнтацій, побудовою життєвих перспектив. Відомо, що ефективність мотивації значною мірою залежить від того, наскільки задана мета, необхідний результат праці відповідає процесуальному моменту мотивації (Асеев, 2001). І в цьому розумінні поняття процесуальної мотивації наближається до поняття інтринсивної (внутрішньої) мотивації, з якою пов'язані розвиток позитивного емоційного забарвлення змісту діяльності для людини, високий рівень працездатності та задоволеності діяльністю (Deci, & Ryan, 2008). Виходячи із аналізу найбільш вагомих взаємозв'язків, умови формування та розвитку професійної мотивації створюються в такому освітньому середовищі, де сформовані цінності особистісного розвитку, духовного задоволення, креативності; створюється простір міжособистісної взаємодії, що забезпечує моральну підтримку всіх суб'єктів освітнього процесу, підґрунтя для формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття, саморозуміння та самовпевненості; забезпечуються можливості розвитку професійно важливих якостей і цінностей.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

- теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, інтерпретація, класифікація – для з'ясування феноменології явища професійної мотивації особистості;

- емпіричні психодіагностичні методи: 1) методика вивчення мотивації навчання у ЗВО Т. Ільїної; 2) методика вивчення мотивів вибору професії Р. Овчарової; 3) методика вивчення основних мотивів вибору професії Е. Павлютенкова; 4) методика вивчення рівня професійної направленості студентів Т. Дубовицької; 5) методика вивчення смисложиттєвих орієнтацій Дж. Крамбо і Л. Махоліка в адаптації Д. Леонтьєва (СЖО); 6) тест-опитувальник самоствавлення особистості В. Століна, С. Пантїлеєва;

- методи обробки та інтерпретації емпіричних даних: кількісний та якісний аналіз (описова статистика; порівняння вибіркового середнього за t-критерієм Стюдента; кореляційний, регресійний, факторний аналізи та ін.). Статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію результатів здійснено за допомогою статистичної програм «SPSS» v. 21.0.

Емпірична база дослідження. Дослідницько-експериментальна робота за темою дослідження проводилась впродовж 5 років. У власних дослідженнях взяли участь 355 осіб: 56 учнів із хронічними соматичними захворюваннями та інвалідністю 10–11-х класів середньої загальноосвітньої школи № 168 м. Києва, 299 студентів I–IV курсів бакалаврату та I–II курсів магістратури Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», із них: 180 здорових студентів та 119 студентів з інвалідністю.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На підставі здійсненого аналізу виділено ключові аспекти проблеми професійної мотивації студентів з інвалідністю.

Відмічено, що психологічний зміст професійного самовизначення особистості полягає у знаходженні особистісних основ цього вибору, що суб'єктивно переживається як пошук покликання, яке відповідає потребі зрозуміти себе та відшукати сенс свого життя. Оскільки усвідомлений вибір професії впливає на подальше життя та визначає успішність у навчанні, то виникає необхідність організації ефективної професійної роботи, спрямованої допомоги старшокласнику в усвідомленому виборі професії, яка відповідає суспільним і особистісним вимогам, робить цю проблему надзвичайно актуальною.

Визначено, що мотивація вибору професії є психологічною основою пошуку людиною свого покликання. Результати дослідження показали, що в цілому переважаючими мотивами вибору професії досліджуваних є внутрішні індивідуальні мотиви, внутрішні соціальні, зовнішні позитивні та негативні, соціальні та моральні мотиви, пізнавальні, утилітарні, престижу та мотиви, пов'язані зі змістом праці. Тобто, студенти переважно орієнтовані на суспільні цілі, загальнолюдські потреби, моральні, духовні цінності. Відсутність глибини розуміння змістовних складових професії іноді призводить до неадекватної оцінки себе як суб'єкта професіогенезу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок внутрішніх мотивів вибору професії із показниками смисложиттєвих орієнтацій

	Цілі у житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю-Я	Локус контролю-життя	Осмисленість життя
Внутрішні індивідуально-значимі мотиви	0,42**	-	0,36*	0,38*	0,46**	0,32*
Внутрішні соціально-значимі мотиви	0,46**	-	-	-	0,39*	-

**Кореляція значима на рівні 0,001; *Кореляція значима на рівні 0,05.

Отримані результати свідчать про те, що внутрішні мотиви вибору професії студентів пов'язані з їхніми смисложиттєвими орієнтаціями, особливо уявленнями про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями. Внутрішня мотивація вибору професії пов'язана із наявністю та рефлексією особистістю цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості та часової перспективи; відчуттям продуктивності й задоволеності власним життям.

Слід відмітити, що внутрішні індивідуально-значимі мотиви пов'язані з очікуванням позитивного ставлення інших ($r = 0,41$, $p < 0,001$), самоінтересом ($r = 0,359$, $p < 0,001$), самовпевненістю ($r = 0,25$, $p < 0,05$), самоприйняттям ($r = 0,37$, $p < 0,001$); зовнішні мотиви пов'язані оберненим

зв'язком із самопослідовністю та самокерівництвом ($r = -0,39$, $p < 0,001$). Також слід зазначити, що внутрішні соціально-значимі мотиви пов'язані з механізмами психологічного захисту типу заперечення ($r=0,35$, $p<0,001$), компенсації ($r = 0,46$, $p < 0,001$) та раціоналізації ($r = 0,32$, $p < 0,001$).

Професійна мотивація студентів з інвалідністю пов'язана з їхніми смисложиттєвими орієнтаціями, особливо уявленнями про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями (див. табл. 2).

Таблиця 2

Статистичні відмінності смисложиттєвих відмінностей студентів з інвалідністю та здорових студентів

	t-критерій рівності середніх					
	F	α	t	α	Різниця середніх	Ст. похибка
Процес життя	6,472	,012	3,020	,003	3,002	,994
Результат життя	6,057	015	3,043	,003	2,382	,783
Осмишеність життя	3,244	,073	3,168	,002	8,476	2,675

Отримані результати свідчать про те, що внутрішні мотиви вибору професії студентів пов'язані з смисложиттєвими орієнтаціями, особливо рефлексією цілей у майбутньому, які надають життю осмишеності, спрямованості і часової перспективи та задоволеності власним життям. Професійне становлення студентів з інвалідністю є однією із основних сфер та напрямів їх самореалізації, про що свідчить наявність взаємозв'язку між переживанням проблем професійного становлення та осмишеністю їх життя. Встановлено, що життєві цілі, задоволеність процесом самореалізації та переживанням осмишеності життя пов'язане з внутрішніми мотивами вибору професії та навчання у ЗВО і професійною спрямованістю, що визначає позитивне смисложиттєве ставлення студентів з інвалідністю до своєї майбутньої професії.

Результати дослідження свідчать про велику роль у забезпеченні внутрішньої мотивації навчання студентів з інвалідністю осмишеністю ними життєвих цілей і перспектив, внутрішнього локусу контролю, особистісної автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя. У період навчання у ЗВО нерідко відбувається зміна домінуючого мотиву. Питання про те, який мотив є домінуючим, має важливе значення для характеристики навчального мотиву як дидактичної умови формування навчальної діяльності студентів (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Показники рівня розвитку мотивації студентів до навчання
у виші залежно від курсу**

Мотиви навчання	Здорові студенти			Студенти з інвалідністю		
	1 курс	4 курс	6 курс	1 курс	4 курс	6 курс
Набуття знань	8,56	8,72	8,33	7,08	7,72	8,08
Оволодіння професією	6,71	5,71	6,10	5,45	5,00	5,57
Отримання диплому	6,57	6,48	7,08	6,15	5,77	6,42

За результатами, шкала «набуття знань» залишається провідною до кінця навчання як у здорових студентів, так і у студентів з інвалідністю. Дещо знижуються показники «оволодіння професією» у студентів на 4 курсі, коли вони отримують диплом бакалавра. Якщо домінує зовнішня мотивація, то переважають зовнішні, утилітарні мотиви, змістовно не пов'язані з цілями навчальної діяльності, навчання набуває формального характеру. Встановлено також, що умови формування та розвитку внутрішньої навчальної та професійної мотивації створюються та досягаються завдяки цінностям особистісного розвитку, духовного задоволення, креативності; створюється простір міжособистісної взаємодії, що забезпечує моральну підтримку, підґрунтя для формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття, саморозуміння та самовпевненості; забезпечуються можливості розвитку професійно важливих якостей і цінностей. Визначено, що такі компоненти самоствавлення як очікуване ставлення інших, самоінтерес, ставлення інших та інтерес до себе різняться між здоровими студентами та студентами з інвалідністю, вказуючи на те, що самоствавлення виникає завдяки суспільним зв'язкам, причому за певних соціальних умов, коли оцінювання різниці між поведінкою людини з інвалідністю та поведінкою інших людей виявляється значимим. Студенти з інвалідністю починають відчувати дискомфорт у результаті соціального порівняння. Крім того, в структурі самоствавлення студентів з інвалідністю найбільш вираженими є самоінтерес і самоприйняття, а найменш вираженим – ставлення інших, оскільки саме на основі знань про себе в людини виникає ставлення до власної особистості, яке може бути позитивним чи негативним, адекватним або ні.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Визначено теоретичні передумови вивчення професійної мотивації студентів з інвалідністю як чинника професійного самовизначення

особистості. Професійне самовизначення визначено як цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються професійні цінності людини, конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення, усвідомлюються смисли професійної діяльності; в ході цього процесу відбувається ціннісне осмислення вибору власного життєвого шляху та прийняття на себе відповідальності за реалізацію цього вибору. Особливість професійного самовизначення осіб з інвалідністю полягає в їх свідомій, цілеспрямованій активності, пов'язаній із пошуком та вибором сфери майбутньої професійної діяльності, відповідної власним можливостям і особистісним ресурсам, самореабілітації, самокорекції, самокомпенсації власних можливостей в процесі реалізації професійних життєвих планів з урахуванням обмежень свого здоров'я.

Обґрунтовано теоретико-методологічні основи дослідження професійної мотивації студентів з інвалідністю. Розроблено модель внутрішньоособистісної детермінації професійної мотивації студентів з інвалідністю в континуумі професійного самовизначення особистості, структурними компонентами якої є ціннісно-сміслові утворення особистості, цілі професійної діяльності, особистісні якості, оцінка своїх можливостей, мотиви вибору професії, мотиви навчання, потреби професійної самореалізації. На основі виділених компонентів розробленої моделі визначено методичне забезпечення дослідження. Професійну мотивацію визначено як систему цілей, потреб, що спонукають до свідомого ставлення до засвоєння професійних знань, оволодіння вміннями і навичками, інтеріоризації професійних цінностей, що сприятиме особистісній та професійній самореалізації.

Аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить про те, що найважливішими чинниками усвідомленого вибору професії старшокласниками із хронічними соматичними захворюваннями та інвалідністю є потреба в самоствердженні себе як особистості, прагнення зайняти позицію «дорослої» людини в суспільстві, при цьому об'єктивність оцінки своїх здібностей у реалізації своїх реальних можливостей наряду з потребою і необхідністю цієї професії на ринку праці іноді знижується.

Встановлено, що студенти з інвалідністю у виборі професії орієнтовані переважно на суспільні цілі, загальнолюдські потреби, моральні, духовні цінності; переважаними мотивами вибору професії є соціальні, моральні, пізнавальні, утилітарні, мотиви престижу та мотиви, пов'язані зі змістом праці; внутрішня мотивація навчання у студентів з інвалідністю пов'язана із наявністю та рефлексією цілей у майбутньому, які надають життю осмисленості, спрямованості і часової перспективи.

Встановлено, що чинниками внутрішньої мотивації навчання студентів з інвалідністю є мотиваційна спрямованість на самореалізацію особистості, осмисленість життєвих цілей і перспектив, внутрішнього локусу контролю, особистісної автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя. У структурі особистісних якостей найбільш пов'язаними із внутрішньою мотивацією навчання студентів з інвалідністю є самоповага, самоприйняття, самоінтерес, самокерівництво, самовпевненість, що утворюють позитивну Я-концепцію особистості, яка характеризується високою гнучкістю і адаптивністю і свідчить про усвідомленість та диференційованість уявлень про своє теперішнє і майбутнє, творчу спрямованість особистості та прагнення до саморозвитку.

Позитивний вплив на внутрішню мотивацію вибору професії та професійну спрямованість студентів з інвалідністю мають моральні мотиви, внутрішні соціально-значущі мотиви, цілі у житті, творчі мотиви та інтерес до себе. Професійна мотивація студентів з інвалідністю, зумовлена внутрішніми мотивами, пов'язана з їхніми смисложиттєвими орієнтаціями, з уявленнями про себе як про сильну особистість, яка володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями. Загалом, отримані результати дослідження свідчать, що важлива роль у підтримці професійної мотивації студентів з інвалідністю належить осмисленості ними життєвих цілей і перспектив, внутрішньому локусу контролю, особистісній автономії, що полягає у здатності до самовизначення своїх позицій та здатності самостійно визначати і регулювати власне життя.

Розроблена та апробована комплексна програма психологічного супроводу професійного становлення студентів з інвалідністю у ЗВО, зокрема тренінгова програма рефлексії професійної мотивації студентів з інвалідністю спрямована на цілеспрямовану особистісну рефлексію, розвинуте позитивне самоствавлення, усвідомлення власних цілей, смислів, актуалізацію потреби в професійно-особистісній самореалізації, формування нових ефективних професійних навичок та компетентності.

Апробація програми показала, що її запровадження сприяло активізації потреби особистості в самопізнанні, підтримці позитивного самоствавлення, мотивації саморозвитку, активізації механізмів переосмислення себе як суб'єкта взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні комплексної системи практичних заходів, спрямованих на формування професійної мотивації студентів з інвалідністю на різних етапах професійного становлення, розвитку їх особистісних ресурсів, сприяння автономності, розширення можливостей (від інтеграції до самореалізації).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Е. В. Аржаных, В. В. Мойсов, «Профессиональные ориентации учащихся с инвалидностью», *Высшее образование в России*, № 6, с. 110–115, 2013.
- [2] В. Г. Асеев, О двустороннем характере мотивационно-смысловых образований личности. *Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни*. Москва, Россия: Смысл: ПИ РАО, с. 32–41, 2001.
- [3] О. М. Кокун, «Психологічні особливості та передумови професійного вибору особистості на етапі оптації», *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, № 37, с. 198–208, 2009.
- [4] О. М. Кокун, *Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія*. Київ, Україна: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012, 200 с.
- [5] Н. Л. Коломінський, *Психологія педагогічного менеджменту: навч. посіб. для студ. навч. закладів, керівників установ освіти, психологів, педагогів*. Київ, Україна: МАУП; Укр. ін-т підвищ. каліф. керів. кадрів освіти, 1996, 194 с.
- [6] Л. З. Сердюк, І. В. Данилюк, В. В. Турбан, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.]; Л. З. Сердюк, Ред., *Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія*. Київ, Україна: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2018, 192 с.
- [7] Л. З. Сердюк, «Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук праць*, Вип. 10(23), с. 239–248, 2014.
- [8] Л. З. Сердюк, О. І. Купрєєва, «Особистісний ресурс життєстійкості студентів із соматичними захворюваннями», *Актуальні проблеми психології: зб. наук праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, Вип. ІХ, с. 311–317, 2015.
- [9] Л. З. Сердюк, «Діагностика спрямованості мотивації учіння студентів у ВНЗ», *Психологічні науки: зб. наук праць*, № (2)12, с. 165–168, 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/32_11.pdf
- [10] П. М. Таланчук, К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна, *Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі*. Київ, Україна: Соцінформ, 2004, 484 с.
- [11] Т. М. Титаренко, *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ, Україна: Либідь, 2003, 376 с.

- [12] Л. Тищенко, «Особливості інклюзивної освіти студентів з обмеженими фізичними можливостями як чинник соціалізації особистості», Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, № 6, с. 71–74, 2012.

PERSONAL FACTORS OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Alona. Kurbatova,

Candidate of Psychological Sciences,
Senior Lecturer, Department of Psychology,
Institute of Social Technologies at the
Open International University of
Human Development «Ukraine»
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4173-0504>
alenakurbatova@ukr.net

Abstract: The article provides a theoretical and methodological justification and practical development of psychological principles of professional motivation of students with disabilities. The psychological features of professional motivation of students with disabilities, the role of value-semantic regulation of professional self-determination of the individual, psychological factors of choosing a profession and their influence on further professional development are revealed. It has been established that the professional motivation of students with disabilities, due to internal motives, is related to their meaningful life orientations, with ideas about themselves as a strong person who has enough freedom of choice to build their lives in accordance with their goals. Theoretical preconditions for studying the professional motivation of students with disabilities as a factor of professional self-determination of the individual are determined. Professional self-determination is defined as a holistic, integrative process in which a person's professional values are realized, aspects of his life, personal, social self-determination are specified, the meanings of professional activity are realized; in the course of this process there is a value comprehension of the choice of one's own way of life and taking responsibility for the realization of this choice. It is established that students with disabilities in the choice of profession are focused mainly on social goals, universal needs, moral, spiritual values; the predominant motives for choosing a profession are social, moral, cognitive, utilitarian, motives of prestige and motives related to the content of work; The intrinsic motivation of students with disabilities is related to the presence and reflection of goals in the

future, which give life meaningfulness, focus and time perspective. It is established that the factors of internal motivation of students with disabilities are motivational focus on self-realization, meaningful life goals and prospects, internal locus of control, personal autonomy, which is the ability to self-determine their positions and the ability to independently determine and regulate their own lives. Developed and tested a comprehensive program of psychological support of professional development of students with disabilities in ZVO, in particular the training program of reflection of professional motivation of students with disabilities aimed at purposeful personal reflection, developed positive self-awareness, awareness of their own goals, personalities, meanings, effective professional skills and competence.

Keywords: professional self-determination; motivation to choose a profession; motivation to study; professional self-realization; professional orientation; personal factors of professional motivation; students with disabilities.

ЛИЧНОСТНЫЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Курбатова Алена Александровна,
кандидат психологический наук,
старший преподаватель кафедры психологии
Института социальных технологий
Открытого международного университета
развития человека «Украина».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-4173-0504>
alenakurbatova@ukr.net

Аннотация: В статье осуществлено теоретико-методологическое обоснование и практическую разработку психологических основ профессиональной мотивации студентов с инвалидностью. Раскрыты психологические особенности профессиональной мотивации студентов с инвалидностью, роль ценностно-смыслового регулирования профессионального самоопределения личности, психологические факторы выбора профессии и их влияние на дальнейшее профессиональное становление. Установлено, что профессиональная мотивация студентов с инвалидностью, обусловленная внутренними мотивами, связана с их смысложизненными ориентациями, с представлениями о себе как о сильной личности, обладающей достаточной свободой выбора, чтобы построить свою жизнь в

соответствии со своими целями. Определены теоретические предпосылки для изучения профессиональной мотивации студентов с инвалидностью как фактора профессионального самоопределения личности. Профессиональное самоопределение определено как целостный, интегративный процесс, при котором реализуются профессиональные ценности человека, конкретизируются аспекты его жизненного, личностного, социального самоопределения, осознаются смыслы профессиональной деятельности; в ходе этого процесса происходит ценностное осмысление выбора собственного жизненного пути и принятие ответственности за реализацию этого выбора. Обоснованы теоретико-методологические основы исследования профессиональной мотивации студентов с инвалидностью. Разработана модель внутриличностной детерминации профессиональной мотивации студентов с инвалидностью в континууме профессионального самоопределения личности, структурными компонентами которой являются ценностно-смысловые образования личности, цели профессиональной деятельности, личностные качества, оценка своих возможностей, мотивы выбора профессии, мотивы обучения, потребности профессиональной самореализации. Установлено, что студенты с инвалидностью в выборе профессии ориентированы преимущественно на общественные цели, общечеловеческие потребности, нравственные, духовные ценности; преобладающими мотивами выбора профессии являются социальные, нравственные, познавательные, утилитарные, мотивы престижа и мотивы, связанные с содержанием труда; внутренняя мотивация обучения у студентов с инвалидностью связана с наличием и рефлексией целей в будущем, которые придают жизни осмысленность, направленность и временную перспективу. Установлено, что факторами внутренней мотивации обучения студентов с инвалидностью являются мотивационная направленность на самореализацию личности, осмысленность жизненных целей и перспектив, внутренний локус контроля, личностной автономии, которая заключается в способности к самоопределению своих позиций и способности самостоятельно определять и регулировать собственную жизнь. Разработана и апробирована комплексная программа психологического сопровождения профессионального становления студентов с инвалидностью в ЗВО, в частности тренинговая программа рефлексии профессиональной мотивации студентов с инвалидностью направлена на целенаправленную личностную рефлексия, развитие положительное самоотношение, осознание

собственных целей, смыслов, реализация, самореализацию эффективных профессиональных навыков и компетентности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение; ценностно-смысловая сфера; система личностных смыслов; профессиональные планы; самореабилитация; самокоррекция; самокомпенсация.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. V. Arzhanyh, V. V. Mojsov, «Professional'nye orientacii uchashchihsya s invalidnost'yu», *Vysshee obrazovanie v Rossii*, № 6, s. 110–115, 2013.
- [2] V. G. Aseev, *O dvustoronnem haraktere motivacionno-smyslovyh obrazovanij lichnosti. Psihologicheskie, filosofskie i religioznye aspekty smysla zhizni*. Moskva, Rossiya: Smysl: PI RAO, s. 32–41, 2001.
- [3] O. M. Kokun, «Psykhologichni osoblyvosti ta peredumovy profesiinoho vyboru osobystosti na etapi optatsii», *Naukovi zapysky Instytutu psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*, № 37, s. 198–208, 2009.
- [4] O. M. Kokun, *Psykhologhiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: monohrafiia*. Kyiv, Ukraina: DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo», 2012, 200 s.
- [5] N. L. Kolomynskiy, *Psykhologhiia pedahohichnoho menedzhmentu: navch. posib. dlia stud. navch. zakladiv, kerivnykiv ustanov osvity, psykhologiv, pedahogiv*. Kyiv, Ukraina: MAUP; Ukr. in-t pidvyshch. kalif. keriv. kadriv osvity, 1996, 194 s.
- [6] L. Z. Serdiuk, I. V. Danyliuk, V. V. Turban, O. I. Penkova, N. D. Volodarska [ta in.]; L. Z. Serdiuk, Red., *Psykhologichni tekhnologii samodeterminatsii rozvytku osobystosti: monohrafiia*. Kyiv, Ukraina: In-t psykhologii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2018, 192 s.
- [7] L. Z. Serdiuk, «Osobystisnyi modus samorealizatsii maibutnikh fakhivtsiv», *Visnyk pislidyplomnoi osvity: zb. nauk prats*, Vip. 10(23), s. 239–248, 2014.
- [8] L. Z. Serdiuk, O. I. Kuprieieva, «Osobystisnyi resurs zhyttiistykosti studentiv iz somatychnymy zakhvoriuvanniamy», *Aktualni problemy psykhologii: zb. nauk. prats In-tu psykhologii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, Vyp. IX, s. 311–317, 2015.
- [9] L. Z. Serdiuk, «Diahnostyka spriamovanosti motyvatsii uchinnia studentiv u VNZ», *Psykhologichni nauky: zb. nauk. prats*, № (2)12, s. 165–168, 2012. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/32_11.pdf
- [10] P. M. Talanchuk, K. O. Kolchenko, H. F. Nikulina, *Suprovid navchannia studentiv z osoblyvymy potrebamy v intehrovanomu osvitnomu seredovyshchi*. Kyiv, Ukraina: Sotsinform, 2004, 484 s.

- [11] Т. М. Тютаренко, *Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2003, 376 s.
- [12] Л. Тышченко, «Особливості інклюзивної освіти студентів з обмеженими фізичними можливостями як чинник соціалізації особистості», *Visnyk Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka*, № 6, s. 71–74, 2012.

*Стаття надійшла до редакції
15 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-101-115](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-101-115)

УДК 316.6 159.9.072 159.9.075

Мельник Аліна Юріївна,

науковий співробітник лабораторії психології спілкування

Інституту соціальної та політичної психології

Національної академії педагогічних наук України.

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-7386-8770>

alyamelnyk@gmail.com

ВКЛЮЧЕНІСТЬ БАТЬКІВ В ОСВІТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ «НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ»: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей включеності батьків в освітній процес дитини при розбудові комунікації в умовах «Нової української школи» (НУШ). Методами дослідження були бесіда, фокус-групи, інтерв'ювання та анкетування. Особливістю вибірки є подвійна рольова позиція респондентів, які є одночасно і вчителями, і батьками дітей (зокрема дітей з особливими освітніми потребами). В умовах проведення пілотажного дослідження було встановлено, що питання поінформованості, персоналізації, вибору каналів комунікації є вагомими щодо екології включення батьків в освіту своїх дітей. Було виявлено, що посилення персоналізації у взаємодії «школа-батьки» з питань освітнього розвитку дитини привертають увагу батьків і до загальних питань розвитку школи. Важливе значення посідає визначення та диференціація потреб батьків, що при відповідному зворотному зв'язку з боку школи стає мотиватором для включеності батьків в освітній процес дитини та ініціює націленість на досягнення спільних цілей. При цьому до спектру персоналізованих питань входить не лише особистість дитини та траєкторія її освітнього розвитку, а й приділення уваги вибору пріоритетного каналу комунікації в системі «батьки-школа» та його відповідності параметрам оперативності. Показано, що ймовірні труднощі комунікативного процесу можуть проявлятися за двома аспектами, де перший стосується організаційних процесів, а другий – безпосередньо взаємодії із вчителями. В обох випадках неготовність до налагодження прямого, безпосереднього контакту у системі «школа-батьки» розцінюється респондентами негативно і може посилювати як ризики перевантаження учнів так і конфліктну готовність стейкхолдерів освіти. Критичність в оціночних судженнях щодо якості освітніх послуг зростає, якщо це стосується власної дитини і понижується у процесі

зниження рівня персоналізації. Результати проведеного дослідження показують, що впровадження принципів «Партнерства» та «Персоналізації» несуть з собою низку труднощів як для рольової позиції батьків, так і вчителів і вимагають їх деталізації. Стверджується, що розбудова комунікативних процесів у системі «батьки-школа» є перспективним напрямом подальших досліджень.

Ключові слова: взаємодія; спілкування; батьки; стейкхолдери освіти; реформа освіти.

ВСТУП / INTRODUCTION

В Україні, з 1 вересня 2018 року, розпочалась реформа освіти направлена на впровадження концепції «Нова Українська Школа» (НУШ), що несе низку змін для учасників освітнього процесу, як стейкхолдерів освіти та зацікавлених сторін: батьків, учнів, вчителів, адміністрації школи та громадськості [1].

Постановка проблеми. Згідно концепції «НУШ» батьки учнів (здобувачів освіти) мають включитися в освітній процес на партнерській позиції. Саме партнерство виступає ключовим параметром концепції «НУШ». Натомість, опанування партнерською позицією в умовах «НУШ» вимагає від батьків певного рівня поінформованості про саму концепцію, а також розуміння, яким чином вона має втілюватися в процесі освітнього закладу. Це викликає певні труднощі як зі сторони школи, так і батьків. До того ж додатковим компонентом, який ускладнює ситуацію, є розбудова інклюзивної освіти, що теж передбачає певний рівень компетентності усіх стейкхолдерів освіти щодо розбудови їхньої взаємодії. Таким чином, в умовах сучасної реформованої школи виступають актуальними та нагальними питання вивчення особливостей включеності батьків в освіту дітей та розбудови освітнього комунікативного процесу як основи формування партнерської позиції стейкхолдерів освіти, зокрема, батьків. Також ще одним аспектом, який має значення для побудови партнерської взаємодії в умовах «НУШ» може виступати феномен рольового поєднання. Так стейкхолдери освіти можуть одноразово виступати і представниками громади і педагогічної спільноти, і вчителями чи представниками адміністрації ЗЗСО і батьками учнів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення ролі батьків в освітньому процесі дітей присвячено досить великий обсяг досліджень, що переважно були виконані в умовах традиційної прорадянської школи. Педагогічні аспекти впливу родини на освітній процес досить повно представлені у працях видатних українських учених,

зокрема, Г. Сковороди, В. Сухомлинського а також сучасних науковців (В. Кременя, В. Оржеховської, О. Пухти, В. Химинець) [2], [3], [4]. Натомість, дослідження щодо перегляду батьківської позиції в умовах «НУШ» тільки починають розгортатися і переважно виступають дотичними у низці досліджень, зокрема, щодо створення у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) психолого-педагогічних команд для супроводу дитини з особливими освітніми потребами (ООП), членами яких є батьки дитини з ООП [5], моніторингу досліджень з питань ставлень учасників освітнього процесу до реформи «НУШ» [6], зміни рольових позицій фахівців школи, зокрема психолога [7] тощо. Тож вивчення змін батьківської позиції в умовах «НУШ» ще не отримало належного представлення у науковій сфері психологічних знань. Також відсутні дослідження, які б стосувалися відмінностей у проявах позицій стейкхолдерів освіти, які поєднують декілька ролей, наразі вчителів і батьків (зокрема, батьків дітей з ООП).

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою дослідження було вивчення особливостей включення батьків в освіту дітей в умовах «НУШ».

Для реалізації цієї мети було поставлено наступні **завдання**:
1) визначити умови, за яких учасники освітнього процесу (як батьки і як вчителі) розцінюють себе включеними у процес реформування освіти;
2) прояснити запити стейкхолдерів освіти (як вчителів і як батьків) щодо побудови ефективної комунікації між школою і батьками.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною базою дослідження послуговував системний та міждисциплінарний підходи. Також в аналізі отриманих результатів дослідження було застосовано: транстеоретичну модель змін поведінки Д. Прочаска [8], теорію загальної комунікації [9] та теорію комунікативних актів Т. Ньюкома, згідно якої передбачається, що позитивне сприйняття в діаді має тенденцію до трансляції такого ж ставлення до включеного в неї третього [10]. У контексті процесів реформування освіти вищеописаний механізм може відобразитися у поетапній трансляції стейкхолдерами освіти позитивного ставлення до змін.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для проведення дослідження було використано методи як групової так і індивідуальної форм роботи, а саме: бесіда, фокус-групи, інтерв'ювання та

анкетування (див. додаток). Для нашого дослідження було важливим співставлення даних отриманих в індивідуальній та груповій формах роботи, що разом буде слугувати проясненню виваженості позиції респондентів та міри її усвідомлення й привласнення відносно превалюючої ролі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Дослідження мало пілотажний характер і проводилося під час третьої літньої школи підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань інклюзивної освіти. Усього вибірка складалася з 22 осіб, які виявили бажання участі у дослідженні. Умовою участі у дослідженні було поєднання двох ролей, а саме: батьківської та професійної – педагогічного працівника ЗЗСО. Щодо виконання професійної ролі, то досвід респондентів включав виконання обов'язків, як фахівця певної сфери педагогічних знань, а також був доповнений участю у команді супроводу учнів/учениць з інклюзивною формою навчання. Загалом вибірка складалася із жінок віком від 27 до 56 років, які мали вищу освіту, перебували в шлюбі і мали дітей шкільного віку. Половина респондентів мали одну дитину, вісім респонденток – дві дитини та дві респондентки – три дитини. Географія проживання респонденток охоплювала 9 областей України, а саме: Житомирська, Київська, Харківська, Донецька, Полтавська, Запорозька, Дніпропетровська, Одеська, Черкаська. Під час проведення дослідження респонденти засвідчили своє прихильне ставлення до інклюзивної освіти, а також виказали активну позицію щодо формування інклюзивного середовища та важливості міжсекторальної співпраці, у закладі загальної середньої освіти, в якому вони працюють. У 5 учасників діти мали особливі освітні потреби. Цей факт вказує на розширення досвіду респондентів як фахівців, так і батьків дітей з особливими освітніми потребами. Таким чином, ми можемо класифікувати вибірку, як таку, що поєднує батьківську і вчительську роль, демонструє активну соціальну позицію, щодо реформи освіти та впровадження інклюзивної освіти й має досвід безпосереднього спілкування з дітьми з особливими освітніми потребами (як вчителі і як батьки).

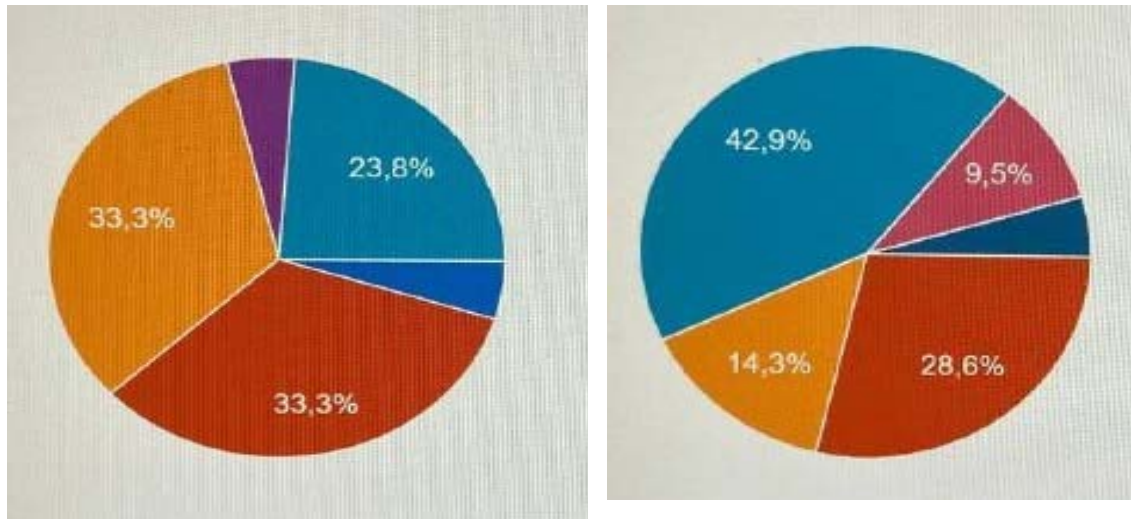
Аналіз отриманих даних показав що 66,7%, респондентів вважають себе включеними в реформу освіти, а 29,2% – частково. Свої відповіді респонденти обґрунтовували фактом достатньої поінформованості щодо процесів реформування. Лише 4,1% вибірки засвідчили, що вони не достатньо поінформовані щодо змін, і це обмежує їхні можливості ставати активним учасником реформи освіти. Отже, можна сказати, що набуттю позиції активного учасника змін може сприяти факт поінформованості. При цьому більшість учасників заявили, що вони слідкують за просуванням реформи і

шукають нагоду стати учасниками заходів інноваційних впроваджень. При цьому було встановлено, що виказаний респондентами рівень поінформованості вони оцінюють, як достатній (у процесі оцінювання освітніх послуг загалом, які надає школа). Однак, щодо власних дітей, більша частина респондентів (75%) зазначили, що школа лише частково задовольняє їхні освітні потреби, а 25% вибірки – взагалі визнали освітні послуги не задовільними. Враховуючи те, що респонденти перебувають в подвійних ролях (і вчителі, і батьки), то їхнє оцінювання освітніх послуг стосовно власної дитини виявився більш критичним ніж оцінювання актуальної освітньої системи загалом.

Дослідження показало, що у ролі батьків дітей, більшість респондентів налаштовано на регулярну підтримку контактів зі школою. При цьому частота підтримки контактів зі школою виявилась такою, що зменшується по мірі дорослішання дітей і набуття ними навиків самостійності. Щодо частоти спілкування респондентів з працівниками школи з питань шкільного життя дитини, було встановлено певну періодичність: більшість батьків (47,6%) відвідують школу 1–2 рази на тиждень, 42,9% – 1–2 рази на місяць. Ті 9,5% відсотків, які вказали на періодичність контакту зі школою 1–2 рази на чверть – мають дітей старшого шкільного віку, що підтверджує вище наведене твердження. У процесі уточнення привалюючих каналів спілкування у системі «батьки-школа» було встановлено, що більшість батьків прагнуть мати оперативний зв'язок з вчителями дитини. Більше того, батьки налаштовані на поінформованість щодо поточних досягнень дитини, що може, наразі, їм забезпечити ведення електронного щоденника (рис. 1).

Аналіз виборів респондентами пріоритетних каналів комунікації зі школою надав нам можливість виокремити один загальний канал (сайт) і 5 індивідуально орієнтованих (приватне спілкування, телефонні розмови, електронна пошта, месенджери та електронний щоденник). Динаміки змін типових і найзручніших каналів комунікації показала, що, за умови введення електронного щоденника, який фіксує поточні досягнення дитини, посилюється для батьків інформативну значущість сайту школи. Можна передбачити, що процеси персоналізації та орієнтації на індивідуальну траєкторію освітнього розвитку дитини однозначно слугують і посиленню включеності батьків у розвиток школи, про освітній потенціал якої можна дізнатись на сайті. Слід наголосити, що індивідуальна освітня траєкторія розвитку дитини та персоналізованість є провідними параметрами концепції «НУШ». Результати нашого дослідження також засвідчують важливість належної організації освітнього процесу в питаннях адресності, оперативності та доступності інформації (електронний щоденник, сайт тощо).

Традиційні канали комунікації   Найзручніші канали комунікації

Умовні позначення

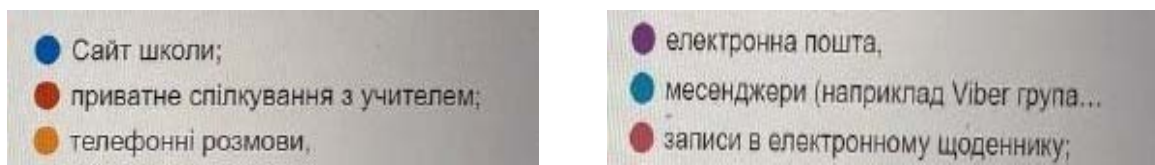

Рис. 1 Канали комунікації респондентів, як батьків, зі школою

Дослідження показало, що 36% респондентів не відчувають труднощів під час комунікації з надавачами освітніх послуг їхнім дітям (див. табл. – перша рейтингова позиція).

Таблиця

Ризики порушення комунікації зі школою респондентів, як батьків

№ з/п	Чинники/параметри	Рейтинг
1	Немає труднощів	1
2	Небажання адміністрації закладу та педагогів бачити індивідуальні потреби дитини та адаптувати / модифікувати навчальний матеріал, змінюватися	2
3	Відсутність прямої комунікації в умовах дистанційного навчання	2
4	Позиція «Вчитель завжди правий»	3
5	Архаїчність системи	3
6	Не готовність ЗОШ до роботи з дитиною з ООП	3
7	Відсутність ініціативи з боку вчителів	3
8	Острах педагогів, що батьки не допомагають, а критикують	3
9	Інфантильність	3
10	Не розуміння	3
11	Відсутність особистісно орієнтованого підходу	3

Єдиною складовою, що утруднює комунікаційний процес у системі «батьки-школа», постає форма дистанційного навчання, на що вказали 14% респондентів. На нашу думку вчасна поінформованість батьків стосовно освітнього процесу дитини могла бути одним з елементів налагодження ефективної комунікації між школою та батьками та бути інструментом досягнення порозуміння. Дослідженням також був визначений перелік труднощів у процесі комунікації респондентів зі школою, які вони переживають у ролі батьків дитини. Проведений аналіз показав, що їх можна об'єднати у дві групи: «процес організації» (див. 2, 5, 6 табл. 1) та «проблеми з вчителями» (див. 3, 4, 7–11 табл. 1). Таким чином, сучасна освітня реформа вимагає змін як в організації роботи ЗЗСО (розбудова інклюзивного розвивального середовища, модифікація навчального матеріалу тощо), так і щодо ставлення педагогів до нових освітніх вимог. Серед труднощів комунікативного процесу в системі «батьки-вчителі» респонденти називають: 1) безініціативність; 2) утримання педагогами акценту на власній правоті (як фахівця), що провокує надання переваги критиці над процесами порозуміння, взаємодії та спільного пошуку; 3) переважну орієнтацію шкільної системи на стандарти, а не на актуальну ситуацію дитини. Також респонденти відмічають наявність складнощів у зміщенні фокусу уваги вчителя із власної, професійно визначеної педагогічної позиції, як фахівця, на ситуативну, носієм якої є дитина – учень/учениця школи. Це твердження респонденти переважно посилювали прикладами власного досвіду педагогічної роботи, де вони, як вчителі, трималися загально-визначеної професійної позиції. Водночас, розкриваючи ситуацію власної дитини, респонденти більше хотіли б бачити врахування дитячої ситуації перебування у школі. Це разом створює передумови для розгортання у респондентів внутрішньорольового конфлікту, що розгортається через внутрішній діалог між вчительською і батьківською позиціями.

Далі звернемо увагу на традиційні форми організації комунікації у системі «школа-батьки», наразі, загальношкільні та класні збори, під час яких батьки можуть отримати необхідну інформацію. Аналіз відповідей показав що 14% респондентів не відвідують ні один із цих заходів (рис. 2). Подальшим інтерв'юванням було уточнено, що причиною не відвідування батьками названих заходів є їхній інформаційний зміст: обговорення проблем успішності дітей або питання, які потім слугують «викачуванню грошей» (на поточні потреби шкільного приміщення, або забезпечення зошитами / книгами), що на погляд батьків є «марним витраченням часу». Натомість все таки виділяється група батьків, які відвідують всі заходи ЗЗСО та вважають їх важливими для формування культурного середовища закладу освіти їхньої дитини.

Рис. 2 Відвідування респондентами шкільних заходів упродовж року (як батьків дітей)

Усі респонденти відмітили, важливим для підтримки освітнього розвитку дитини їхнє спілкування із вчителем. Однак, 10% респондентів зазначили, що їм складно зв'язатися з вчителем і єдиною єднальною ланкою виступає саме класний керівник. Це суттєво порушує принцип «НУШ» про педагогіку партнерства, і ускладнює розуміння батьками процесу навчання та оцінювання освітніх успіхів дітей. Також було встановлено, що у розумінні побудови комунікативного процесу існують суттєві розбіжності. Переважно респонденти, як батьки дітей, очікують інформацію від вчителя у ситуаціях якихось негараздів чи порушень. За інших обставин потреба у контакті розцінюється як несуттєва. Виявлений аспект може вказувати на перевагу у комунікації її кризових аспектів над позитивно-розвивальними, орієнтованими на досягнення та наснаження дітей до освітніх успіхів.

Аналіз відповідей респондентів, як батьків учнів, щодо їх налаштування на допомогу дитині у здобутті освіти засвідчив, що 30% батьків упродовж року щоденно допомагають своїй дитині у засвоєнні шкільної програми, 33,3% – декілька разів на тиждень, а 38,1% респондентів вдаються до таких дій лише за потреби. Тож майже 64% батьків поза межами шкільного часу приділяють увагу дитині щодо її навчання. Така включеність потребує від батьків як часу, так і використання особистого досвіду та знань. Виявлений досить високий рівень включеності батьків у освітню підготовку дитини може бути пояснений їхніми подвійними ролями (вони є одноразово і батьками і вчителями) а також вже раніше описаним зростанням рівня критичності під час оцінювання роботи школи, де навчається саме їхня дитина. При цьому більшість опитаних (42%) вважають, що вчитель у навчанні їхньої дитини враховує її особливості, 33% відзначає, що це відбувається лише іноді. Ще 19% респондентів вважають, що вчитель у освітньому процесі скоріше опирається на стандарти, а не на особливості конкретно їхньої дитини. Виходячи із позитивної ролі зворотного зв'язку у розбудові ефективної комунікації також можемо зазначити, що 72%

респондентів зазначають взаємність трансакцій у системі «батьки-школа», проте 23,8% вважають що їхні пропозиції або зауваження враховуються іноді і 5,8% вважають що вчитель взагалі не дослухається до думки батьків. Це може вказувати, що у процес порозуміння між батьками і вчителями щодо освіти конкретної дитини потребує більшої уваги ніж, наразі, демонструє освітня практика. Натомість виявлено практику дублювання батьками освітнього процесу в позашкільний час (як і відмова) потребує уточнення щодо її відповідності реалізації завдань індивідуальної траєкторії освітнього розвитку дитини.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

На основі результатів дослідження можна зробити висновок, що розбудова якісного інформаційного освітнього середовища освітнього закладу є однією з рушійних сил включеності батьків в освіту дітей. При цьому слід зауважити наступне: якщо комунікація в системі «батьки-школа» безпосередньо буде стосуватись саме особистості дитини, то це буде сприяти підтримці комунікації та активній участі батьків і в житті школи; чітка інформація від адміністрації ЗЗСО стосовно вимог, щодо включеності батьків в побудову освітнього шляху, буде упереджувати непорозуміння в організаційних процесах та підвищувати ступінь довіри до закладу, що в свою чергу може слугувати усуненню труднощів комунікації батьків з педагогами.

Виявлено, що у комунікативному процесі «сім'я-школа» важливо прояснювати пріоритетні канали і щоразу переглядати домовленості про зручний спосіб обміну інформацією. Встановлено підвищення критичності ставлення щодо освітньої діяльності школи у ситуаціях персоналізації і зниження при не персоналізованому загальному оцінюванні. Дбаючи про якість освіти важливо фіксувати увагу на персоналізованих процесах у взаємодії школа-сім'я.

Перспективи подальших досліджень. Проведене пілотажне дослідження дає можливість сформулювати перспективні напрями подальших наукових розробок що стосуються розбудови створення персонального простору у шкільному середовищі, мотивації включеності батьків в освітній процес «НУШ» та детальному вивченню комунікативних процесів у системі «батьки-школа» та роль у цьому процесі подвійних ролей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Міністерство освіти і науки України. (2018, Черв 8). *Наказ № 609, Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
- [2] В. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич, *Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі: навч. практико-зорієн. посіб.* Харків, Україна: Точка, 2007.
- [3] О. Пухта, «Співпраця батьків та школи у вихованні дітей», *Педагогічний пошук*, Вип. 3(5), с. 74–75, 2006.
- [4] В. В. Химинець, М. Ю. Кірик, *Інновації в початковій школі.* Тернопіль: Мандрівець, 2012, 312 с.
- [5] Міністерство освіти і науки України. *Концепція Нової української школи.* [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- [6] І. І. Дорожко, О. Є. Малихіна, Л. В. Туріщева, *Шкільний психолог в умовах НУШ: професійний супровід початкової ланки школи.* Київ, Україна: Основа, 2021, 144 с.
- [7] Є. В. Афоніна, О. О. Заріцький, Н. В. Міщенко, *Психолог у НУШ: радісно та впевнено руш! Путівник психолога в Новій українській школі.* Краматорськ, Україна: Витоки, 2018, 250 с.
- [8] J. Prochaska, C. DiClemente, J. Norcross, «In search of how people change: Applications to the addictive behaviors», *American Psychologist*, Vol. 47, pp. 1102–1114, 1992.
- [9] А. В. Соколов, *Общая теория социальной коммуникации: учеб. пособие.* Санкт-Петербург, Россия: Изд-во Михайлова В. А., 2002, 461 с.
- [10] Т. М. Newcomb, «An Approach to the Study of Communicative Acts», *Psychological Review*, Vol. 60, pp. 393–404, 2003. <https://doi.org/10.1037/h0063098>

PARENTS' INVOLVEMENT IN THE EDUCATION OF CHILDREN IN TERMS «NEW UKRAINIAN SCHOOL»: COMMUNICATIVE ASPECT

Melnyk Alina,

Junior Researcher

Laboratory of the Psychology of Communication

Institute of Social and Political Psychology

National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-7386-8770>

alyamelnyk@gmail.com

Abstracts. The article is devoted to the study of the peculiarities of the communicative process construction in the system of school education of children in the reformed «New Ukrainian School». The following research methods were used: a structural interview, a questionnaire and a focus group. The peculiarity of the sample is the dual role position of the respondents, who were both teachers and parents of children, as well as children with special educational needs. In the conditions of the pilot study it was established that the issues of awareness, personalization, and choice of communication channels were important for the ecology of the parents' inclusion in the education of their children. It was found that the strengthening of personalization in the interaction «school-parents» on the educational development of a child draws parents' attention to the general issues of school development, too. It is important to identify and differentiate the needs of parents, which, with appropriate feedback from the school, becomes a motivator for parents to be involved in their child's educational process, and initiates the aim of achieving common goals. At the same time, the range of personalized issues includes not only the child's personality and the trajectory of his educational development, but also paying attention to the choice of priority communication channel in the system «parents-school» and its compliance with the efficiency parameters. It is shown that the probable difficulties of the communicative process can be manifested in two aspects, where the first one relates to organizational processes, and the second aspect relates directly to the interaction with teachers. In both cases, the unwillingness to establish direct, immediate contact in the school-parent system is perceived negatively by respondents and can increase the risks of overloading students as well as the conflict readiness of all education stakeholders. Criticality in evaluative judgments about the quality of educational services increases when it concerns one's own child and

decreases as the level of personalization decreases. The results of the study show that the implementation of the principles of «Partnership» and «Personalization» brings a number of difficulties for the role position of parents as well as teachers, and requires their detailing. It is claimed that the development of communicative processes in the system «parents-school» is a promising area of further research.

Key words: interaction; communication; parents; education; stakeholders; education; reform.

ВКЛЮЧЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАНИЕ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ «НОВОЙ УКРАИНСКОЙ ШКОЛЫ»: КОММУНИКАТИВНЫЙ АСПЕКТ

Мельник Алина Юриевна,

научный сотрудник лаборатории психологии общения
Института социальной и политической психологии
Национальной академии педагогических наук Украины.
Киев, Украина.

<https://orcid.org/0000-0002-7386-8770>
alyamelnyk@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей построения коммуникативного процесса в системе школьного обучения реформированной «Новой украинской школы». Методами исследования были структурное интервью, анкетирование и фокус-группа. Особенностью выборки является двойная ролевая позиция респондентов, которые были одновременно и учителями, и родителями детей, а также детей с особыми образовательными потребностями. В условиях проведения пилотажного исследования было установлено, что вопрос осведомленности, персонализации, выбора каналов коммуникации являются весомыми для экологии включения родителей в образование их детей. Было обнаружено, что усиление персонализации во взаимодействии «школа-родители» по вопросам образовательного развития ребенка привлекают внимание родителей и к общим вопросам развития школы. Важное значение занимает определение и дифференциация потребностей родителей, что вместе с поддержкой обратной связи со стороны школы может послужить мотиватором для включенности родителей в образовательный процесс их ребёнка и иницировать устремлённость на достижение общих целей. При этом в спектр персонализированных вопросов входит не только личность ребенка и траектория ее образовательного развития но и уделение

внимания выбору приоритетного канала коммуникации в системе «родители-школа» и его соответствия параметрам оперативности. Показано, что возможные проблемы коммуникативного процесса могут проявляться по двум аспектам, где первый касается организационных процессов, а второй – непосредственно взаимодействия с учителями. В обоих случаях неготовности к налаживанию прямого, непосредственного контакта в системе «школа-родители» расценивается респондентами негативно и может усиливать как риски перегрузки учеников так и конфликтную готовность всех стейкхолдеров образования. Критичность в оценочных суждениях относительно качества образовательных услуг растет, если это касается собственного ребенка и снижается при снижении уровня персонализации. Результаты проведенного исследования показывают, что внедрение принципов «Партнерства» и «Персонализации» несут с собой ряд трудностей как для ролевой позиции родителей, так и учителей и требуют их детализации. Утверждается, что развитие коммуникативных процессов в системе «родители-школа» является перспективным направлением дальнейших исследований.

Ключевые слова: взаимодействие; общение; родители; стейкхолдеры образования; реформа образования.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2018, Cherv 8). Nakaz № 609, Pro zatverdzhennia prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>
- [2] V. M. Orzhekhovska, V. I. Kyrychenko, H. H. Kovhanych, Vzaiemodiia navchalnoho zakladu i simi: stratehii, tekhnolohii, modeli: navch. praktyko-zoriiien. posib. Kharkiv, Ukraina: Tochka, 2007.
- [3] O. Pukhta, «Spivpratsia batkiv ta shkoly u vykhovanni ditei», Pedahohichniy poshuk, Vyp. 3(5), s. 74–75, 2006.
- [4] V. V. Khymynets, M. Yu. Kiryk, Innovatsii v pochatkovii shkoli. Ternopil: Mandrivets, 2012, 312 s.
- [5] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly. [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

- [6] I. I. Dorozhko, O. Ye. Malykhina, L. V. Turishcheva, Shkilnyi psykholoh v umovakh NUSh: profesiyni suprovid pochatkovoї lanky shkoly. Kyiv, Ukraina: Osnova, 2021, 144 s.
- [7] Ye. V. Afonina, O. O. Zaritskyi, N. V. Mishchenko, Psykholoh u NUSh: radisno ta vpevnenno rush! Putivnyk psykholoha v Novii ukrainskii shkoli. Kramatorsk, Ukraina: Vytoky, 2018, 250 s.
- [8] J. Prochaska, C. DiClemente, J. Norcross, «In search of how people change: Applications to the addictive behaviors», American Psychologist, Vol. 47, pp. 1102–1114, 1992.
- [9] A. V. Sokolov, Obshchaya teoriya social'noj kommunikacii: ucheb. posobie. Sankt-Peterburg, Rossiya: Izd-vo Mihajlova V. A., 2002, 461 s.
- [10] T. M. Newcomb, «An Approach to the Study of Communicative Acts», Psychological Review, Vol. 60, pp. 393–404, 2003.
<https://doi.org/10.1037/h0063098>

Додаток

Змістовні питання анкети:

1. На скільки Ваша поінформованість дозволяє Вам бути включеним в реформу освіти?
2. Як часто Ви спілкуєтесь з вчителями дитини з питань її шкільного життя?
3. Яким каналом комунікації ви отримуєте інформацію зі школи (зробіть вибір з 10 позицій).
4. Який канал комунікації зі школою, для Вас найбільш зручний для комфортної комунікації зі школою (зробіть вибір з 10 позицій)?
5. На скільки Ви використовуєте ресурси (особисті та сімейні), щоб допомогти дитині на її освітньому шляху, зробіть оцінювання згідно 13 запропонованих позицій?
6. Якщо ви використовуєте власні професійні навички для підтримки освітнього шляху дитини, зазначте будь-ласка, які саме.
7. З якими складнощами Ви стикнулись в процесі комунікації з закладом освіти?
8. Зазначте скільки разів з початку навчального року Ви:
  - Відвідували класні/ групові батьківські збори?
  - Відвідували загальні батьківські збори, батьківські конференції в школі?

- Надавали безоплатну добровільну допомогу школі?
9. Чи легко за потреби Вам зв'язатися з вчителем Вашої дитини?
10. Зазначте чи у спілкуванні з Вами вчитель:
- Дослухається до Ваших слів?
  - Обговорює з Вами складнощі Вашої дитини у навчанні?
  - Обговорює з Вами особливості взаємовідносин Вашої дитини та її однокласників?
11. Зазначте, як на Вашу думку, при роботі з дитиною вчитель:
- враховує особливості Вашої дитини, її індивідуальний темп опрацювання матеріалів, втомлюваність, особливості сприйняття інформації тощо;
  - враховує психологічні стани Вашої дитини, особливості її характеру?
12. Як часто Ви допомагаєте продовж навчального року Вашій дитині з засвоєнням шкільної програми?

*Стаття надійшла до редакції
13 жовтня 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-116-132](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-116-132)
УДК 378.091.3:364-43]:159.923.2

Онопрієнко-Капустіна Наталія Василівна,
кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри освітнього менеджменту,
практичної психології та інклюзивної освіти
університету імені Григорія Сковороди у Переяславі.
Переяслав, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-7338-893X>
ssds_o-kapustina.n@ukr.net

РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Анотація. У статті проблематизується бачення ролі самоєфективності майбутнього фахівця у професійній діяльності соціальних служб. Наведено результати емпіричного дослідження фахівців щодо ролі їх самоєфективності у професійній діяльності соціальних служб. Виявлено недостатній рівень обізнаності значної частини досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоєфективності. Констатовано достатньо широкий спектр розуміння фахівцями різних аспектів самоєфективності та її ролі у професійній діяльності. Майбутні фахівці соціальних служб показали розуміння самоєфективності як переконаності у власних здібностях щодо організації і здійснення професійної діяльності, наявності віри на шляху до професійної самореалізації у сфері соціальних служб, суспільного визнання особистості, досягнення статусу, позиції у суспільстві, упевненості у собі, усвідомленості цінності власної діяльності та ін. Виявлено найбільш сприятливі для розвитку самоєфективності майбутніх фахівців шляхи: формування цінностей, мотивації, спрямованості й освіта впродовж життя, пізнавальний та професійний інтерес, підвищення кваліфікації і передача досвіду тощо. Встановлено, що майбутні фахівці усвідомлюють роль самоєфективності в їх майбутній професійній діяльності, що сприятиме ефективному вирішенню складних життєвих ситуацій клієнтів, наданню різних видів послуг, максимальної реалізації особистісного потенціалу у професійній діяльності, самоздійсненню і самореалізації. Високий рівень самоєфективності у професійній діяльності у сфері соціальних служб виявлено лише у п'ятій частині досліджуваних осіб, що дозволить фахівцям досягнути гармонії і балансу, психологічного благополуччя, гуманно ставитись до оточуючих.

Ключові слова: майбутні фахівці соціальних служб; самоефективність; шляхи розвитку самоефективності; професійна діяльність; особистість фахівця соціальних служб.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах реального часу формується більш обережне ніж раніше, але і більш вимогливе ставлення до особистості фахівця соціальних служб, професійна діяльність якого потребує надання системи соціальних послуг відповідно до статутних документів, нормативно-правових актів різним категоріям населення. Це потребує наявності відповідної підготовки їх фахівців, глибоке розуміння державних стандартів соціальних послуг, дотримання етичних і правових норм, принципів надання соціальних послуг [1, ст. 7]. Нині суспільство потребує освічених, всебічно розвинутих працівників, спроможних бути конкурентоздатними у сфері соціальної роботи, високо професійно вирішувати соціальні проблеми, надавати особистісно орієнтовану допомогу людям, використовуючи майстерність спілкування й співробітництва у взаємодії з різними когортами населення, прагнення досягнути цілісного власного розвитку та майстерності у професійній діяльності, професіоналізму, професійного «акме» [2, с. 266–267]. Багатофункціональність діяльності соціальних служб зумовлює потребу актуалізацію ролі самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб. Зокрема, самоефективність розглядають як:

- оцінку людиною власної здатності чинити будь-які дії у конкретних умовах, сферах життєдіяльності (наприклад, сприйняття особистістю власної здатності проявляти соціальні навички у взаємодії з представниками протилежної статі; керувати особистісними позитивними (негативними) емоціями і почуттями та ін. [3, с. 219–224];
- поведінку, яку особистість набуває шляхом наочності, що формує її як продукт власної теорії наочності за результатами спостереження за поведінкою оточуючих людей і наслідуванням значущих моделей [4, с. 569–570];
- «усвідомлену здатність людини протистояти складним ситуаціям та впливати на ефективність діяльності і функціонування особистості в цілому»; переконання людини в тому, що вона здатна виконати певне завдання або досягти певної мети [5], [6]; «судження людей про свої можливості організувати та збуджувати напрями дій, необхідні для досягнення визначених типів вистав» [7] тощо;

- «досягнення певних результатів з мінімально можливими витратами або отримання максимально можливого обсягу продукції з даної кількості ресурсів» [8];

- впевненість людини у своїй здатності підтримувати власну мотивацію, мобілізувати когнітивні ресурси та здійснювати дії, які необхідні для контролю над певними подіями [9], розвитку «здібностей і можливостей особистості – любові, творчості, «Я-концепції, розвитку і реалізації її можливостей тощо [10, с. 137];

- «зміст людського буття полягає у тому, щоб вийти за межі кола наперед визначеності, виявити і реалізувати свій потенціал, досягнути максимально можливого в рівні розвитку власної психіки і себе як її суб'єкта. Саме тому, кожен вчинок не вичерпується своїм конкретним змістом, а своїм ефектом післядії включається у перманентний процес самозбагачення людини результатами власної вчинкової активності» [11, с. 169–173];

- власна активність людини, її здатність до самостійного вибору напряму самовизначення, саморозвитку, самореалізації тощо [12, с. 15–17];

- здатність особистості до самостійного вибору напряму самореалізації, формування позитивних аспектів психології особистості [13], здатність формувати і реалізувати свідомий вибір, цілісно, системно розкриваючи специфічну активність людини у всіх видах взаємодії зі світом [12], [14], [15] та ін., «діяти певним чином, докладаючи достатньо зусиль протягом необхідного часу під впливом сукупності внутрішніх факторів, що стимулюють їх діяльність» тощо;

- «внутрішнє переконання у наявності необхідних потенційних можливостей та рівня професійної компетентності для реалізації рольових очікувань всіх суб'єктів освітнього процесу в ситуаціях педагогічного й ділового спілкування» [16, с. 5–24].

- «внутрішня» психологічна детермінанта становлення особистості фахівця, реалізації її потенціалу [17];

- ціннісне ставлення, що реалізується через усвідомлення вагомості навчально-професійної діяльності на рівні особистих переконань, визнання її як цінності, створення умов для самореалізації особистості як у процесі професійної підготовки, так і майбутній професійній діяльності [18, с. 80–84].

Аналіз наукових публікацій і літератури доводить неоднозначність розуміння поняття «самоефективність». Узагальнюючи трактування науковців, на нашу думку, варто тлумачити його як переконаність, віру особистості у власні можливості реалізовувати діяльність, оцінку власної ефективності та очікування щодо неї на шляху до самореалізації у

майбутній професійній діяльності [19, с. 43]. Тому важливим є розуміння ролі самоефективності майбутнього фахівця у професійній діяльності соціальних служб, що сприятиме ефективному керуванню подіями професійного життя, пошуку шляхів реалізації цілей соціальної служби, наявності сил у фахівців для їх реалізації, впевненості у перспективності професійної діяльності у сфері соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць соціально-психологічних досліджень у цій області є досить різноманітним. Визначено проблеми до розвитку самоефективності фахівців, її змісту, індикаторів та чинників (А. Bandura, D. Dustin, J. Maddux та ін.); переконань людей щодо здатності досягати певної мети (А. Bandura та ін.); творчої самоефективності (N. Jaiswal, R. Dhar, K. Jaussi, A. Randel та ін.); особливостей розвитку в умовах закладу освіти (М. Гайдар, Т. Bouffard, М. Bouchard, G. Goulet, I. Denoncourt, N. Couture, D. Schunk та ін.) тощо. Досліджуючи самоефективність, науковці прагнули визначити предиктори академічної саморегуляції, досягнень студентів (W. Lee, M. Lee, M. Bong, M. Benedetto, N. Mastenbroek, A. Jaarsma та ін.), її роль у прогнозуванні освітнього процесу, здатності до інновацій і ризику (М. Salanova, L. Lorente, I. Martinez та ін., виявити зв'язок самоефективності з колективною ефективністю (Weisberg та ін.), розглянути специфіку самоефективності через призму самоздійснення (М. Казанжи, О. Кокурн та ін.), мотивації (Ю. Пачковський, О. Кревська, J. Wang, C. Wei, K. Minamoto та ін.), компетентності (О. Бандурка, В. Соболев та ін.), творчий потенціал особистості задля досягнення вершин у професійній діяльності (професійного «акме» (А. Деркач, В. Зазыкин та ін.) тощо. Водночас, проблема дослідження ролі самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб, попри її актуальність, не виступала предметом спеціального розгляду.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета даної статті – розкрити роль самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб та емпірично дослідити рівень обізнаності досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності, розуміння її ролі в діяльності фахівців соціальних служб.

Завдання статті:

3) розкрити роль самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб;

4) емпірично дослідити рівень обізнаності досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності, розуміння її ролі в діяльності фахівців соціальних служб.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Як зазначають науковці, самоефективність впливає на результат діяльності, її успішність. Так, висока самоефективність зумовлює високу продуктивність і результативність роботи [20], [21], [22]. Проте в деяких випадках занадто сильно виражена самоефективність може виявитися дисфункціональною. Крім того, високий рівень самоефективності може спричинити зайву самовпевненість і зниження ефективності діяльності в цілому [23].

Важливу роль самоефективність відіграє в академічній успішності [5], [6], відбиваючи безпосередній зв'язок між самоефективністю та академічними успіхами. Взаємопов'язаними є також інтерес і самоефективність, проте асиметрично, тобто самоефективність впливає на виникнення інтересу, вибір професії, прагнення до кар'єрного зростання тощо.

Самоефективність базується на уявленнях студентів про свої можливості та здібності, «переконавання у власних здібностях організувати і здійснити дії, необхідні для того, щоб досягти певних результатів» [6, с. 3].

Зміст професійної підготовки потребує розуміння здобувачами змісту професійної діяльності, а це, в свою чергу, змушує їх набути високого рівня професіоналізму як інтегральної якості суб'єкта діяльності – продуктивного виконання професійних завдань, що потребують творчої самодіяльності і високого рівня професійної самоефективності і самоактуалізації [24, с. 24].

Самоефективність в становленні особистості майбутнього фахівця найчастіше тлумачать через співвідношення понять: ефективність – успішність – результативність [25, с. 10–12], оскільки «тільки людина зі стійкою самоефективністю здатна до осмислення своїх дій, поведінки, критичної їх оцінки та побудови ієрархізованої системи цілей та засобів їх досягнення і усвідомленого втілення їх в життя». Самоефективність, як зазначає А. Бандура, містить два компоненти: навички або компетентності, необхідні для досягнення успіху та позитивну їх самооцінку [5], [6].

Самоефективність свідчить про судження особистості щодо того, наскільки ефективно вона здатна діяти в тих чи інших умовах і ситуаціях. При цьому судження щодо самоефективності визначають вибір виду діяльності, інтереси й уподобання людини, зусилля, яких варто докласти

для розкриття власного потенціалу, прагнення до компетентності. Уявлення щодо прагнень особистості до формування компетентності уможлиблює розуміння сутності самоефективності особистості, її прагнення до пізнання, пошук інформації про довкілля тощо [26].

Самоефективність здобувачів вищої освіти, як зазначає М. Уолдем, співвідноситься з мотиваційними установками й успіхами в освітній діяльності: «...Студенти з високою самоефективністю (self-efficacy) використовують отриману інформацію для збільшення особистого рольового бачення та самореалізації, а студенти з низьким рівнем самоефективності цього не роблять» [27].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні взяло участь 243 майбутніх фахівців з соціальної роботи з різних регіонів України (студенти ВНЗ), які були розподілені на групи за:

1) *гендерно-віковими характеристиками*: статтю: жінки (75,3%) та чоловіки (24,7%); віком: до 18 років (23,0%); від 19 до 20 років (41,6%); понад 20 років (35,4%);

2) *освітньо-професійними й демографічними характеристиками*: спеціалізацією: соціальні педагоги (51,9%); соціальна робота (48,1%) досліджуваних; досвідом у сфері соціальної роботи: наявний (83,1%); відсутній (16,9%); місцем проживання: село (39,1%) та місто (60,9%).

Під час дослідження використовувались такі методи: аналіз, узагальнення і систематизація соціально-психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури у галузі освіти та соціальної роботи, авторська методика «Роль самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб» [19].

Досліджуваним пропонувалося дати відповіді на «відкриті» (3 питання) і «закриті» (15 питань), як, наприклад відкриті питання: «Що таке самоефективність?», «Чи можна розвинути самоефективність? Якщо так, то якими методами?», «Якою є роль самоефективності в діяльності соціального фахівця?». «Закриті питання» висвітлювали різні аспекти самоефективності фахівця соціальних служб та її значення в їх професійній діяльності. Досліджуваним пропонувалось оцінити ступінь власної згоди з пропонованими твердженнями. За результатами відповідей на питання даної методики на основі контент-аналізу їх змісту «відкритих» запитань і ступеня згоди досліджуваних із «закритими» питаннями визначалися рівні обізнаності майбутніх фахівців соціальних служб з питань самоефективності та її розвитку.

Так, *високий рівень* констатувався в разі надання респондентами правильної й повної відповіді, високого рівня обізнаності та розуміння

сутності самоефективності та шляхів її розвитку; *середній рівень* – в разі частково правильної або неповної відповіді, коли фахівці не повністю усвідомлювали сутність самоефективності та шляхів її розвитку, недостатньо повно розуміли її роль у майбутній професійній діяльності; *низький рівень* обізнаності – у разі неправильної відповіді або її відсутності. Прикладом першого варіанту є: «Самоефективність тут ні до чого. Успіху в діяльності фахівця соціальних служб сприятиме велика заробітна плата».

Було здійснено статистичну оцінку надійності та валідності методики «Роль самоефективності в діяльності майбутнього працівника соціальних служб за «закритими» питаннями. Так, здійснено розрахунок коефіцієнта вибіркової (Corrected Item-Total Correlation) питань методики, який свідчить про їх відповідність психометричним вимогам

Статистичну обробку даних і графічну презентацію результатів здійснювали за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 23.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

З метою визначення ролі самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб нами було розроблено авторську методику «Роль самоефективності в діяльності майбутнього фахівця соціальних служб», що дозволила виявити рівні обізнаності досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності, розуміння її ролі в діяльності фахівця соціальних служб тощо.

За результатами відповідей виявлено недостатній рівень обізнаності значної частини досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності, розуміння її ролі в діяльності фахівця соціальних служб тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних майбутніх фахівців соціальних служб за рівнями обізнаності щодо сутності самоефективності та розуміння її ролі у професійній діяльності

Обізнаність щодо	Рівні обізнаності, кількість досліджуваних, у%		
	низький	середній	високий
Самоефективності та її складових	43,2	42,8	14,0
Сутності та шляхах розвитку самоефективності	40,7	37	22,3
Розуміння ролі самоефективності у майбутній професійній діяльності	52,3	32,9	14,8

Як видно з табл. 1, високий рівень обізнаності та розуміння сутності самоефективності, шляхів її розвитку та ролі в діяльності фахівців соціальних служб виявлено лише у 14,0%, 22,3% і 14,0% досліджуваних відповідно.

У певної частини майбутніх фахівців соціальних служб виявлений середній (42,8%, 37% і 32,9% відповідно) і у більшості досліджуваних виявлено низький (43,2%, 40,7% і 52,3% відповідно) рівні обізнаності.

Такі результати свідчать, що досліджувані не повністю усвідомлюють сутність самоефективності, її складові та шляхи її розвитку, недостатньо або взагалі не розуміють її роль у майбутній професійній діяльності в контексті соціальної роботи.

Детальний аналіз відповідей майбутніх фахівців дозволив констатувати доволі широкий спектр розуміння ними різних аспектів самоефективності та її ролі у професійній діяльності. Так, зокрема, виявлено різноманітні уявлення майбутніх фахівців соціальних служб щодо сутності самоефективності (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за розумінням сутності самоефективності

Самоефективність – це...	Кількість досліджуваних, у%
Переконання у власних здібностях організувати і здійснювати діяльність	39,1
Віра і здатність до професійної самореалізації фахівця у сфері соціальних служб	39,1
Суспільне визнання особистості, певний показник статусу, позиції у суспільстві	32,1
Впевненість особистості в собі, усвідомленість цінності справи	28
Установка на результативність та успіх, наполегливість у досягненні окреслених цілей, самокритичність та самостійність	20,2
Складно дати відповідь	3,7

З табл. 2. випливає, що майбутні фахівці соціальних служб розуміють самоефективність як переконання у власних здібностях щодо організації і здійснення професійної діяльності (39,1%), віру й здатність до професійної самореалізації фахівця у сфері соціальних служб (39,1%), суспільне визнання особистості, певний показник статусу, позиції у суспільстві (32,1%), упевненість у собі, усвідомленість цінності справи (28%).

Значно менше досліджувані пов'язують самоефективність з установкою на результативність та успіх, наполегливістю в досягненні окреслених цілей,

самокритичність та самостійність (20,2%). Варто зауважити, що виявлено і досліджуваних, яким було проблематично усвідомити сутність поняття самоефективності утруднюються з відповіддю загалом (3,7%).

Отримані результати показали певну фрагментарність в уявленнях майбутніх фахівців щодо розуміння сутності самоефективності.

По-різному розуміють досліджувані й особливості та шляхи розвитку самоефективності (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних майбутніх фахівців соціальних служб за розумінням особливостей та шляхів розвитку самоефективності

Розвиток самоефективності...	Кількість досліджуваних, у%
Формування цінностей, мотивації, спрямованості	38,7
Освіта впродовж життя, пізнавальний та професійний інтерес, підвищення кваліфікації і передача досвіду	29,6
Підвищення професійної компетентності, актуалізація професійного і творчого потенціалу, кар'єрне зростання	21,4
Вдосконалення особистісних і професійних якостей	20,6
Духовний, культурний та особистісний розвиток	18,1
Складно дати відповідь	7,8

Як видно з табл. 3, найбільш сприятливими у розвитку самоефективності майбутні фахівці вважають формування цінностей, мотивації, спрямованості (38,7%) й освіта впродовж життя, пізнавальний та професійний інтерес, підвищення кваліфікації і передача досвіду (29,6%).

П'ята частина досліджуваних шляхами розвитку самоефективності розуміє підвищення професійної компетентності, актуалізацію професійного і творчого потенціалу, кар'єрне зростання (21,6%), вдосконалення особистісних і професійних якостей (20,6%), сприяння духовному, культурному та особистісному розвитку (18,1%). При цьому для 7,8% досліджуваних осіб виявилось складно дати відповідь щодо розуміння особливостей та шляхів розвитку самоефективності.

Привертає увагу той факт, що переважна частина досліджуваних майбутніх фахівців соціальних служб не бачить конкретних шляхів розвитку самоефективності, декларує такі можливості лише на рівні загальних фраз.

Різноманітні відповіді отримано від майбутніх фахівців соціальних служб щодо ролі самоефективності в їх майбутній професійній діяльності (табл. 4).

Таблиця 4

**Розподіл досліджуваних за розумінням ролі самоефективності
в їх майбутній професійній діяльності**

Роль самоефективності в майбутній професійній діяльності	Кількість досліджуваних, у%
Вирішувати складні життєві ситуації клієнтів, надаючи різні види допомоги	28
Максимально реалізувати особистісний потенціал у професійної діяльності, самоздійснення і самореалізація	25,9
Досягнути гармонії і балансу, психологічного благополуччя; гуманне ставлення до оточуючих	21,4
Забезпечує якісну й ефективну реалізацію соціальної політики, надання соціальних послуг	16,5
Кар'єрне зростання, професіоналізм, активна життєва позиція	13,6
Складно дати відповідь	6,2

З даних, наведених у табл. 4 видно, що майбутні фахівці усвідомлюють, що досягнення самоефективності в їх майбутній професійній діяльності уможливить ефективне вирішення складних життєвих ситуацій клієнтів, надаючи різні види допомоги (28%), максимальну реалізацію особистісного потенціалу у професійної діяльності, самоздійснення і самореалізацію (25,9%). Лише п'ята частина досліджуваних осіб розуміє, що високий рівень самоефективності у професійній діяльності у сфері соціальних служб дозволить фахівцям досягнути гармонії і балансу, психологічного благополуччя, гуманно ставитись до оточуючих (21,4%).

Значно менше фахівців вважають, самоефективність забезпечить якісну й ефективну реалізацію соціальної політики, надання соціальних послуг (16,5%), кар'єрне зростання, професіоналізм, активну життєву позиція (13,6%). Крім того, для 6,2% досліджуваних осіб було складно дати відповідь (6,2%).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Проведений аналіз ролі самоефективності майбутнього фахівця у професійній діяльності соціальних служб виявив недостатній рівень обізнаності значної частини досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності, недостатньо або взагалі не розуміють її роль у майбутній професійній діяльності в контексті соціальної роботи.

Детальний аналіз відповідей майбутніх фахівців дозволив констатувати доволі широкий спектр розуміння ними різних аспектів самоефективності та її

ролі у професійній діяльності. Найбільшого визнання розуміння самоефективності як переконання у власних здібностях щодо організації і здійснення професійної діяльності, віра й здатність до професійної самореалізації фахівця у сфері соціальних служб, суспільне визнання особистості, певний показник статусу, позиції у суспільстві, упевненість у собі, усвідомленість цінності справи тощо. При цьому найбільш сприятливими у розвитку самоефективності майбутні фахівці вважають формування цінностей, мотивації, спрямованості й освіта впродовж життя, пізнавальний та професійний інтерес, підвищення кваліфікації і передача досвіду.

Щодо ролі самоефективності в їх майбутній професійній діяльності, то майбутні фахівці усвідомлюють, що досягнення самоефективності в їх майбутній професійній діяльності уможливить ефективно вирішення складних життєвих ситуацій клієнтів, надаючи різні види допомоги, максимальну реалізацію особистісного потенціалу у професійної діяльності, самоздійснення і самореалізацію. Лише п'ята частина досліджуваних осіб розуміє, що високий рівень самоефективності у професійній діяльності у сфері соціальних служб дозволить фахівцям досягнути гармонії і балансу, психологічного благополуччя, гуманно ставитись до оточуючих.

Перспективи подальших досліджень. До перспектив подальшого дослідження належить обґрунтування і впровадження у професійну діяльність соціальних служб психологічних умов формування продуктивної і цілеспрямованої діяльності особистості фахівця з соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Верховна Рада України. (2019, Січ.17). Закон № 2671-VIII *«Про соціальні послуги»*. Введ. в дію 01.01.2020 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
- [2] В. Балахтар, «Комунікативна компетентність як складова професіоналізму фахівця соціальної роботи» на *Міжнар. наук.-практ. конф. Якісна освіта в Україні: тенденції, проблеми, перспективи*, Чернівці, 2017, с. 266–267.
- [3] K. V. Carey, M. P. Carey, «Changes in self-efficacy resulting from unaided attempts to quit smoking», *Psychology of Addictive Behaviors*, 7(4), 219–224, 1993. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1037/0893-164X.7.4.219>
- [4] Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. *Личность. Теории, упражнения, эксперименты*; пер. с англ. Е. Будаговой, М. Васильевой, В. Кучерявкина et al. Санкт-Петербург, Россия: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006, 704 с.

- [5] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward to unifying theory of behavioral change», *Psychological review*, 84(2), 191–205, 1977.
- [6] A. Bandura, *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman. 1997, 604 с.
- [7] A. Bandura, *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.
- [8] Д. О. Шапошник-Домінська, «Психологічні особливості розвитку самоефективності особистості», дис. канд. наук. Київ: Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2015, 193 с.
- [9] И. М. Кондаков, *Психология-2000: Иллюстрированный справочник*. Столичн. гуманитар. ин-т. Москва, Россия, 2000. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/38841>
- [10] О. Б. Ярова, «Психологічні теорії ХХ століття та їх вплив на розвиток європейської початкової освіти», *Український педагогічний журнал*, № 1, с. 135–143, 2016. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://uej.undip.org.ua/upload/iblock/fcd/fcd369d2bd1c010a43157f1651b468d1.pdf>
- [11] О. В. Киричук, В. А. Роменець, Ред. *Основи психології*. Київ, Україна: Либідь, 2002, 632 с.
- [12] А. В. Брушлинский, «Психология субъекта», *Психологический журнал*, № 24(2), с. 15–17, 2003.
- [13] Е. Р. Калитеевская, Д. А. Леонтьев, «Пути становления самодетерминации личности в подростковом возрасте», *Вопросы психологии*, Вып. 3, с. 49–55, 2006.
- [14] Л. И. Анцыферова, «Способность личности к преодолению деформаций своего развития», *Развитие личности и проблемы геронтопсихологии*; изд. 2-е, исправ. и допол. Москва, Россия: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2006, 512 с., С. 355–381. (Серия «Достижения в психологии»).
- [15] Т. Титаренко, «Практики особистісного життєтворення: множинність як шанс», *Психологія особистості*, № 1, с. 12–20, 2015. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/По_2015_1_4
- [16] О. І. Бондарчук, «Соціальна самоефективність педагогічних працівників як чинник психологічної безпеки освітнього середовища», *зб. наук. ст. Київ. міжнар. ун-ту й Ін-ту соціальної та політ. психології НАПН України. Серія: «Психологічні науки: проблеми і здобутки*. Київ: КиМУ, № 2(12), с. 5–24, 2018.
- [17] В. В. Балахтар, «Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи», дис. д-ра наук, спец.: 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019, 595 с.

- [18] А. Кічук, «Ціннісне ставлення як психологічний феномен», *Психологія і суспільство*, № 3, с. 80–84, 2006.
- [19] Н. В. Онопрієнко-Капустіна, «Психологічні особливості розвитку самоефективності майбутніх фахівців соціальних служб у процесі професійної підготовки», дис. канд. наук; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ, 2021, 230 с.
- [20] S. Appelbaum, A. Hare, «Self-efficacy as a mediator of goal setting and performance», *Journal of Managerial Psychology*, № 11(3), p. 33–47, 1996.
- [21] A. D. Stajkovic, F. Luthans, «Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis», *Psychological Bulletin*, № 124(2), p. 240–261, 1998.
- [22] T. Bouffard, M. Bouchard, G. Goulet, I. Denoncourt, N. Couture, «Influence of achievement goals and self-efficacy on students' self-regulation and performance», *International journal of psychology*, № 40(6), p. 373–384, 2005.
- [23] J. B. Vancouver, C. M. Thompson, E. C. Tischner, D. J. Putka, «Two studies examining the negative effect of self-efficacy on performance», *Journal of Applied Psychology*, № 87(3), p. 506–516, 2002.
- [24] Э. Э. Сыманюк, *Психологические барьеры профессионального развития личности: практико-ориентированная монография*. Москва, Россия: Москов. психолого-социальный ин-т, 2005, 252 с.
- [25] І. Д. Бех, «Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості», *Педагогіка і психологія: Вісник АПН України*, № 3, с. 10–12, 2000.
- [26] Г. Лефрансуа, *Теория научения. Формирование поведения человека*. Санкт-Петербург, Россия: Прайм-ЕВРОЗНАК; Москва, Россия: ОЛМА-Пресс, 2003, 278 с.
- [27] M. Waldam, «Freshmen's use of library electronic resources and self-efficacy», *Information research*, Vol. 8. № 2, 2003.

THE ROLE OF SELF-EFFICIENCY IN THE ACTIVITIES OF A FUTURE SOCIAL SERVICES SPECIALIST

Natalia Onoprienko-Kapustina,
candidate of psychological sciences,
Senior Lecturer, Department of Educational Management,
Practical Psychology and Inclusive Education,
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav,
Pereyaslav, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-7338-893X>
ssds_o-kapustina.n@ukr.net

Abstract. The article problematises the vision of the role of self-efficacy of the future social services specialist in the professional activity. The results

of an empirical study of social services specialists on the role of their self-efficacy in the professional activities are presented. Insufficient level of awareness of a significant part of the respondents regarding the essence, components, ways of self-efficacy development was revealed. A rather wide range of specialists' understanding of various aspects of self-efficacy and its role in professional activity is stated. Future social services specialists have shown an understanding of self-efficacy as a belief in their own ability to organize and carry out professional activities, faith in professional self-realization in social services, public recognition of personality, status, position in society, self-confidence, awareness of the value of their own activities. etc. The most favorable ways for the development of self-efficacy of future professionals are identified: the formation of values, motivation, focus and education throughout life, cognitive and professional interest, training and transfer of experience and more. It is established that future professionals are aware of the role of self-efficacy in their future professional activities, which will contribute to the effective solution of difficult life situations of clients, providing various services, maximum realization of personal potential in professional activities, self-formation and self-realization. A high level of self-efficacy in professional activities in the field of social services was found only in one-fifth of the respondents, which will allow professionals to achieve harmony and balance, psychological well-being, humane treatment of others.

Keywords: future social services specialists; self-efficacy; ways to develop self-efficacy; professional activity; the identity of a social services specialist.

РОЛЬ САМОЭФФЕКТИВНОСТИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА СОЦИАЛЬНЫХ СЛУЖБ

Оноприенко-Капустина Наталья Васильевна,
кандидат психологических наук,
старший преподаватель кафедры образовательного менеджмента,
практической психологии и инклюзивного образования,
Университета имени Григория Сковороды в Переяславе.
Переяслав, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-7338-893X>
ssds_o-kapustina.n@ukr.net

Аннотація. В статті проблематизується видення ролі самоефективності майбутнього спеціаліста в професійній діяльності соціальних служб. Приведені результати емпіричного дослідження спеціалістів про ролі їх самоефективності в професійній діяльності соціальних служб. Виявлено недостатній рівень осведомленості значущої частини досліджуваних стосовно сутності, складових, шляхів розвитку самоефективності. Констатовано широкий спектр розуміння спеціалістами різних аспектів самоефективності та її ролі в професійній діяльності. Майбутні спеціалісти соціальних служб показали розуміння самоефективності як впевненості в власних здібностях організації та виконання професійної діяльності, наявність віри на шляху до професійної самореалізації в сфері соціальних служб, суспільного визнання особистості, досягнення статусу, позиції в суспільстві, впевненості в собі, усвідомлення цінності власної діяльності тощо. Виявлено найбільш сприятливі для розвитку самоефективності майбутніх спеціалістів шляхи: формування цінностей, мотивації, спрямованості та виховання протягом життя, пізнавальний та професійний інтерес, підвищення кваліфікації та передачу досвіду. Встановлено, що майбутні спеціалісти несуть відповідальність за ролі самоефективності в їхній майбутній професійній діяльності, що сприятиме ефективному вирішенню складних життєвих ситуацій клієнтів, наданню різних видів послуг, повної реалізації особистого потенціалу в професійній діяльності, самоосуществленню та самореалізації. Високий рівень самоефективності в професійній діяльності в сфері соціальних служб виявлено лише у п'ятій частині досліджуваних осіб, що дозволить спеціалістам досягти гармонії та балансу, психологічного благополуччя, гуманно ставитися до оточуючих.

Ключевые слова: майбутні спеціалісти соціальних служб; самоефективність; шляхи розвитку самоефективності; професійна діяльність; особистість спеціаліста соціальних служб.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (2019, Sich. 17). Zakon № 2671-VIII «Pro sotsialni posluhy». Vved. v diiu 01.01.2020 r. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

- [2] V. Balakhtar, «Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesionalizmu fakhivtsia sotsialnoi roboty» na Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Yakisna osvita v Ukraini: tendentsii, problemy, perspektyvy, Chernivtsi, 2017, s. 266–267.
- [3] K. B. Carey, M. P. Carey, «Changes in self-efficacy resulting from unaided attempts to quit smoking», *Psychology of Addictive Behaviors*, 7(4), 219–224, 1993. [Online]. Available: <https://doi.org/10.1037/0893-164X.7.4.219>
- [4] R. Frejdzher, Dzh. Fejdimen. Lichnost'. Teorii, uprazhneniya, eksperimenty; per. s angl. E. Budagovoj, M. Vasil'evoj, V. Kucheryavkina. Sankt-Peterburg, Rossiya: Prajm-EVROZNAK, 2006, 704 s.
- [5] A. Bandura, «Self-efficacy: Toward to unifuing theory of behavioral change», *Psychological review*, 84(2), 191–205, 1977.
- [6] A. Bandura, *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman. 1997, 604 c.
- [7] A. Bandura, *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986.
- [8] D. O. Shaposhnyk-Dominska, «Psykhologichni osoblyvosti rozvytku samoefektyvnosti osobystosti», dys. kand. nauk. Kyiv: In-t sotsialnoi ta politychnoi psykhologii NAPN Ukrainy, 2015, 193 s.
- [9] I. M. Kondakov, *Psihologiya-2000: Illyustrirovannyj spravochnik*. Stolichn. gumanitar. in-t. Moskva, Rossiya, 2000. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/38841>
- [10] O. B. Yarova, «Psykhologichni teorii KhKh stolittia ta yikh vplyv na rozvytok yevropeiskoi pochatkovoї osvity», *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 1, s. 135–143, 2016. [Elektronnyi resurs] Dostupno: <http://uej.undip.org.ua/upload/iblock/fcd/fcd369d2bd1c010a43157f1651b468d1.pdf>
- [11] O. V. Kyrychuk, V. A. Romenets, Red. *Osnovy psykhologii*. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2002, 632 s.
- [12] A. V. Brushlinskij, «Psihologiya sub"ekta», *Psihologicheskij zhurnal*, № 24(2), s. 15–17, 2003.
- [13] E. R. Kaliteevskaya, D. A. Leont'ev, «Puti stanovleniya samodeterminacii lichnosti v podrostkovom vozraste», *Voprosy psihologii*, Vyp. 3, s. 49–55, 2006.
- [14] L. I. Ancyferova, «Sposobnost' lichnosti k preodoleniyu deformacij svoego razvitiya», *Razvitie lichnosti i problemy gerontopsihologii*; izd. 2-e, isprav. i dopol. Moskva, Rossiya: Izd-vo «In-t psihologii RAN», 2006, 512 s., S. 355–381. (Seriya «Dostizheniya v psihologii»).
- [15] T. Tytarenko, «Praktyky osobystisnoho zhyttietvorennia: mnozhynnist yak shans», *Psykhologhiia osobystosti*, № 1, s. 12–20, 2015. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2015_1_4

- [16] O. I. Bondarchuk, «Sotsialna samoefektyvnist pedahohichnykh pratsivnykiv yak chynnyk psykholohichnoi bezpeky osvitnoho seredovyscha», zb. nauk. st. Kyiv. mizhnar. un-tu y In-tu sotsialnoi ta polit. psykholohii NAPN Ukrainy. Seriia: «Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky. Kyiv: KyMU, № 2(12), s. 5–24, 2018.
- [17] V. V. Balakhtar, «Psykholohiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty», dys. d-ra nauk, spets.: 19.00.05 – sotsialna psykholohiia; psykholohiia sotsialnoi roboty; In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2019, 595 s.
- [18] A. Kichuk, «Tsinnisne stavlennia yak psykholohichni fenomen», Psykholohiia i suspilstvo, № 3, s. 80–84, 2006.
- [19] N. V. Onopriienko-Kapustina, «Psykholohichni osoblyvosti rozvytku samoefektyvnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsialnykh sluzhb u protsesi profesiinoi pidhotovky», dys. kand. nauk; In-t ped. osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy. Kyiv, 2021, 230 s.
- [20] S. Appelbaum, A. Hare, «Self-efficacy as a mediator of goal setting and performance», Journal of Managerial Psychology, № 11(3), p. 33–47, 1996.
- [21] A. D. Stajkovic, F. Luthans, «Self-efficacy and work-related performance: A meta-analysis», Psychological Bulletin, № 124(2), p. 240–261, 1998.
- [22] T. Bouffard, M. Bouchard, G. Goulet, I. Denoncourt, N. Couture, «Influence of achievement goals and self-efficacy on students' self-regulation and performance», International journal of psychology, № 40(6), p. 373–384, 2005.
- [23] J. B. Vancouver, C. M. Thompson, E. C. Tischner, D. J. Putka, «Two studies examining the negative effect of self-efficacy on performance», Journal of Applied Psychology, № 87(3), p. 506–516, 2002.
- [24] E. E. Symanyuk, Psihologicheskie bar'ery professional'nogo razvitiya lichnosti: praktiko-orientirovannaya monografiya. Moskva, Rossiya: Moskov. psihologo-social'nyj in-t, 2005, 252 s.
- [25] I. D. Bekh, «Psykholohichna sut humanizmu u vykhovanni osobystosti», Pedahohika i psykholohiia: Visnyk APN Ukrainy, № 3, s. 10–12, 2000.
- [26] G. Lefransua, Teoriya naucheniya. Formirovanie povedeniya cheloveka. Sankt-Peterburg, Rossiya: Prajm-EVROZNAK; Moskva, Rossiya: OLMA-Press, 2003, 278 s.
- [27] M. Waldam, «Freshmen's we of library electronic resources and self-efficacy», Information research, Vol. 8. № 2, 2003.

*Стаття надійшла до редакції
12 січня 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-133-146](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-133-146)

УДК 159.922.2:364

Танасійчук Володимир Іванович,
докторант кафедри психології управління,
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>
v.tanasyichuk@ukr.net

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Анотація. У статті висвітлено результати дослідження відповідальності фахівців соціальних служб як індикатора їх професійної діяльності, що зумовлює їх усвідомлену й відповідальну діяльність у контексті надання соціальних послуг населенню, сприяє ефективному здійсненню повноважень цілеспрямованої діяльності у процесі надання системи соціальних послуг різним категоріям населення. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб, їх ставлення до надання соціальних послуг як до інформаційної цінності та готовності нести відповідальність за її результати, а також впливу на реалізацію професійної діяльності, що сприяє як власній психологічній безпеці, так і психологічній безпеці інших членів соціальних служб. Виявлено недостатній рівень як відповідальності, так і сформованості розуміння у значної частини досліджуваних стосовно сутності і ролі феномену відповідальності, ставлення до професійної діяльності, почуття гордості від приналежності фахівців до соціально відповідальної служби тощо. Охарактеризовано гендерні відмінності у проявах відповідальності фахівців соціальних служб залежно від статі, відповідно до яких досліджувані жіночої статі виявилися дещо більш відповідальними за наслідки поширення інформації ніж фахівці-чоловічої статі. Констатовано доцільність сприяння розвитку відповідальності фахівців соціальних служб як індикатора їх професійної діяльності, який можна забезпечити у спеціально організованому психологічному навчанні.

Ключові слова: відповідальність; майбутній фахівець соціальних служб; лідерська позиція; свобода; вибір; система соціальних послуг.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Професійна діяльність фахівців соціальних служб у всіх її видах і напрямках має соціальну спрямованість і передбачає соціальні наслідки. Це зумовлює актуалізацію проблеми відповідальності фахівця перед суспільством і державою за свою діяльність у сфері соціальних служб. Саме реалізація фахівцем соціальних служб професійних обов'язків, досягнення визначених завдань узгоджується з інтересами суспільства у контексті надання соціальних послуг. Вирішуючи завдання соціальних служб, фахівець керується різними інтересами: клієнта, особистими, професійними, які, зазвичай, збігаються із суспільними. Однак діяльність фахівців соціальних служб настільки складна й різноманітна, містить у собі надзвичайно велику кількість можливостей виникнення нестандартних, неформальних ситуацій, що фахівець соціальних служб неодноразово виявляється перед проблемою вибору адекватного рішення. Специфіка їх професійної діяльності зумовлює підвищені вимоги до компетентності фахівців, а відповідальність перед суспільством і державою потребують використання усієї сукупності професійних знань, умінь і навичок, таланту, креативності, дотримання законодавчо-нормативних вимог, вибору пріоритетів діяльності і способів її реалізації на підставі розуміння фахівцем мети і завдань соціальної роботи як інструменту соціальної політики держави [1]. Тому важливим є розуміння відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб, що сприятиме ефективному здійсненню повноважень цілеспрямованої діяльності у процесі надання системи соціальних послуг різним категоріям населення. Адже держава і суспільство покладають на фахівців соціальних служб подвійну відповідальність як «виконання організаційних зобов'язань перед безліччю зацікавлених сторін як внутрішніх, так і зовнішніх щодо [2], [3] дій самого фахівця та діяльності його клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці накопичено досить значний теоретичний і практичний матеріал з різноманітних аспектів відповідальності особистості загалом (О. Безрукова [4], К. Назаренко [5], О. Ковальчук [6], І. Косуля [7] та ін.), де висвітлено характеристики відповідальності, розроблено концепції, моделі тощо. Відповідальність розуміють як «взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі» ([8, с. 4], «зобов'язання щодо позитивного впливу на суспільство, враховуючи моральні, етичні та гуманітарні принципи; економічні зобов'язання, що забезпечують прибутковність організації; діяльність, що виходить за межі найкращих практик, спричинюючи унікальні переваги порівняно зі стандартними галузевими практиками»

[9] задля досягнення потрібної кінцевої мети – досягнення позитивних результатів для «людей, планети та прибутку» [10, с. 18–21].

Вивченню аспектів соціальної відповідальності в освітній сфері в Україні присвячено праці О. Винославської [11], [19], О. Ковальчук [6] та ін.). Відповідальність з позиції дії або не дії, але усвідомленої, розглядають через особистісну форму поведінки – вчинок [13] як особливий вид дії [14], зміст якого визначає моральну поведінку особистості, її ціннісне ставлення не лише до результатів своєї праці, але і до самої інформації і має такі властивості: аксіологічність, відповідальність, подієвість [15]. Як зауважує засновник так званої вчинкової парадигми В. Роменець, «вчинок стає... не тільки предметом, а й методичною основою для вивчення психіки» [16, с. 181]. Вчинок – це «спосіб особистісного існування у світі» [17, с. 13]. Водночас, проблема дослідження відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб, незважаючи на її актуальність, не була предметом спеціального вивчення.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета даної статті – теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей відповідальності та її вплив на професійну діяльність фахівців соціальних служб.

Завдання статті:

- 5) розкрити сутність феномену відповідальності;
- 6) теоретично розглянути відповідальність у професійній діяльності та емпірично дослідити рівень її сформованості у фахівців соціальних служб.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У процесі вивчення відповідальності у контексті професійної діяльності фахівців соціальних служб уявляються значущими співвідношення свободи і відповідальності, співвідношення соціальної та особистої відповідальності, розуміння відповідальності як моральної категорії, дії, важливої складової виховання [18].

Поняття відповідальності науковці трактують по різному:

- наявність свободи, оскільки лише за вільними істотами можна визнати почуття відповідальності [19];
- можливість виконання зобов'язання (обов'язку); якість, що формує показник надійності та довіри; елемент державного управління, відповідальність за щось, певні зобов'язання перед іншими [20];

- «здатність розуміти відповідність результатів дій особистості поставленим цілям, визнаним у суспільстві або колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співучасті у сумісній справі, а при невідповідності – почуття невиконаного обов'язку; готовність індивіда визнати, що він сам є причиною наслідків власної поведінки і діяльності» [21, с. 34] та ін.

Відповідальність, з одного боку, немислима без свободи, але з іншого – свобода без відповідальності стає свавіллям. За вирішенням цієї дилеми стоїть свобода вибору загалом у кожної людини в соціумі. Так, у людини завжди є можливість вибору, разом з тим лише людина має нести відповідальність за цей вибір [19, с. 30].

Отже, людина має право приймати рішення і діяти відповідно до власної думки, проте вона має й особисто відповідати за результати власних дій, а не перекладати провину за негативні результати своїх рішень і дій на інших. Це свідчить про феномен «особистої відповідальності».

У рамках соціальної відповідальності її розглядають як певне співвідношення між особистістю та суспільством, що спрямована на користь всього суспільства, прийняття саме тих рішень, які відповідають цілям і цінностям людства. Відповідальність у соціальному контексті становить певну концепцію, яка інтегрує в собі загальні людські цінності, етичні норми поведінки працівників державних структур, громадських організацій, науково-дослідних установ, різного рівня структур бізнесу тощо.

Варто зазначити, що концепція відповідальності формується на базі міжнародного стандарту соціальної відповідальності ISO 26000, розробленого у 2003 року Стратегічною консультативною групою з питання соціальної відповідальності з різних країн світу [22], серед яких була й Україна. Цей стандарт робить зрозумілим взаємозв'язок між принципами соціальної відповідальності та структурами організаційного управління.

Концепція вчинку дозволяє оцінювати дії, які виконуються суб'єктом у професійній діяльності, що потребує прийняття певних критеріїв, згідно з якими ця оцінка може бути здійснена і визначатиме ступінь відповідальності особистості фахівців соціальних служб в процесі реалізації ними професійної діяльності. Зокрема, таким критерієм може бути результат виконаної дії (післядія), його вплив на добробут населення. Це потребує визначення певної спонуки як мотиву, та вияву міри його моральності як цілісного акту, що проявляється в єдності мотиву, дії і результату [23]. Зважаючи на вищесказане, варто зазначити, що прийняття рішення до дії в діяльності завжди свідчить про свободу вибору, а сам вибір лежить у морально-етичній площині особистості фахівця соціальних служб, забезпечуючи відповідальне ставлення до

системи надання соціальних послуг як цінності на основі прогнозування можливих наслідків за результати власної діяльності і разом з тим бути готовим нести відповідальність за ці наслідки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

З метою вивчення особливостей відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб, їх ставлення до надання соціальних послуг як до інформаційної цінності та готовності нести відповідальність за її результати, а також впливу на реалізацію професійної діяльності нами проведено емпіричне дослідження. З цією метою нами використано методики О. Папакиці «Відповідальність за використання інформації» та авторська методика «Роль відповідальності у професійній діяльності фахівця соціальних служб». У дослідженні взяли участь 442 фахівців соціальних служб з різних регіонів України. Досліджуваних було розподілено залежно від статі – 31,8% – чоловіки, 68,2% – жінки.

Статистичну обробку отриманих даних здійснювали за допомогою комп'ютерних програм SPSS (версія 23.0).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

З метою визначення ролі відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб нами було розроблено авторську методику «Роль відповідальності у професійній діяльності фахівця соціальних служб», що дозволила виявити рівні сформованості розуміння досліджуваних стосовно сутності і ролі відповідальності, ставлення до професійної діяльності, почуття гордості від того, що вони є фахівцями соціально відповідальної служби тощо.

За результатами відповідей виявлено недостатній рівень сформованості розуміння значної частини досліджуваних стосовно сутності, ставлення, шляхів розвитку відповідальності у професійній діяльності фахівців соціальних служб (табл. 1).

З табл. 1 видно, що високий рівень сформованості розуміння щодо сутності феномену відповідальності, почуття гордості від приналежності до соціально відповідальної служби, розуміння ролі відповідальності у професійній діяльності виявлено лише у 15,0%, 23,4% і 16,8% досліджуваних відповідно.

У певної частини фахівців соціальних служб виявлений середній (41,8%, 36,0% і 33,8% відповідно) і у більшості досліджуваних осіб встановлено низький (43,2%, 40,6% і 53,4% відповідно) рівні обізнаності.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних фахівців соціальних служб за рівнями сформованості розуміння сутності та ролі відповідальності у професійній діяльності

Сформованість розуміння щодо	Рівні обізнаності, кількість досліджуваних, у%		
	низький	середній	високий
Сутності феномену відповідальності	43,2	41,8	15,0
Почуття гордості від приналежності до соціально відповідальної служби	40,6	36,0	23,4
Розуміння ролі відповідальності у професійній діяльності	53,4	33,8	16,8

Отримані результати показують не повну сформованість усвідомлення сутності відповідальності, почуття гордості від приналежності до соціально відповідальної служби, розуміння ролі відповідальності у професійній діяльності у сфері соціальної роботи.

Підтвердженням отриманих результатів є аналіз даних за опитувальником «Відповідальність», що спрямований на вивчення ставлення до інформації як до цінності та готовність нести відповідальність за наслідки її використання у професійній діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних фахівців соціальних служб за рівнями відповідальності

Рівні відповідальності	Показники сформованості (кількість досліджуваних, у %)
Низький	26,3
Середній	57,2
Високий	17,5

Як видно з табл. 2, лише 17,5% опитаних характеризуються високим рівнем відповідальності у контексті здобуття та поширення інформацій щодо соціальних послуг у професійній діяльності. Інші досліджувані не повністю (57,2%) або загалом не усвідомлюють (26,3%) цінність інформації, яка сприяє особистісному розвитку, вивченню нового досвіду, форм і методів соціальної роботи, що не є для них цінністю. Крім того, фахівці не повністю усвідомлюють можливі негативні наслідки за використання інформації у професійній діяльності, що свідчить про не повне розуміння відповідальності за наслідки використання цієї

інформації у сфері надання соціальних послуг. До того ж ці досліджувані часто недооцінюють негативні наслідки щодо поширення зайвої інформації про власну особистість, що також може негативно відобразитися на їх психологічній, а інколи і фізичній безпеці.

При цьому за критерієм χ^2 констатовано особливості відповідальності фахівців соціальних служб різної статі (табл. 3).

Таблиця 3

Особливості відповідальності фахівців соціальних служб залежно від статі

Стать досліджуваних фахівців	Рівні відповідальності (кількість досліджуваних, %)		
	низький	середній	високий
Жінки	20,8	55,9	26,3
Чоловіки	35,5	56,7	9,8

Як випливає з табл. 3, високий рівень відповідальності виявлено у 26,3%, фахівців жіночої статі проти 98,8% фахівців соціальних служб чоловічої статі. Натомість, низький рівень відповідальності виявлено у 35,5% чоловіків, а серед жінок – лише у 20,8% ($p < 0,05$). Отже, у фахівців соціальних служб жіночої статі показник розвитку професійної компетентності дещо вище, ніж у чоловіків.

Відмінності в розвитку відповідальності досліджуваних залежно від статі узгоджуються з позицією гендерного підходу, на базі якого стверджується, що жінка прагне до соціальної активності, є більш відповідальною за свої вчинки, прагне контролювати свою поведінку відповідно до соціальних очікувань [24]. Одержані дані корелюють також з тими, що отримав у своїх дослідженнях В. Прядеін. Він зазначив, що «при реалізації відповідальних справ у студенток в більшій мірі, ніж у студентів, переважає прагнення до дотримання етичних норм. Вони частіше, ніж студенти, виділяють пріоритет громадського перед особистим» [25, с. 171].

Отже, як свідчать результати емпіричного дослідження, відповідальність потребує спеціального розвитку для значної кількості фахівців соціальних служб.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Відповідальність є важливим індикатором професійної діяльності фахівців соціальних служб, що зумовлює їх усвідомлену й відповідальну діяльність у контексті надання соціальних послуг населенню, сприяє як

власній психологічній безпеці, так і психологічній безпеці інших членів соціальних служб.

Проведене дослідження відповідальності фахівців соціальних служб у професійній діяльності виявив недостатній рівень сформованості розуміння у значної частини досліджуваних стосовно сутності і ролі відповідальності, ставлення до професійної діяльності, почуття гордості від того, що вони є фахівцями соціально відповідальної служби тощо.

Встановлено статистично значущі відмінності у проявах відповідальності фахівців залежно від статі: досліджувані жіночої статі виявилися дещо більш відповідальними за наслідки поширення інформації ніж чоловіки ($p < 0,05$). Такі відмінності, як нам уявляється, мають гендерну природу, оскільки жінки живуть у більш контрольованому і жорстко структурованому світі ніж чоловіки. Тому жінки більше орієнтовані на те, щоби виконувати нормативні приписи щодо їх діяльності, в даному випадку, професійної.

Для чоловіків же більше схвалюється самостійність, ініціативність, підкріплюються норми «антиемоційності» [26], що й зумовлює їх більшу автономію і самоконтроль.

Констатовано доцільність сприяння розвитку відповідальності фахівців соціальних служб як індикатора їх професійної діяльності, який можна забезпечити у спеціально організованому психологічному навчанні.

Перспективи подальших досліджень у розробленні програми спеціально організованого психологічного навчання та сприяння розвитку відповідальності фахівців соціальних служб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. В. Балахтар, «Психологія становлення особистості фахівця з соціальної роботи», дис. д-ра наук; Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2019, 595 с.
- [2] A. B. Carroll, «The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders», *Business Horizons*, № 34, р. 39–48, 1991.
- [3] E. Freeman, A. Moutchnik, «Stakeholder management and CSR: questions and answers», *Umw. Wirtsch. Forum*, № 21, р. 5–9, 2013.
- [4] О. А. Безрукова, *Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження*; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, Україна: Б.В., 2015, 36 с.

- [5] К. С. Назаренко, «Концептуалізація поняття "соціальна відповідальність"», *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*, Вип. 1/2(29/30), с. 70–75, 2016.
- [6] О. С. Ковальчук, «Підвищення соціальної відповідальності інженера в умовах інформаційного суспільства», *Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту*, № (59), с. 165–170, 2008.
- [7] И. Ю. Косуля, «Социальная ответственность»: подходы к определению и анализу понятия», *Глобальні та національні проблеми економіки*, Вип. 1, с. 60–65, 2014. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/12.pdf>
- [8] СЕС (Commission of the European Communities), *Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*. Presented by the Commission, July 18, 2001.
- [9] E. Rupp Deborah and B. Mallory Drew, «Corporate Social Responsibility: Psychological, Person-Centric, and Progressing», *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, № 2(1), p. 211–236, 2015. DOI: [10.1146/annurev-orgpsych-032414-111505](https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111505)
- [10] J. Elkington, «Triple bottom-line reporting: looking for balance», *Australian CPA*, № 69, p. 18–21, 1999.
- [11] О. В. Винославська, *Технологія формування професійної етики менеджерів. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів післядиплом. освіти*; Л. М. Карамушки, Ред. Київ, Україна: Фірма «ІНКОС», 2005, с. 170–184.
- [12] О. В. Винославська, «Етичні засади розвитку особистості менеджера зовнішньоекономічної діяльності», *Національний техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут»: зб. наук. праць викладачів і аспірантів факультету менедж. та маркетингу*; редкол.: В. Д. Немцов [та ін.]. Київ: ІВЦ Вид-во «Політехніка», с. 345–371, 2002.
- [13] Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко, Ред. *Большой психологический словарь*. Москва, Россия: Прайм-Еврознак, 1995, 672 с.
- [14] С. Л. Рубинштейн, *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер, 2002, 720 с.
- [15] М. М. Бахтин, «К философии поступка», *Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985*. Москва: Наука, с. 80–160, 1986.
- [16] В. О. Татенко, В. А. Роменець, «Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології», *Основы психологии: підручник*; О. В. Киричука, А. В. Роменця; Ред. 4-те вид., стереотип. Київ, Україна: Либідь, 1999, 632 с.

- [17] В. А. Роменець, «Вчинок і постання канонічної психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок», *Філософсько-психологічні студії*; В. О. Татенка; Ред. Київ, Україна: Либідь, 2006, с. 11–36.
- [18] Е. Ю. Васина, *Формирование информационной культуры: библиогр. указ* / ГОУ ВПО «Урал. гос. техн. ун-т-УПИ», Ин-т образоват. информ. технологий, Секция информатизации библиотеч. дела, Зонал. науч. б-ка, Информ.-библиогр. отд. Екатеринбург, Россия: ЗНБ УГТУ-УПИ, 2007, 43 с.
- [19] Э. Агацци, Почему у науки есть и этические измерения? *Вопросы философии*. Москва, 2009. [Электронный ресурс]. Доступно: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=73
- [20] *Oxford English Dictionary. The word «responsibility»*; lane. from English author. [Online]. Available: <http://www.oed.com/view/Entry/163862?redirectedFrom=responsibility#eid>
- [21] Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. *Психологічний словник-довідник: навч. посіб.* Київ, Україна: Каравела, 2012, 328 с.
- [22] О. Лазоренко, Р. Колишко та ін. *Посібник із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності*. Київ, Україна: Вид-во «Енергія». 2008, 96 с
- [23] М. М. Рогожа, «Моральный поступок и моральное действие: критерии оценки», *Этическая мысль*, Вып. 10, с. 39–60, 2010. [Электронный ресурс] Доступно: <http://www.intelros.ru/readroom/yeticheskaya-mysl/eticheskaya-mysl-vyp-10-2010/13661-moralnyy-postupok-i-moralnoe-deystvie-kriterii-ocenki.html>
- [24] Ш. Берн, *Гендерная психология*. Санкт-Петербург, Россия: Прайм-еврознак, 2002, 320 с.
- [25] В. П. Прядеин, *Ответственность как системное качество личности*. Екатеринбург, Россия: Изд-во УрГПУ, 2001, 209 с.

RESPONSIBILITY IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF SOCIAL SERVICES

Volodymyr Tanasiychuk,

PhD student of the Department of Management Psychology,
Central Institute of Postgraduate Education,
SIHE «University of Education Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>
v.tanasiychuk@ukr.net

Abstract. The article highlights the results of the study of the responsibility of social services specialists as an indicator of their professional activity, which

determines their conscious and responsible activities in the context of providing social services to the population, contributes to the effective exercise of targeted activities in providing social services to various categories. The results of an empirical study of the features of responsibility in the professional activities of social services specialists, their attitude to the provision of social services as information value and willingness to be responsible for its results, as well as the impact on professional activities, which contributes to their psychological safety and psychological safety of other members of social services. Insufficient level of both responsibility and the formation of understanding in a significant part of the respondents regarding the nature and role of the phenomenon of responsibility, attitude to professional activity, a sense of pride in belonging to socially responsible service, etc. Gender differences in the manifestations of responsibility of social services specialists depending on gender were characterized, according to which female respondents were somewhat more responsible for the consequences of dissemination of information than male specialists. The expediency of promoting the development of responsibility of social service specialists as an indicator of their professional activity, which can be provided in specially organized psychological training, is stated.

Keywords: responsibility; future social services specialist; leadership position; freedom; choice; the system of social services.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНЫХ СЛУЖБ

Танасийчук Владимир Иванович,
докторант кафедры психологии управления,
Центрального института последипломного образования,
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-9524-9236>
v.tanasyichuk@ukr.net

Аннотация. В статье отражены результаты исследования ответственности специалистов социальных служб как индикатора их профессиональной деятельности, что приводит их осознанную и ответственную деятельность в контексте предоставления социальных услуг населению, способствует эффективному осуществлению полномочий целенаправленной деятельности в процессе предоставления системы социальных услуг различным категориям населения. Приведены результаты эмпирического исследования

особенностей ответственности в профессиональной деятельности специалистов социальных служб, их отношение к предоставлению социальных услуг как к информационной ценности и готовности нести ответственность за ее результаты, а также влиянию на реализацию профессиональной деятельности, что способствует как собственной психологической безопасности, так и психологической безопасности других членов социальных служб. Выявлен недостаточный уровень как ответственности, так и сформированности понимания у значительной части исследуемых относительно сущности и роли феномена ответственности, отношения к профессиональной деятельности, чувства гордости от принадлежности специалистов к социально ответственной службе и т.д. Охарактеризованы гендерные различия в проявлениях ответственности специалистов социальных служб в зависимости от пола, согласно которым исследуемые женского пола оказались несколько более ответственными за последствия распространения информации, чем специалисты – мужского пола. Констатирована целесообразность содействия развитию ответственности специалистов социальных служб как индикатора их профессиональной деятельности, который можно обеспечить в специально организованном психологическом обучении.

Ключевые слова: ответственность, будущий специалист социальных служб; лидерская позиция; свобода; выбор; система социальных услуг.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. V. Balakhtar, «Psykhologhiia stanovlennia osobystosti fakhivtsia z sotsialnoi roboty», dys. d-ra nauk; In-t psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2019, 595 s.
- [2] A. B. Carroll, «The pyramid of corporate social responsibility: toward the moral management of organizational stakeholders», Business Horizons, № 34, p. 39–48, 1991.
- [3] E. Freeman, A. Moutchnik, «Stakeholder management and CSR: questions and answers», Umw. Wirtsch. Forum, № 21, p. 5–9, 2013.
- [4] O. A. Bezrukova, Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: sotsiolohichna kontseptualizatsiia ta dosvid empirychnoho doslidzhennia; Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhia, Ukraina: B.v., 2015, 36 s.
- [5] K. S. Nazarenko, «Kontseptualizatsiia poniattia "sotsialna vidpovidalnist"», Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zb. nauk. prats, Vyp. 1/2(29/30), s. 70–75, 2016.

- [6] O. S. Kovalchuk, «Pidvyshchennia sotsialnoi vidpovidalnosti inzhenera v umovakh informatsiinoho suspilstva», Visnyk Chernihivskoho derzh. ped. un-tu, № (59), s. 165–170, 2008.
- [7] I. YU. Kosulya, «Social'naya otvetstvennost'»: podhody k opredeleniyu i analizu ponyatiya», Global'ni ta nacional'ni problemi ekonomiki, Vip. 1, s. 60–65, 2014. [Elektronnij resurs]. Dostupno: <http://global-national.in.ua/archive/1-2014/12.pdf>
- [8] CEC (Commission of the European Communities), Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Presented by the Commission, July 18, 2001.
- [9] E. Rupp Deborah and B. Mallory Drew, «Corporate Social Responsibility: Psychological, Person-Centric, and Progressing», Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, № 2(1), p. 211–236, 2015. DOI: [10.1146/annurev-orgpsych-032414-111505](https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111505)
- [10] J. Elkington, «Triple bottom-line reporting: looking for balance», Australian CPA, № 69, p. 18–21, 1999.
- [11] O. V. Vynoslavka, Tekhnolohiia formuvannia profesiinoi etyky menedzheriv. Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. ta slukhachiv pisliadyplom. osvity; L. M. Karamushky, Red. Kyiv, Ukraina: Firma «INKOS», 2005, s. 170–184.
- [12] O. V. Vynoslavka, «Etychni zasady rozvytku osobystosti menedzhera zovnishnoekonomichnoi diialnosti», Natsionalnyi tekhn. un-t Ukrainy «Kyivskyi politekhnichniyi instytut»: zb. nauk. prats vykladachiv i aspirantiv fakultetu menedzh. ta marketynhu; redkol.: V. D. Niemtsov [ta in.]. Kyiv: IVTs Vyd-vo «Politekhnik», s. 345–371, 2002.
- [13] B. G. Meshcheryakova, V. P. Zinchenko, Red. Bol'shoj psihologicheskij slovar'. Moskva, Rossiya: Prajm-Evroznak, 1995, 672 s.
- [14] S. L. Rubinshtejn, Osnovy obshchej psihologii. Sankt-Peterburg: Piter, 2002, 720 s.
- [15] M. M. Bahtin, «K filosofii postupka», Filosofiya i sociologiya nauki i tekhniki. Ezhegodnik 1984–1985. Moskva: Nauka, s. 80–160, 1986.
- [16] V. O. Tatenko, V. A. Romenets, «Vchynok yak pryntsyp pobudovy teorii ta istorii psykholohii», Osnovy psykholohii: pidruchnyk; O. V. Kyrychuka, A. V. Romentsia; Red. 4-te vyd., stereotyp. Kyiv, Ukraina: Lybid, 1999, 632 s.
- [17] V. A. Romenets, «Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok», Filosofsko-psykholohichni studii; V. O. Tatenka; Red. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2006, s. 11–36.

- [18] E. YU. Vasina, Formirovanie informacionnoj kul'tury: bibliogr. ukaz / GOU VPO «Ural. gos. tekhn. un-t-UPI», In-t obrazovat. inform. tekhnologij, Sekciya informatizacii bibl. dela, Zonal. nauch. b-ka, Inform.-bibliogr. otd. Ekaterinburg, Rossiya: ZNB UGTU-UPI, 2007, 43 s.
- [19] E. Agacci, Pochemu u nauki est' i eticheskie izmereniya? Voprosy filosofii. Moskva, 2009. [Elektronnyj resurs].
Dostupno: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=73
- [20] Oxford English Dictionary. The word «responsibility»; lane. from English author. [Online].
Available: <http://www.oed.com/view/Entry/163862?redirectedFrom=responsibility#eid>
- [21] Yu. O. Prykhodko, V. I. Yurchenko. Psykholohichniy slovnyk-dovidnyk: navch. posib. Kyiv, Ukraina: Karavela, 2012, 328 s.
- [22] O. Lazorenko, R. Kolyshko ta in. Posibnyk iz KSV. Bazova informatsiia z korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo «Enerhiia». 2008, 96 s.
- [23] M. M. Rogozha, «Moral'nyj postupok i moral'noe dejstvie: kriterii ocenki», Eticheskaya mysl', Vyp. 10, s. 39–60, 2010. [Elektronnyj resurs]
Dostupno: <http://www.intelros.ru/readroom/eticheskaya-mysl/eticheskaya-mysl-vyp-10-2010/13661-moralnyy-postupok-i-moralnoe-deystvie-kriterii-ocenki.html>
- [24] SH. Bern, Gendernaya psihologiya. Sankt-Peterburg, Rossiya: Prajm-evroznak, 2002, 320 s.
- [25] V. P. Pryadein, Otvetstvennost' kak sistemnoe kachestvo lichnosti. Ekaterinburg, Rossiya: Izd-vo UrGPU, 2001, 209 s.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-147-161](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-147-161)

УДК 159.9.07:364-786

Шеленкова Наталія Леонідівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини.
Умань, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-6488-9078>

Shelenkova_nata@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ПРИХИЛЬНОСТІ ДО ЛІКУВАННЯ В ПРОЦЕСІ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. За останні десятиріччя було досягнуто значного прогресу у вивченні механізмів розвитку й діагностики лікування багатьох захворювань. Однак ці досягнення не повною мірою реалізуються в клінічній практиці, що не завжди дозволяє досягнути бажаної ефективності. Досить часто визначальною як в лікувальному, так і в реабілітаційному процесі є прихильність пацієнта до лікування. Вирішальною складовою, що дозволяє досягнути високого рівня прихильності, є ефективна взаємодія лікаря з пацієнтом. Високий рівень прихильності достовірно позитивно впливає на більшість показників. Прихильність до лікування визначено як ступінь дотримання медичних рекомендацій щодо зміни способу життя, регулярне відвідування лікаря та прийом призначених лікарських препаратів і процедур. У роботі здійснено теоретичний аналіз проблеми прихильності до лікування, зокрема у процесі реабілітації, а також проблеми неприхильності до лікування та її основних причин (соціально-економічні, медичні та індивідуальні). І, відповідно, складові неприхильності, що пов'язані з роллю пацієнта: активне рішення пацієнта припинити лікування або змінити схему в зв'язку з покращенням стану; відмова від лікування у зв'язку з розчаруванням від очікуваного ефекту або погіршенням стану, або у зв'язку з інформацією (почутою, побаченою) про побічні ефекти. Розглянуто поняття «комплаєнс» та чинники, що на нього впливають. Представлено значущі фактори превентивної діагностики прихильності до лікування, визначено стійкі й динамічні особливості особистості (нейротизм, екстраверсія, схильність до погодження, сумлінність, відкритість досвіду, локус контролю), поточний емоційний стан та інтелектуально-мотиваційну готовність до активної участі у

реабілітаційному процесі. Розглянуто перелік з практики використання спеціальних шкал і опитувальників, які мають бути застосовані для визначення прихильності до лікування у реабілітаційному процесі.

Ключові слова: прихильність до лікування; комплаєнс; психодіагностика; неприхильність до лікування; фактори впливу на прихильність до лікування; реабілітаційний процес.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. На сьогодні визначено велику кількість різноманітних факторів, які можуть впливати на прихильність хворих до лікування. Нині виявлено близько 250 факторів, які тим чи іншим чином формують ставлення хворих до дотримання призначеної терапії. Як правило, прихильність відображає складні взаємозв'язки між різними факторами, які можуть суттєво змінюватися в динаміці захворювання.

Проблема прихильності до лікування полягає в тому, що низький рівень прихильності може знівелювати як високу якість, так і правильну схему лікування. Прихильність до лікування – це готовність пацієнта жорстко дотримуватися вказівок лікаря щодо модифікації способу життя, рекомендацій щодо тривалості обов'язкового регулярного прийому ліків та самоконтролю їх ефективності [1]. Високий рівень прихильності можливий лише за умови, коли пацієнт розуміє сутність захворювання, має повну довіру до лікаря та є активним й повноправним учасником лікувального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що дві тисячі років тому Гіппократ звертав увагу лікарів на «брехню пацієнтів в прийманні ліків», наукове вивчення цієї проблеми розпочалось відносно нещодавно. У 1974 році в міжнародному медичному бібліографічному довіднику Index Medicus поняття «patient dropout» (пацієнт, що вибув з випробування лікарських препаратів) і, включення категорії непогодження з лікуванням в DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders – Керівництво по діагностиці і статистиці психічних розладів), обумовили науковий інтерес до цієї проблеми [2].

У теперішній час ця наукова проблема широко висвітлюється в зарубіжній літературі.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному огляді проблеми використання психодіагностичного інструментарію для діагностики прихильності до лікування хворих у процесі реабілітації.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: здійснити теоретичний аналіз проблеми прихильності до лікування, зокрема у процесі реабілітації; розглянути данні щодо психометричних характеристик основних діагностичних інструментів, які можуть бути використані для діагностики стійких і динамічних особливостей особистості, психоемоційного стану та інтелектуально-мотиваційної готовності до лікування та участі у реабілітаційному процесі.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

На сьогодні існує паралельне використання декількох близьких за значенням понять: «compliance» (комплаєнс, згода), «concordance» (згода з лікуванням), «adherence to therapy» (прихильність до терапії, дотримання вказівок лікаря), «persistence» (постійність), «drug holidays» (відпочинок від ліків).

Як зазначається у фармацевтичній енциклопедії [3], де представлено понад 4 тис. статей, комплаєнс – готовність пацієнта виконувати рекомендації лікаря або провізора, його сумлінність й схильність до лікування. Особливого значення на практиці комплаєнс набуває при проведенні відповідального самолікування, де розглядається як один із найважливіших чинників, які визначають загальну ефективність фармакотерапії. На комплаєнс, або, як заведено ще говорити, комплаєнтність пацієнта, можуть впливати такі чинники:

- а) вік, рівень освіти і емоційний стан;
- б) частота дозування ЛП (зазвичай співвідношення «частота прийому/сумлінність» має чітку обернену залежність – чим частіше прийом, тим нижча сумлінність пацієнта);
- в) кількість таблеток на добу (велика кількість таблеток препарату не лише незручна для пацієнта, а й може похитнути його довіру і до препарату, і до лікаря, навіть стати причиною відмови від лікування);
- г) лікарська форма препарату (нерідко нею не можна приховати неприємний смак препарату або вона незручна для застосування);
- д) швидкість настання очікуваного лікувального ефекту;
- е) обмеження при застосуванні препарату (наприклад, неможливість керувати автомобілем, вживати певну їжу тощо);
- ж) побічні ефекти лікування (часто пацієнти відмовляються від призначених їм препаратів через неприємні відчуття, запор, нудоту тощо);
- з) повнота і доступність інформації про препарат;
- і) ціна препарату і вартість усього курсу лікування [3].

Однією з важливих проблем в цій галузі є низька прихильність пацієнтів до лікування, що призводить до недостатнього контролю над захворюванням і тяжких наслідків. У даний час термін «прихильність до лікування» в медичній практиці має кілька схожих визначень: «міра дотримання пацієнтом рекомендованого йому лікування»; «міра, до якої поведінка пацієнта (прийом лікарських препаратів і модифікація способу життя) відповідає призначеним медичним рекомендаціям». Прихильність до лікування вважається незадовільною, коли пацієнт приймає менше 80% або більше 120% запропонованих на тривалий період доз медикаменту [4].

На даний час дослідники визначають біля 250 різних параметрів, що співвідносяться з прихильністю хворого до лікування [5], [6].

Сучасні дослідники виділяють чотири основні групи факторів, що впливають на прихильність до лікування:

- фактори, що пов'язані з терапією (частота прийому, кількість препаратів, побічні ефекти);
- фактори, що пов'язані з хворим, його особистістю і хворобою (відношення до хвороби, особливості та тяжкість хвороби);
- фактори, що пов'язані із взаємодією лікар-пацієнт;
- соціально-економічні фактори (доступність ліків, професійна діяльність, оточення) [7].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: метод теоретичного аналізу (дослідження філософської і психолого-педагогічної літератури) та метод аналізу продуктів діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

У розгляді даної проблеми аналізуються особливості поведінки хворого у співвідношенні всього спектру медичних призначень: правильності прийому лікарських засобів, точності виконання процедур, дотримання дієти, обмеження шкідливих звичок, формування здорового способу життя. При цьому і моделі поведінки можуть бути різні: відмова від лікування, нерегулярне приймання, зміна, перерозподіл дози ліків або процедур, приймання не призначених засобів тощо. Це обумовлює те, що прогноз поведінкових реакцій хворого є дуже важливим на етапі реабілітації на відміну від гострого періоду захворювання, коли лікування здійснюється медичним персоналом.

У цілому, прихильність до лікування оцінюється *post factum* на основі самозвіту пацієнта або ж прямим підрахунком прийнятих засобів і виконаних процедур [8].

У строго спланованих клінічних дослідженнях використовуються:

- визначення рівня ліків або їх метаболітів в біологічних рідинах;
- електронний моніторинг частоти відкриття ємності з ліками (за допомогою мікропроцесора, який вмонтований в кришку);
- підрахунок кількості «невикористаних» таблеток;
- оцінка частоти звернень хворого до лікаря з метою продовження рецепту на лікарські засоби [9].

Представляємо перелік з практики використання спеціальних шкал і опитувальників, які можуть бути застосовані для певних категорій хворих [2]:

- шкала оцінки медикаментозного комплаєнса;
- опитувальник для визначення прихильності до лікування пацієнтів з гіпертонічною хворобою;
- опитувальник депресивності Бека;
- госпітальна шкала тривожності і депресії (The Hospital Anxiety and Depression scale);
- шкала Цунга для самооцінки тривоги;
- шкала Цунга для самооцінки депресії;
- шкала тривоги Гамільтона;
- шкала реактивної (ситуативної) і особистісної тривожності Ч. Спілбергера;
- опитувальник психопатологічної симптоматики SCL-90-R.

Звісно, запропоновані методи мають певні недоліки, а саме: висока соціальна бажаність у випадках самозвіту пацієнта; висока вартість, труднощі виконання, недостатня надійність при об'єктивізації підрахунків.

Так як процес медичної реабілітації передбачає тривалість у часі, то особливого значення набуває превентивна діагностика прихильності до лікування, адже при хронічному перебігу хвороби відбувається зниження адаптаційних можливостей, мотиваційних ресурсів.

У цей період відбувається звикання до нової соціальної ситуації, і, як наслідок, прихильність до лікування знижується.

Причини неприхильності до лікування досить різноманітні. Усі вони мають бути об'єднані у 3 групи: соціально-економічні, медичні та індивідуальні. Кожна з них має кілька ключових складових. Серед соціально-економічних це низький рівень заробітної плати, пенсії, висока вартість ліків, що не компенсується соціальною підтримкою. Медичні причини неприхильності пов'язані в основному з діяльністю лікаря та

медичної сестри. Лікар не зміг переконливо проінформувати пацієнта щодо сутності захворювання, його ролі в погіршенні загального здоров'я, зниженні якості життя, вірогідної інвалідизації, смерті. Лікар не звернув увагу пацієнта на важливість тривалого регулярного прийому ліків. Недостатньо переконливо вказав, що саме виконання рекомендацій щодо лікування здатне попереджувати загострення, зменшити кількість і тривалість госпіталізації пов'язаних з вказаними загостреннями, зменшити економічні витрати, пов'язані з закупівлею ліків.

Серед складових неприхильності, що пов'язані з роллю пацієнта, слід виділити: 1) активне рішення пацієнта припинити лікування або змінити схему в зв'язку з покращенням стану; 2) відмова від лікування у зв'язку з розчаруванням від очікуваного ефекту або погіршення стану, або у зв'язку з інформацією (почутою, побаченою) про побічні ефекти.

Прихильність до лікування пов'язана перш за все з особливостями особистості хворого з хронічною патологією, до них відносяться:

- статичні і динамічні характеристики особистості;
- психоемоційний стан;
- інтелектуально-мотиваційна готовність до активної участі у реабілітаційному процесі.

Як найстійкіші характеристики особистості, можна виділити:

- нейротизм – негативна емоційність, низька стресостійкість, тривожні очікування і песимістичний настрій у відношенні прогнозів і перспектив одужання;
- екстраверсія – орієнтованість у своїх проявах на зовнішній світ, на оточуючих, комунікабельність, активність, оптимістичність і дружелюбність, що дає можливість встановити стійку терапевтичну комунікацію;
- схильність до погодження – дружелюбність, неконфліктна поведінка, конформність, що проявляється довірою і сприйняттям авторитету лікаря;
- сумлінність – свідомий контроль зі сторони хворого за своєю поведінкою і діяльністю, дисциплінованість, відповідальність, точність щодо виконання плану реабілітаційного процесу;
- відкритість досвіду – сприйнятливність нових знань і шляхів вирішення проблем, здатність дослідним шляхом встановлювати ефективність використовуваних реабілітаційних методик щодо особистого відновлення.

Описані вище особливості особистості хворого найбільш повно можна дослідити за допомогою п'ятифакторного особистісного опитувальника.

П'ятифакторний особистісний опитувальник, більш відомий як «Велика п'ятірка» («Big Five»), розроблений американськими психологами R. McCrae й P. Costa у 1983–1985 рр. У подальшому опитувальник

удосконалювався й в остаточному вигляді у 1992 р. представлений тестом NEO P1 (абревіатура від англійського словосполучення: «Нейротизм, екстраверсія, відкритість – особистісний опитувальник»). На думку R. McCrae й P. Costa, виділених на основі факторного аналізу п'яти незалежних змінних (нейротизм, екстраверсія, відкритість досвіду, співпраця, сумлінність) цілком достатньо для адекватного опису психологічного портрету особистості. П'ятифакторний тест-опитувальник являє собою набір з 75 парних, протилежних за своїм значенням висловлювань, що характеризують поведінку людини. Стимульний матеріал має п'ятиступеневу оціночну шкалу Лайкерта (-2; -1; 0; 1; 2), за допомогою якої можна вимірювати ступінь вираженості кожного з п'яти факторів (екстраверсія – інтроверсія; прихильність – відособленість; самоконтроль – імпульсивність; емоційна нестійкість – емоційна стійкість; експресивність – практичність) [10].

До динамічних, які піддаються як медикаментозній, так і не медикаментозній корекції характеристик особистості відносять: іпохондричність, депресивність, демонстративність, асоціальність, ригідність, тривожність, шизоїдність, гіпоманіакальність [11].

Для визначення вищезазначених характеристик особистості використовують такі психодіагностичні інструменти, як різні варіанти Мінесотського багатофакторного особистісного опитувальника (Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI) в адаптації Л. Собчак [12]. Також використовується більш ергономічний варіант методики – скорочений багатофакторний опитувальник для дослідження особистості (скорочений варіант MMPI), адаптований Е. Епанчинцевою [13].

Вплив на лікувально-реабілітаційний процес, окрім особистісних характеристик, також здійснює поточний психоемоційний стан пацієнтів. На формування мотиваційної готовності хворого до свідомого включення в процес одужання впливають такі прояви поточного дистресу, як соматизація, obsesивна компульсивність, міжособистісна сензитивність, депресія, тривога, ворожість, фобічна тривожність, психотизм.

На відміну від монополярних шкал, опитувальник оцінки прояву психопатологічної симптоматики SCL-90-R (Symptom Check List-90-Revised; Derogatis, Lipman, Covi, 1973) дає можливість поліфакторної діагностики поточного психоемоційного стану і визначення тяжкості дистресу. Опитувальник призначений для оцінювання патернів психологічних проявів у психіатричних пацієнтів і здорових людей. Першу версію опитувальника було розроблено на основі клінічної практики та психометричного аналізу, потім було модифіковано й валідизовано у

теперішньому варіанті. Російськомовну версію було адаптовано й успішно використано на різних вибірках, зокрема здорових людях, Н. Тарабриною (2007), а також в інших дослідженнях (Мкртчян, 2012).

Визначення інтелектуально-мотиваційної готовності до участі в реабілітаційному процесі також є важливою складовою діагностичної роботи психолога. У реабілітаційному процесі є важливою оцінка здатності пацієнта до конструктивної взаємодії з лікарем, як необхідна умова ефективного включення, поряд з оцінкою рівня збереженості вищих психічних функцій (вивчення загального інтелекту, уваги і концентрації, пам'яті, вольових функцій, здатності до навчання). Ця здатність може бути визначена під час клінічної бесіди з психологом, що визначає такі комплексні психологічні феномени, як локус контролю і стиль інтерпретації подій, а також мотиваційної готовності до одужання.

Локус контролю – це якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний, зовнішній локус контролю) або власним здібностям та зусиллям (інтернальний, внутрішній локус контролю) [14]. Локус контролю є стійкою властивістю індивіда, що формується в процесі його соціалізації.

Люди, як відомо, помітно відрізняються тим, кому вони схильні приписувати відповідальність за власні дії. Схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім обставинам або ж, навпаки, власним зусиллям і здібностям психологи називають локалізацією контролю або локусом контролю.

Існує два крайніх типи локус-контролю:

- інтернальний (людина вважає, що події, які відбуваються з нею насамперед залежать від таких її особистих якостей, як компетентність, цілеспрямованість, рівень здібностей, і є закономірним результатом її власної діяльності);
- екстернальний (людина переконана, що її успіхи і невдачі є результатом зовнішніх сил, таких як везіння, випадковість, тиск оточення).

Психологами встановлено, що приналежність людини до того або іншого типу локалізації контролю впливає на різноманітні характеристики її психіки та поведінки. Характерними рисами інтерналів є емоційна стабільність, моральна нормативність, довірливість, багата уява, сердечність, витонченість, товариськість і велика сила волі. Для пацієнтів з інтернальним (внутрішнім) локусом контролю характерні прийняття відповідальності на себе, високий рівень саморегуляції, що дозволяє блокувати вплив травмуючих подій на психіку, здатність передбачати

віддалені наслідки, здатність до активного перетворення негативних ситуацій у напряму особистісного росту. Такі пацієнти здатні встановлювати прямий причинно-наслідковий зв'язок між власною активністю і результатами реабілітаційного процесу.

Схильність до зовнішньої локалізації контролю у екстерналів пов'язана з такими особистісними рисами, як безвідповідальність, невпевненість у своїх здібностях, прагнення знову і знову відкладати здійснення своїх намірів. У цілому їм більше властиві підозрілість, тривожність, депресивність, агресивність, конформізм, догматизм, авторитарність, безпринципність, цинізм, схильність до обману. Стан безпомічності, який виникає в подібних випадках у пацієнтів, робить неможливим встановлення причинно-наслідкового зв'язку між власним внеском у процес реабілітації й перспективою одужання.

Стиль інтерпретації подій (атрибутивний стиль), який притаманний пацієнту, створює емоційний фон для встановлення порушених функцій. Песимістичне ставлення змушує людину перебільшено сприймати погане і зводити до мінімуму хороше, приписувати невдачам стійкість і глобальність, що у підсумку негативно відображається на фізичному стані. І навпаки, оптимістичний стиль позитивно впливає на здоров'я [2]. Інструментальна діагностика атрибутивного стилю можлива також за допомогою наступних методик: тест на оптимізм [15], тест диспозиційного оптимізму [16].

Дослідження мотиваційної готовності до одужання також є важливим завданням превентивної психологічної діагностики. Кожному клінічному психологу відомо, що вторинна вигода від хвороби, що проявляється в неусвідомленій можливості отримання різноманітних «бонусів» від знаходження в позиції хворого, має бути обов'язково врахована. На даний час найбільш об'єктивним вважається колірний тест відносин. Методичною основою цього тесту є колірно-асоціативний експеримент. Він базується на припущенні про те, що характеристики невербальних компонентів ставлення до значимих інших і до самого себе віддзеркалюються в колірних асоціаціях щодо них. КТВ як метод вивчення відносин, застосовується у роботі з дітьми, починаючи з 4,5–5 років. Метою тесту є вивчення емоційних компонентів ставлення до значимих людині людей і відображає як свідомий, так і частково неусвідомлюваний рівні [17].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Оцінювання рівня прихильності до призначеного лікування хворих має проводитися на кожному етапі надання медичного впливу за допомогою методів дослідження із доведеною ефективністю.

Отже, для з'ясування ступеня готовності пацієнта до конструктивного включення в реабілітаційний процес необхідне проведення як нейропсихологічного дослідження, що направлене на дослідження вищих психічних функцій, так і формального стандартного тестування і клінічної бесіди з психологом.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому доцільним буде розширити спектр досліджуваних факторів, які можуть суттєво впливати на рівень прихильності до призначеного лікування, та розробити заходи щодо підвищення рівня прихильності до лікування хворих. Частково це можливе завдяки розробленню та впровадженню спеціальних навчальних програм для лікарів з метою визначення у пацієнтів психологічних факторів, які можуть суттєво впливати на рівень прихильності, для своєчасного їх коригування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] А. Л. Хохлов, «Комплаенс как клинико-экономическая проблема лечения больных бронхиальной астмой», *Новости здравоохранения*, № 1, с. 17–19, 2005.
- [2] А. В. Котельникова, А. А. Кукшина, «Психодиагностические аспекты приверженности к лечению в процессе медицинской реабилитации», *Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры*, Т. 93, № 3, с. 4–9, 2016.
- [3] В. П. Черних та ін. *Фармацевтична енциклопедія*. Київ, Україна: МОРІОН, 2016, 1952 с.
- [4] С. С. Солдатченко, С. Г. Донич, И. П. Игнатонис, «Приверженность к лечению больных бронхиальной астмой: современное состояние вопроса», *Украинский пульмонологический журнал*, № 2, с. 35–38, 2008.
- [5] E. Phillips, *Patient compliance*. Bern: H. Huber, 1988, 361 p.
- [6] Т. Ю. Гречко, «Факторы, влияющие на комплаенс в современных условиях психиатрии (обзор литературы)», *Научно-медицинский вестник Центрального Черноземья*, № 35, с. 72–75, 2009.

- [7] М. А. Вагина, Л. И. Волкова, «Факторы, влияющие на комплаентность к терапии антиконвульсантами при эпилепсии (обзор литературы)», *Вестник уральской медицинской академической науки*, Т. 2(48), с. 166–169, 2014.
- [8] Е. В. Суркова, О. Г. Мельникова, «Приверженность медикаментозному лечению при сахарном диабете 2-го типа: результаты анкетирования больных», *Сахарный диабет: диагностика, контроль и лечение*, № 1, с. 48–50, 2009.
- [9] Д. С. Данилов, «Терапевтическое сотрудничество (комплаенс): содержание понятия, механизмы формирования и методы оптимизации», *Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика*, № 2, с. 4–12, 2014.
- [10] R. R. McCrae, P. T. Costa, «Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers», *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), pp.81–90, 1987. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- [11] В. И. Козловский, О. В. Антонышева, «Тревожные, депрессивные, когнитивные расстройства у больных артериальной гипертензией в ранний период после гипертонического криза», *Кардиоваскулярная терапия и профилактика*, № 9(6 прил. 1), с. 154–155, 2010.
- [12] Л. Н. Собчик, СМИЛ. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2004, 224 с.
- [13] Е. М. Епанчинцева, В. Я. Семке, Н. П. Гарганеева, В. П. Зайцев, «Вариант психологического теста Mini-Mult», *Психологический журнал*, № 2(3), с. 118–123, 1981.
- [14] Е. Г. Ксенофонтова. «Исследование локализации контроля личности – новая версия методики "Уровень субъективного контроля"», *Психологический журнал*, № 20(2), с. 103–114, 1999.
- [15] Л. М. Рудина, *Тест на оптимизм. Метод определения атрибутивных стилей: метод. пособие*. Москва, Россия: Наука, 2002, 24 с.
- [16] Т. О. Гордеева, О. А. Сычев, Е. Н. Осин, «Разработка русскоязычной версии теста диспозиционного оптимизма (LOT)», *Психологическая диагностика*, № 2, с. 36–64, 2010.
- [17] Е. Ф. Бажин, А. М. Эткинд, Цветовой тест отношений (ЦТО): метод. рек. Ленинград, Россия: Ленинград. науч.-исслед. психоневр. ин-т им. В. М. Бехтерева, 1985, 20 с.

THEORETIC ANALYSIS OF THE PROBLEM OF TREATMENT ADHERENCE PSYCHODIAGNOSTICS IN THE REHABILITATION

Nataliia Shelenkova,

Ph.D. in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of Psychology Chair
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
Uman, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-6488-9078>
Shelenkova_nata@ukr.net

Abstract. Over the past decades, significant progress has been made in studying the mechanisms of development and diagnosis of diseases' treatment. However, these achievements are not fully implemented in clinical practice, which does not always allow achieving the desired effectiveness. Quite often, the patient's adherence to treatment is crucial in both the treatment and rehabilitation. The crucial component that allows to achieve a high level of adherence is the effective interaction of the doctor with the patient. A high level of adherence significantly positively affects most indicators. Treatment adherence is defined as the degree of compliance with medical guidelines for lifestyle changes, regular visits to the doctor, and taking prescribed medications and procedures. The paper provides a theoretical analysis of adherence to treatment, in particular in the rehabilitation, as well as non-adherence to treatment and its main causes (socio-economic, medical and individual). And, accordingly, the components of dislike related to the role of the patient: the active decision of the patient to stop treatment or change the scheme in connection with the improvement of the condition; refusal of treatment due to frustration with the expected effect or deterioration of the condition, or due to information (heard, seen) about side effects. The concept of "compliance" and its influencing factors are considered. Significant factors of preventive diagnosis of treatment adherence are presented. Stable and dynamic personality traits (neuroticism, extraversion, tendency to agree, honesty, openness of experience, locus of control), current emotional state and intellectual and motivational readiness to actively participate in the rehabilitation are determined. A list of the practice of using special scales and questionnaires that can be applied to determine adherence to treatment in the rehabilitation is revealed.

Key words: adherence to treatment; compliance; psychodiagnostics; non-adherence to treatment: factors influencing adherence to treatment; rehabilitation.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОДИАГНОСТИКИ ПРИВЕРЖЕННОСТИ К ЛЕЧЕНИЮ В ПРОЦЕССЕ РЕАБИЛИТАЦИИ

Шеленкова Наталья Леонидовна,
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии
Уманского государственного
педагогического университета имени Павла Тычины.
Умань, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-6488-9078>
Shelenkova_nata@ukr.net

Аннотация. За последние десятилетия был достигнут значительный прогресс в изучении механизмов развития и диагностики лечения многих заболеваний. Однако эти достижения не в полной мере реализуются в клинической практике, что не всегда позволяет добиться желаемой эффективности. Довольно часто определяющей как в лечебном, так и в реабилитационном процессе есть приверженность пациента к лечению. Решающей составляющей, позволяющей достичь высокого уровня привязанности, является эффективное взаимодействие врача с пациентом. Высокий уровень приверженности положительно влияет на большинство показателей. Приверженность к лечению определена как степень соблюдения медицинских рекомендаций по изменению образа жизни, регулярное посещение врача и прием назначенных лекарственных препаратов и процедур. лечение и его основным причинам (социально-экономические, медицинские и индивидуальные). И, соответственно, составляющие нерасположения, связанные с ролью пациента: активное решение пациента прекратить лечение или изменить схему в связи с улучшением состояния; отказ от лечения в связи с разочарованием от ожидаемого эффекта или ухудшением состояния, или в связи с информацией (услышанной, увиденной) о побочных эффектах. Рассмотрено понятие «комплаенс» и влияющие на него факторы. Представлены значимые факторы превентивной диагностики приверженности лечению, определены устойчивые и динамические особенности личности (нейротизм, экстраверсия,

склонность к согласию, добросовестность, открытость опыту, локус контроля), текущее эмоциональное состояние и интеллектуально-мотивационная готовность к активному участию в реабилитационном процессе. Рассмотрен перечень из практики использования специальных шкал и опросников, которые могут быть применены психологом для определения приверженности к лечению в реабилитационном процессе.

Ключевые слова: приверженность к лечению; комплаенс; психодиагностика; не приверженность к лечению; факторы влияния на приверженность лечению; реабилитационный процесс.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. L. Hohlov, «Komplaens kak kliniko-ekonomicheskaya problema lecheniya bol'nyh bronhial'noj astmoj», *Novosti zdrazvoohraneniya*, № 1, s. 17–19, 2005.
- [2] A. V. Kotel'nikova, A. A. Kukshina, «Psihodiagnosticheskie aspekty priverzhennosti k lecheniyu v processe medicinskoj reabilitacii», *Voprosy kurortologii, fizioterapii i lechebnoj fizicheskoy kul'tury*, T. 93, № 3, s. 4–9, 2016.
- [3] V. P. Chernykh ta in. *Farmatsevtychna entsyklopediia*. Kyiv, Ukraina: MORION, 2016, 1952 s.
- [4] S. S. Soldatchenko, S. G. Donich, I. P. Ignatonis, «Priverzhennost' k lecheniyu bol'nyh bronhial'noj astmoj: sovremennoe sostoyanie voprosa», *Ukrainskij pul'monologicheskij zhurnal*, № 2, s. 35–38, 2008.
- [5] E. Phillips, *Patient compliance*. Bern: H. Huber, 1988, 361 p.
- [6] T. YU. Grechko, «Faktory, vliyayushchie na komplaens v sovremennyh usloviyah psihiatrii (obzor literatury)», *Nauchno-medicinskij vestnik Central'nogo Chernozem'ya*, № 35, s. 72–75, 2009.
- [7] M. A. Vagina, L. I. Volkova, «Faktory, vliyayushchie na komplaentnost' k terapii antikonvul'santami pri epilepsii (obzor literatury)», *Vestnik ural'skoj medicinskoj akademicheskoy nauki*, T. 2(48), s. 166–169, 2014.
- [8] E. V. Surkova, O. G. Mel'nikova, «Priverzhennost' medikamentoznomu lecheniyu pri saharnom diabete 2-go tipa: rezul'taty anketirovaniya bol'nyh», *Saharnyj diabet: diagnostika, kontrol' i lechenie*, № 1, s. 48–50, 2009.
- [9] D. S. Danilov, «Terapevticheskoe sotrudnichestvo (komplaens): sodержanie ponyatiya, mekhanizmy formirovaniya i metody optimizacii», *Nevrologiya, nejropsihiatriya, psihosomatika*, № 2, s. 4–12, 2014.

- [10] R. R. McCrae, P. T. Costa, «Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers», Journal of Personality and Social Psychology, 52(1), pp.81–90, 1987. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- [11] V. I. Kozlovskij, O. V. Antonysheva, «Trevozhnye, depressivnye, kognitivnye rasstrojstva u bol'nyh arterial'noj gipertenziej v rannij period posle gipertonicheskogo kriza», Kardiovaskulyarnaya terapiya i profilaktika, № 9(6 pril. 1), s. 154–155, 2010.
- [12] L. N. Sobchik, SMIL. Standartizirovannyj mnogofaktornyj metod issledovaniya lichnosti. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2004, 224 s.
- [13] E. M. Epanchineva, V. YA. Semke, N. P. Garganeeva, V. P. Zajcev, «Variant psihologicheskogo testa Mini-Mult», Psihologicheskij zhurnal, № 2(3), s. 118–123, 1981.
- [14] E. G. Ksenofontova. «Issledovanie lokalizacii kontrolya lichnosti – novaya versiya metodiki "Uroven' sub"ektivnogo kontrolya"», Psihologicheskij zhurnal, № 20(2), s. 103–114, 1999.
- [15] L. M. Rudina, Test na optimizm. Metod opredeleniya atributivnyh stilej: metod. posobie. Moskva, Rossiya: Nauka, 2002, 24 s.
- [16] T. O. Gordeeva, O. A. Sychev, E. N. Osin, «Razrabotka russkoyazychnoj versii testa dispozicionnogo optimizma (LOT)», Psihologicheskaya diagnostika, № 2, s. 36–64, 2010.
- [17] E. F. Bazhin, A. M. Etkind, Cvetovoj test otnoshenij (CTO): metod. rek. Leningrad, Rossiya: Leningrad. nauch.-issled. psihonevr. in-t im. V. M. Bekhtereva, 1985, 20 s.

*Стаття надійшла до редакції
01 листопада 2021 року*

ЕКОНОМІКА

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-162-180](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-162-180)

UDK 338.487:332

Iuliia Bondar,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Management and Economics' Department
Flight Academy of the National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-2269-6208>
cooperjulia@ukr.net

Nina Lehinkova,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Management and Economics' Department
Flight Academy of the National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7040-2043>
ninaleg577@gmail.com

ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF ECOLOGICAL TOURISM DEVELOPMENT

Abstract. The article considers the essence of approaches to organizational and economic development of ecological tourism, reveals the modern interpretation of the concept of ecological tourism and searches for alternatives to prevent the destructive impact of tourism on the environment, as well as analyzes the basic principles of ecotourism. It should be noted that ecological tourism is an effective means of economic and social revival of Ukraine. The ecotourism industry performs important functions in the development of the economic complex and economy of the country, region, region, because: it increases local incomes; creates new jobs; promotes the development of industries focused on the production of ecotourism services; develops social and production infrastructure in tourist centers; increases budget revenues, etc. Thus, the organizational and economic mechanism of ecotourism development should be aimed primarily at environmental protection, creating an economic mechanism identical to that used in the management of the economy by providing common approaches to the organization of production planning and environmental protection, stimulating greening production and reducing anthropogenic impact for recreational resources. A SWOT-analysis was

conducted, which makes it possible to determine the features and current directions of ecotourism development, to concentrate material, technical, investment, organizational, economic and other means for its needs and to develop clear measures and proposals for ecotourism development in general. It is proved that the organizational and economic mechanism of management of ecological tourism development should be understood as such set of system elements defining algorithm of direct and indirect influence on conditions of functioning and development of object of management and providing realization of cooperative interactions of participants of territorial recreational complexes. efficiency of the regional economy.

Keywords: ecotourism; recreational resources; tourism industry; analysis; organizational and economic mechanism; strategy.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. Tourism is important both for the economies of the countries and for their social development, and also provides one tenth of the world's gross national product. Tourism helps humanity to raise its cultural level, to acquire new knowledge, to preserve traditional values, to improve norms of behavior. Thanks to tourism, people are realized, meet their recreational, cognitive and spiritual needs. This creates a sense of human responsibility for the environment and a desire to improve its ecological condition.

In recent years, due to the deterioration of the environment, there is a search for alternative uses of natural resources. One of such new directions is ecological tourism, which is actively developing all over the world. Revenues from eco-travel are about 10% of the revenues received by international tourism. The development of ecological tourism significantly improves the economic situation of the country, promotes its social development, is an effective mechanism for deterring negative processes.

The strategy of ecological tourism significantly affects the economic development of the country and the conservation of natural resources. Ecotourists need to know and adhere to the basic principles and goals of ecotourism, which include minimizing environmental impact, raising awareness and concern for the environment and culture, providing a positive experience for visitors, direct financial benefits for the environment, financial benefits to local communities and more.

The emergence of eco-tourism is a response of mankind to global environmental problems and growing consumption of natural resources. Today, eco-tourism is developing rapidly and gaining popularity in many countries,

which helps to harmonize the relationship between nature, people and the economy. Due to the unique natural resources of many regions of Ukraine, the development of ecological tourism is promising, it is also facilitated by the desire of the population to relax in nature.

Given the current conditions of economic development of the country, it becomes obvious the growing contradictions in meeting tourism demand and rational use of tourist resources, so the study of the organization of the economic mechanism of eco-tourism is relevant.

Analysis of recent research and publications. Scientific publications, which show the analysis of scientific and information sources, are devoted to the problems of development and management of ecological tourism within the protected areas. Most of them describe and characterize mainly natural and historical and cultural resources of the territories. The number of publications on the development of ecotourism has been growing in domestic and foreign sources recently. Studies of various aspects of ecotourism development are contained in the works of N. Aleshutina [1], T. Bochkareva [5], V. Kutsenko [9], V. Lipchuk [12], G. Biletskaya [3], Iu. Bondar [4], V. Smal [17], N. Leginkova [4], O. Beidyk [6] and others.

In particular, O. Beidyk defined that ecological tourism is a recreational activity that has the least impact on the natural environment, provides a harmonious unity of nature, man, recreation facilities and recreational infrastructure. At the same time, O. Dmytruk believes that eco-tourism can be defined as an integrative area of recreational activities aimed at harmonizing relations between tourists, tour operators, the environment and local communities, which is realized through the greening of all tourism, nature protection, environmental education and education [6, p. 7].

G. Sorokina notes that the basic principles of ecotourism are aimed at improving the welfare of the population and reducing the negative impact of tourist flows on the environment. The main idea of ecological tourism is the care and preservation of the natural environment, which is used for tourist purposes and implemented in its tasks and functions [19, p. 27].

Organizational and economic problems of ecological tourism development were studied in the works of V. Lipchuk [13] and others.

At the same time, in modern conditions of global transformation of social and economic problems of formation, development and introduction of the organizational and economic mechanism of ecological tourism is timely and lawful both in the theoretical, and in the practical plan.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The main purpose of the study is to identify approaches to the organizational and economic mechanism of ecotourism, disclosure of modern interpretation of the concept of «ecotourism» and search for alternatives to prevent the destructive impact of tourism on the environment, as well as analysis of basic principles of ecotourism.

In accordance with the stated purpose of the study, the following tasks are set:

- to analyze the organizational and economic mechanism of stimulation and support of ecological tourism entities;
- to study the trends of ecological tourism, its types and cycles of tourist knowledge about ecological tourism;
- determine the effectiveness of eco-tourism and conduct a SWOT-analysis of its development.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In modern conditions, ecological tourism occupies an important niche in the national and world tourism industry, which contributes to the organizational and economic development of the state, provides for the participation of local people in the provision of services, creates economic incentives for environmental protection. That is why ecological tourism with a responsible attitude to nature and insignificant impact on the environment has prospects for development in the territory of national nature parks.

Ecological tourism is an effective means of economic and social revival of the territories of Ukraine. The ecotourism industry performs important functions in the development of the economic complex and economy of the country, region, region, because it increases local revenues; creates new jobs; promotes the development of industries focused on the production of ecotourism services; develops social and production infrastructure in tourist centers; increases budget revenues [3].

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To solve this goal and objectives, the following research methods were used: statistical analysis – to analyze the development of eco-tourism, study global trends in tourism markets, determine the formation and implementation of eco-tourism; problem-oriented – for scientific substantiation of strategic directions of the decision of questions of administrative activity in tourism. On

the basis of the system-analytical method the theoretical generalization of scientific concepts, developments and offers of the leading domestic and foreign scientists devoted to formation and development of the organizational and economic mechanism of stimulation and support of subjects of ecological tourism is executed.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

At the present stage of human development, eco-tourism is considered as a new promising type of recreation, a priority in the state environmental policy of many countries, a tool for economic development and environmental security of countries and regions [13]. Eco-tourism occupies an important place in the integration process, which has led to a change in the functioning of various sectors of the economy, taking into account the processes of implementation, development and implementation of ecological tours.

The development of the country's economy affects the condition and quality of the natural resource base of the tourist and recreational complex (TRC). Eco-tourism allows the development of recreational resources (in specially protected natural and rural areas) without harming the nature of the region, provides an opportunity to preserve in its original form forests, mountain landscapes, water bodies, etc.

In Ukraine, ecological tourism is carried out in national parks and nature reserves. It is here that the most remarkable natural values are concentrated, which so attract many tourists.

The country should consider the process of managing the development of ecological tourism as a strategic goal, to address which it is necessary to involve creative, professional staff.

The existing organizational and economic mechanism of stimulation and support of eco-tourism entities in Ukraine mainly operates a group of such regulators of behavior, which chaotically carry out their activities without thinking about the rational use of natural resource potential and effective development of tourist regions. This mechanism limits the introduction of innovative eco-oriented technologies, which leads to a natural deterioration of the tourist facilities of eco-tourism. Thus, the constructive economic tools of the existing mechanism, which is not able to encourage tourism entities to achieve both significant economic and social and environmental goals and create favorable financial conditions for the effective development of eco-tourism in the country.

The main disadvantages of the domestic economic mechanism of support for eco-tourism entities are that, firstly, it has not acquired the necessary

development; secondly, it is not able to interest the subjects of ecological tourism in carrying out measures for the development of tourist regions and preservation of the existing natural resource potential; thirdly, it does not correspond to other economic indicators and rises of economic entities in the field of ecological tourism; fourth, it does not respond quickly and effectively to the dynamics of economic, social and environmental processes in the state. It is clear that such a mechanism is not able to encourage progressive structural changes in the support of eco-tourism entities.

In this case, the organizational and economic mechanism of stimulation and support of eco-tourism entities is considered as a holistic structural and functional system of links between the structural elements of the mechanism, regulating their interaction to stimulate and support eco-tourism entities.

The purpose of such organizational and economic mechanism of stimulation and support of economic entities in the field of ecological tourism is the coordinated balance of economic, ecological and social aspects of development of ecological tourism.

The main tasks of the organizational and economic mechanism of support of ecological tourism entities are:

- ensuring the influence of the state on improving the efficiency of economic entities of territorial and recreational complexes;
- improvement of economic relations between the state and economic entities;
- ensuring sustainable economic and social development of the state [15].

From the point of view of management, the emergence and development of eco-tourism leads to the following: a) an increase in the number of taxpayers and the tax base; b) increase in the number of jobs; c) the emergence of a convenient tool for interaction with business; d) increasing the investment attractiveness of the region; e) increasing the political, economic and social significance of the country.

Eco-tourism in the modern sense is a holiday in attractive regions, little disturbed by human activities, which have preserved the traditional way of life of the local population. This is a type of tourism, which is expressed in the active spending of human time in the natural environment not only with the use of its recreational, cognitive and other opportunities, but also taking into account their preservation and multiplication on both conscious and practical levels [2]. The main goal of ecological tourism and its distinctive feature is the preservation of the natural environment, education of love for the riches of nature and the importance of its protection.

The emergence of ecotourism and its development is due to the desire to minimize environmental change. Due to the smaller amount of necessary tourist infrastructure (hotels, restaurants and other entertainment facilities), per tourist and per monetary unit, this type of tourism is characterized by lower resource intensity. The concept of «environment» acquires a certain meaning depending on the central subject of the system - the organism, community, man, society, civilization [2].

At the same time, ecological tourism should contribute to the restoration and preservation of the traditional way of life of the local population, its culture and ethnographic features. The development of sustainable ecotourism is possible only with the creation of special ecotourism (landscape) parks in areas adjacent to protected areas, where the activities of local residents to provide services to tourists for the reception and sale of household products would have benefits and incentives. 1995–1996 can be considered the date of birth of ecological tourism in Ukraine [1].

The emergence of the definition of «eco-tourism» was preceded by several factors. The main ones are the following:

- a significant increase in the number of visitors to protected areas in the world and the potential threat that the damage they could cause to natural complexes has become a matter of serious concern. Instead, with the optimal organization of travel, it is possible not only to provide real financial support for nature protection, but also to preserve natural areas intact;
- the use of only «prohibitive» measures (especially if they do not coincide with the interests of the local population) cannot lead to the success of environmental actions. Local people should become partners in this activity, which would be economically profitable for them. Ecological tourism is called to play a significant role in this process;
- the preferences of tourists have undergone significant changes – more and more travelers choose to travel not the city, but the corners of untouched nature, where the natural landscape is preserved. This has led to an increase in demand for active-cognitive tours.

Eco-tourism began to develop as a direction of tourism on the interaction of economic, social and environmental problems of the modern world to find a new paradigm of development. The problem of human survival in conditions of acute resource scarcity has defined the concept of environmentally sustainable development, which should be the basis of the development strategy of society.

Creating a concept and strategy for the development of ecotourism is relevant in the industry of both international and domestic tourism. The definition of «ecotourism» can be characterized by four main features:

- based on the use of mainly natural resources;
- allows to reduce damage to the natural and socio-cultural environment;
- develops environmental education;
- contributes to the sustainable development of economic, social, cultural and environmental well-being of the population of the regions where it is carried out.

The essence of ecotourism is that without violating the integrity of ecosystems, to get an idea of the natural and cultural and ethnographic features of the area, and to create such economic conditions when nature protection becomes beneficial to the local population [13]. According to the definition (in 1990) of the International Organization for Ecological Tourism (TIES), «ecotourism is a responsible journey into natural areas that promotes nature protection and improves the well-being of the local population».

The main principles of ecological tourism are conscious travel through the natural environment, preservation of the integrity of ecosystems, observance of the interests of the local population.

Eco-tourism has become one of the most promising types of tourism in Ukraine also due to the significant diversity of tourist knowledge cycles. Accordingly, the principles of ecotourism and acquired knowledge of ecotourism (reflected in table 1).

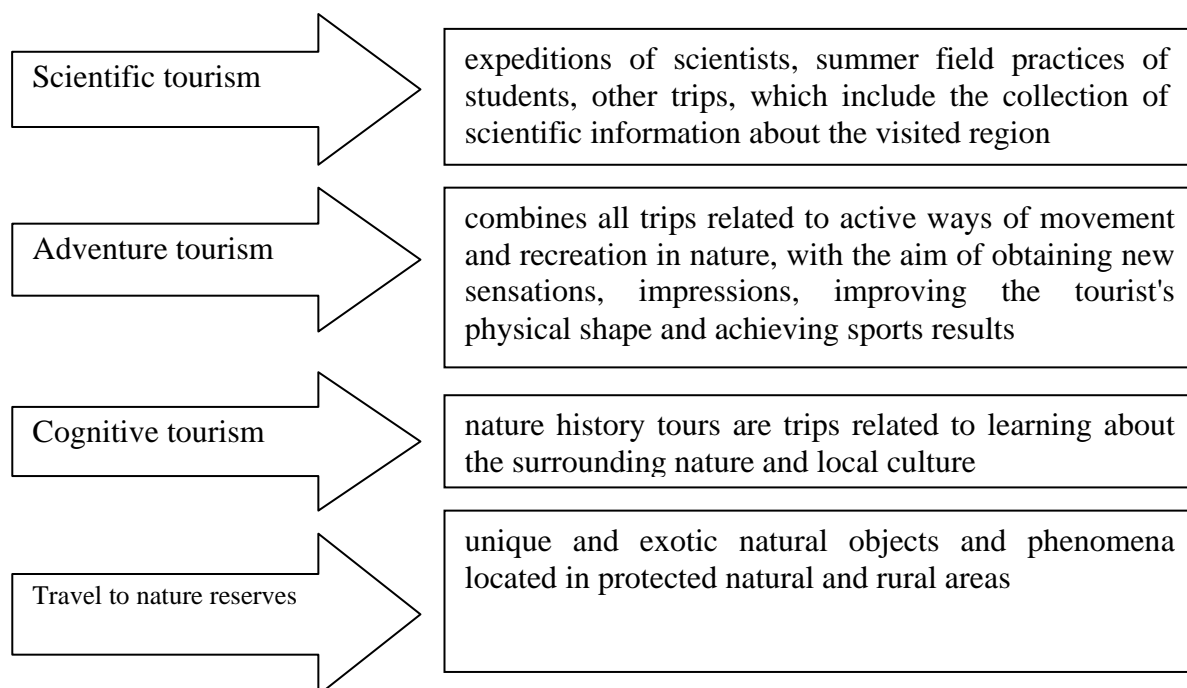
Table 1
**Basic principles and cycles of tourist knowledge
 of ecological tourism [19], [17]**

Principles of ecotourism	Cycle of tourist knowledge of ecotourism	The content of the cycle
Stimulation and satisfaction of needs to communicate with nature; acquaintance with wildlife and local customs and culture; prevention of negative impact on nature and culture; minimizing the negative consequences of environmental and socio-cultural nature, maintaining environmental sustainability; promoting nature protection and the local socio-cultural environment; environmental education; participation of local residents and their income from tourism activities, which will create economic incentives for them to protect nature; economic efficiency and ensuring the socio-economic development of the territory; promoting sustainable development of the visited regions	Cognitive	Acquaintance with cultural-historical, ethnographic, natural objects of the territory
	Entertaining	Fishing, picking mushrooms, nuts, berries, herbs, boating
	Wellness	Swimming in reservoirs, physical labor
	Mental	Change of impressions and constant contact with nature combined with low financial costs

The development of ecological tourism, in contrast to other types of tourism, requires less infrastructure development costs (it does not require the construction of new hotels in protected areas – ecotourists are accommodated in nearby settlements). In addition, the development of ecological tourism requires protection, integrated use of resources, environmental safety and availability of recreational resources, which is especially relevant in conditions where protected areas are separated by private landowners, cottages, etc. [9]. And with the right organization and skillful management of eco-tourism it is possible to maintain a balance of environmental, social and economic interests.

The main resource of ecological tourism is the unchanged natural environment. This type of tourism can be carried out both on nature protection objects of different degree of protection: biosphere and nature reserves, reserves, natural parks, regional landscape parks, artificially created objects - botanical gardens and zoological parks, dendrological parks and garden parks. - parks, natural monuments (caves, waterfalls, picturesque landscapes) of national and local importance, as well as in areas and facilities that perform both environmental and economic functions (urban and suburban parks, forestry, etc.) [17].

There are four types of ecotourism, which are promising for Ukrainian conditions (Fig. 1).

Fig.1 Types of ecological tourism

Specially protected natural areas have the greatest potential for the development of ecological tourism, as evidenced by the analysis of world tourism practice. In Ukraine, such areas include, first of all, state nature reserves and national parks.

Eco-tourism as a specific segment of the market of tourist services is closely connected with such key sectors of the regional economic complex as transport, communications, production of consumer goods, trade, construction, etc. Therefore, the development of ecological tourism accelerates (acts as a catalyst) for the integrated development of tourist regions.

There is a need to analyze and assess the state and prospects of eco-tourism in Ukraine, because such an analysis is the basis for conclusions about the range of problems that exist in the field of tourism, natural resource potential of eco-tourism and require regulatory decisions.

According to the World Economic Forum, Ukraine currently uses less than a third of its tourism and recreational potential. According to expert estimates, in the case of full disclosure of Ukrainian tourism potential, budget revenues at all levels could reach up to 10 billion dollars. USA per year, so much is received by countries that are measurable with Ukraine in terms of tourist and recreational potential [8, p. 27].

The country's tourism industry plays a significant role in attracting investment and creating new jobs in various sectors of the economy related to tourism, such as transport, communications, trade, construction, agriculture, consumer goods and services. The tourism industry of Ukraine has all the prerequisites for the rapid development of ecological tourism, despite the factors that hinder its development. Ukraine (as a country in the heart of Europe) has all the prerequisites for the proper development of the economy through the expansion of the tourism industry, because it is one of the leading places in Europe in terms of the availability of unique natural and cultural resources.

Ukraine has a developed network of tourist infrastructure facilities, including 4,572 collective accommodation facilities: hotels and similar accommodation facilities (motels, hostels, campsites – 2,645); specialized accommodation (sanatoriums, boarding houses, rest homes – 1927) [11].

According to the Register of Certificates for Establishing Hotel Categories, 288 hotels operating in the regions of Ukraine have certificates for establishing categories, of which 36 hotels – «five stars», 64 hotels – «four stars», 122 hotels – «three stars», 35 hotels – «two stars», 31 hotels – «one star». A significant part of Ukrainian hotels operates under the management of international and national hotel chains [11].

In addition, in Ukraine the tourism industry generates less than 1% of total GDP (in European countries it is 10%), the share of exports of tourist services in the structure of exports of goods and services in Ukraine is 0,7% (in European countries - 30%) [16].

The effectiveness of eco-tourism has a broad socio-economic nature, namely, to increase its development it is necessary:

- to improve the existing regulatory framework;
- to improve the system of information and consulting support;
- to introduce new sources of financial and investment direction;
- to develop a set of organizational and economic measures at the state and regional levels.

Determining the economic efficiency of ecotourism can be based on the use of traditional efficiency indicators: profitability of tourism in general, unit cost, and so on. This approach generally corresponds to the theory of efficiency, according to which economic efficiency characterizes the efficiency of material and technical base, productive forces of society and is determined by the level of use of productive resources by comparing the effect with resources (or their costs) involved in its production. That is, the essence of increasing the efficiency of the production process is to produce more with the same amount of labor or to produce the same (and even more) with less labor. Therefore, the economic efficiency of eco-tourism can be calculated as the excess of income from this type of activity (for the owner of the farm) over its costs. In this case, the size of the profit – its most cumulative expression – should obviously be used as an indicator of the effect.

In order to systematize the list of problems and benefits of ecotourism development in the country, based on the generalization of factual information it is necessary to carry out SWOT-analysis of the state of this activity, which can also determine priorities for ecotourism development, form new concepts and plans (table 2).).

Table 2

SWOT-analysis of ecological tourism development

Strengths	Weak sides
1	2
1. A significant number of recreational and natural medical resources	1. Reduction of funding for the tourism industry
2. Developed network of protected areas	2. Unsatisfactory condition of roads
3. Favorable economic and geographical location	3. Lack of a clear strategy for the development of ecological tourism in the country
4. Development of cross-border infrastructure, availability of Euroregion	4. Complication of permitting and approval procedures for tourist activities
5. Development of hotel infrastructure	5. Low level of quality of tourist and recreational services

Continuation of table. 2

1	2
6. Development of event and event tourism in the country	6. Intensification of natural disasters due to reduction of forest cover, soil degradation, pollution of water bodies
7. Training of high-quality professional staff in the field of tourism	7. Inconsistency of high price level with low level of service quality
8. Existence of international relations	8. Lack of qualified personnel in the tourism industry
9. Availability of international tourism projects for the development of ecological tourism	9. Low level of interaction between tourism business, government and science
	10. Strengthening the unregulated regulatory and legal issues of service provision
	11. Insufficient competitiveness of tourist enterprises.
Opportunities	Threats
1. The use of Internet resources to promote eco-tourism, information about services	1. Difficult economic and political situation in the country
2. Organization of trainings and seminars for tourism	2. A small number of developed tourist routes
3. Creating new routes	3. A small range of eco-tourism products in the regions
4. Creating virtual 3D tours	4. Unsatisfactory level of information and advertising support of tourism
5. Increasing the level of rational use of tourist resources through their certification	5. Rapid development of competing countries
6. Development of a program to optimize traffic flows in order to increase accessibility to remote regions of the country	6. Deterioration of communication networks of tourist and recreational areas of the region
7. Increasing the level of investment attractiveness of tourist regions of the country by creating a program for the formation of tourist reputation (brand) of the region	7. The spread of the phenomenon of bankruptcy of tourist organizations
8. Improving the quality of tourist services through certification and categorization	8. A significant share of unorganized ecological tourism in the overall structure of tourist services
9. Promotion of tourist products through the use of innovations	9. Lack of a single system of tourist marking of recreational areas
10. Effective organizational, methodological and informational and legal support for the development of ecological tourism	10. The spread of the shadow business

Carrying out of SWOT-analysis also gives the chance to define features and actual directions of development of ecological tourism, to concentrate logistical, investment, organizational-economic and other means for its needs and to develop accurate measures and offers of development of ecological tourism as a whole [15].

Given the results of the SWOT-analysis, we can recommend the following measures for the further development of eco-tourism:

- to carry out certification and categorization of tourist accommodation;
- develop regional programs to optimize traffic flows in order to increase accessibility to remote areas and regions of the country;

- to form the optimal legal, methodological and informational support for the development of ecological tourism;
- to introduce a centralized computer network of reservation of places for the organization and development of ecological tourism.

One of the most important indicators of planning the development of ecological tourism and technology of natural resources is the capacity of the ecosystem. Bandwidth is a general indicator, the value of which depends on the parameters of four load-bearing elements: ecological environment; spatial allocation of recreational resources; psychological comfort; economic bearing capacity of the landscape [14].

In order to optimize the use of resource potential to increase the efficiency of the regional economy, it is necessary to apply such organizational and economic mechanism for managing the development of eco-tourism, which is a set of system elements that determine the algorithm of direct and indirect impact on the functioning and development of interactions of participants of territorially recreational complexes.

The organizational and economic mechanism should include such tools to influence economic entities, which would be aimed primarily at environmental protection, the creation of an economic mechanism that would promote a unified approach to the organization of production planning and environmental protection, stimulate innovation greening of production and reduction of anthropogenic impact on recreational resources.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Thus, it should be noted that the modern concept of ecotourism emphasizes the need to preserve natural and cultural heritage, biodiversity and improve the ecological, social and economic condition of the regions of the country visited by ecotourists. Eco-tourism should become a model for reorganization, greening of the entire tourism industry. The development of a set of measures for the management of eco-tourism, including the creation of an organizational mechanism for interaction, monitoring and control of economic agents, will maximize the huge potential for eco-tourism in Ukraine. The rate of economic growth should become a means of achieving significant environmental goals, the successful solution of urgent problems of structural and technological modernization of the recreational economy, the implementation of additional competitive advantages of resorts, tourist regions in the international arena.

Prospects for further research. With the help of ecological tourism it is possible to enrich the cultures of different peoples, strengthen mutual trust,

establish international relations and exchange of tourists, improve the conditions for the development of domestic tourism and give the country a good image and increase competitiveness.

Further development of ecological tourism will allow the population to preserve the unique beauty of natural areas, minimize anthropogenic pressure on the environment, encourage young people to be interested in information about nature and expand the experience of communicating with it, improve the welfare of local people and more. That is, ecological tourism can be called sustainable ecologically balanced tourism.

To address the issue of organizational and economic mechanism for the development of eco-tourism in the future it is necessary to apply a strategy for its development, which will help ensure that natural complexes are not affected; mechanisms were created to increase employment of local residents; there was an opportunity to increase the income of both environmental structures and local settlements; developed environmental education.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Н. О. Алешутіна, Гостинний та сільський туризм: співвідношення понять. *Все о туризме. Туристическая библиотека*. [Електронний ресурс]. Доступно: http://tourlib.net/statti_ukr/aleshugina.htm
- [2] Активний відпочинок. 4 сторони. *Походи єднають: вебсайт*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://pohod.org.ua/>
- [3] Г. А. Білецька, «Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області», *Вісник Хмельницького нац. ун-ту*, Т. 2, № 10, с. 245–247, 2010.
- [4] Ю. А. Бондар, Н. І. Легінькова, «Економічний механізм формування розвитку екологічного туризму» *Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: зб. тез та текстів виступів Міжнар. наук.-практ. конф. (6–7 квіт. 2017 р., м. Кіровоград)*. Кіровоград: КЛА НАУ, 2017, с. 275–283.
- [5] Т. В. Бочкарева, «Экотуризм: анализ существующего международного опыта», *Все о туризме. Туристическая библиотека*. 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm
- [6] О. Ju. Dmytruk, *Ekologhichnyj turyzm: Suchasni koncepciji menedzhmentu i marketynghu*. Kyjiv, Ukraine: Aljterpres, 2004.
- [7] *Економічна теорія: навч. посіб.* / В. О. Білика, П. Т. Саблука, Ред.; 4-е вид., перероб. та доп. Київ, Україна: ННЦ ІАЕ, 2004, 560 с.

- [8] *Економіка регіонів у 2019 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ*. Київ, Україна: НІСД, 2019, 92 с.
- [9] В. Куценко, «Стратегія формування високотехнологічного туристського комплексу України», *Краєзнавство. Географія. Туризм*, № 12(593), с. 6–7, 2009.
- [10] Л. О. Кобанець, «Динаміка сучасного світового розвитку рекреаційної діяльності», *Вісник ДІТБ*, № 10, с. 140–149, 2006.
- [11] С. В. Коробка, «Зелений туризм як фактор підвищення конкурентоспроможності сільської місцевості», *Економіка. Управління. Інновації*, № 1(7), 2012. [Електронний ресурс]. Доступно: http://tourlib.net/statti_ukr/korobka.htm
- [12] В. В. Липчук, Н. В. Липчук, *Агротуризм: організаційно-економічні засади розвитку: монографія*. Львів, Україна: СПОЛОМ, 2008, 160 с.
- [13] Т. Ю. Лужанська, *Проблеми розвитку «сільського зеленого туризму»*. [Електронний ресурс]. Доступно: http://tourlib.net/statti_ukr/lugan.htm
- [14] Т. В. Любонько, «Формування організаційно-економічного механізму управління розвитком екологічного туризму», *Ефективна економіка*, № 9, с. 15–20, 2014.
- [15] С. Г. Нездоймінов, *Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід: монографія*. Одеса, Україна: Астропринт, 2009, 304 с.
- [16] Всесвітня рада з туризму і подорожей: офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://wtcc.org/Research/Insights-Publications>
- [17] В. Смаль, І. Смаль, *Туризм і сталий розвиток», Науковий вісник Львівського ун-ту ім. І. Франка. Серія: Географія*, № 32, с. 163–173, 2005.
- [18] O. Hutsaliuk, Iu. Bondar, N. Sereda, O. Babych, I. Shchoholieva, Organization and management of the development of ecological tourism in a circular economy. *E3S Web of Conferences 255, 01026 (2021)*. ISCMEE 2021. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501026>
- [19] Gh. O. Sorokina. *Ekologhichnyj turyzm: navchalnyj posibnyk*. Lughansjk, Ukraine: Vyd-vo DZ «LNU im. Tarasa Shevchenko», 2013.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Бондар Юлія Анатоліївна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та економіки
Льотної академії Національного авіаційного університету.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2269-6208>
cooperjulia@ukr.net

Легінькова Ніна Іллівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та економіки
Льотної академії Національного авіаційного університету
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7040-2043>
ninaleg577@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто сутність підходів до організаційно-економічного розвитку екологічного туризму, розкрито сучасне трактування поняття екологічний туризм та здійснено пошук альтернатив запобігання руйнівного впливу туризму на екологію, а також проаналізовано основні принципи розвитку екотуризму. Слід відзначити, що екологічний туризм є ефективним засобом економічного і соціального відродження територій України. Індустрія екотуризму виконує важливі функції у розвитку господарського комплексу й економіки країни, регіону, області, оскільки: збільшує місцеві доходи; створює нові робочі місця; сприяє розвитку галузей, що орієнтовані на виробництво екотуристських послуг; розвиває соціальну і виробничу інфраструктуру в туристських центрах; збільшує надходження в бюджет тощо. Отже, організаційно-економічний механізм розвитку екологічного туризму повинен бути спрямований, насамперед, на охорону навколишнього середовища, створення господарського механізму, ідентичного вживаному в управлінні економікою країни шляхом забезпечення єдиних підходів до організації планування виробництва та охорони навколишнього середовища, стимулювання екологізації виробництва і зниження антропогенного впливу на рекреаційні ресурси. Проведено SWOT-аналізу, що дає можливість визначити особливості та актуальні напрямки розвитку екологічного туризму, сконцентрувати матеріально-технічні, інвестиційні, організаційно-економічні та інші засоби задля його потреб та розробити

чіткі заходи та пропозиції розвитку екологічного туризму в цілому. Доведено, що організаційно-економічний механізм управління розвитком екологічного туризму слід розуміти таку сукупність системних елементів, що визначають алгоритм прямого і непрямого впливу на умови функціонування і розвитку об'єкта управління і забезпечують реалізацію коопераційних взаємодій учасників територіально рекреаційних комплексів з метою реалізації ресурсного потенціалу для підвищення ефективності регіональної економіки.

Ключові слова: екотуризм; рекреаційні ресурси; туристична індустрія; аналіз; організаційно-економічний механізм; стратегія.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Бондарь Юлия Анатольевна,

кандидат экономических наук, доцент,

доцент кафедры менеджмента и экономики

Летной академии Национального авиационного университета

Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-2269-6208>
cooperjulia@ukr.net

Легинькова Нина Ильинична,

кандидат экономических наук, доцент,

доцент кафедры менеджмента и экономики

Летной академии Национального авиационного университета

Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-7040-2043>
ninaleg577@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрена сущность подходов к организационно-экономическому развитию экологического туризма, раскрыта современная трактовка понятия экологический туризм и поиск альтернатив предотвращения разрушительного влияния туризма на экологию, а также проанализированы основные принципы развития экотуризма. Следует отметить, что экологический туризм является эффективным средством экономического и социального возрождения территории Украины. Индустрия экотуризма выполняет важные функции в развитии хозяйственного комплекса и экономики страны, региона, области, поскольку: увеличивает местные доходы; создает новые рабочие места; способствует развитию отраслей, ориентированных на производство

экотуристских услуг; развивает социальную и производственную инфраструктуру в туристских центрах; увеличивает поступление в бюджет и т.д. Следовательно, организационно-экономический механизм развития экологического туризма должен быть направлен прежде всего на охрану окружающей среды, создание хозяйственного механизма, идентичного применяемому в управлении экономикой страны путем обеспечения единых подходов к организации планирования производства и охраны окружающей среды, стимулирования экологизации производства и снижения антропогенного воздействия на рекреационные ресурсы. Проведен SWOT-анализ, позволяющий определить особенности и актуальные направления развития экологического туризма, сконцентрировать материально-технические, инвестиционные, организационно-экономические и другие средства для его потребностей и разработать четкие мероприятия и предложения развития экологического туризма в целом. Доказано, что организационно-экономический механизм управления развитием экологического туризма следует понимать совокупность системных элементов, определяющих алгоритм прямого и косвенного воздействия на условия функционирования и развития объекта управления и обеспечивающих реализацию кооперационных взаимодействий участников территориально рекреационных комплексов с целью реализации ресурсного потенциала для повышения эффективности региональной экономики.

Ключевые слова: экотуризм; рекреационные ресурсы; туристическая индустрия; анализ; организационно-экономический механизм; стратегия.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] N. O. Aleshutina, Hostynnyi ta silskyi turyzm: spivvidnoshennia poniat. Vse o turyzme. Turystycheskaia byblyoteka. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://tourlib.net/statti_ukr/aleshugina.htm
- [2] Aktyvnyi vidpochynok. 4 storony. Pokhody yednaiut: vebsait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://pohod.org.ua/>
- [3] H. A. Biletska, «Rozvytok ekoturizmu yak zasib ekonomichnoho zrostannia Khmelnytskoi oblasti», Visnyk Khmelnytskoho nats. un-tu, T. 2, № 10, s. 245–247, 2010.
- [4] Yu. A. Bondar, N. I. Lehinkova, «Ekonomichniy mekhanizm formuvannia rozvytku ekolohichnoho turyzmu» Teoretychni i prykladni napriamky rozvytku turyzmu ta rekreatsii v rehionakh Ukrainy: zb. tez ta tekstiv vystupiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (6–7 kvit. 2017 r., m. Kirovohrad). Kirovohrad: KLA NAU, 2017, s. 275–283.
- [5] T. V. Bochkareva, «Ekoturizm: analiz sushchestvuyushchego mezhdunarodnogo opyta», Vse o turizme. Turisticheskaya biblioteka. 2010. [Elektronnyj resurs].

- Dostupno: http://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm
- [6] O. Ju. Dmytruk, Ekologhichnyj turyzm: Suchasni koncepciji menedzhmentu i marketynghu. Kyjiv, Ukraine: Aljterpres, 2004.
- [7] Ekonomichna teoriia: navch. posib. / V. O. Bilyka, P. T. Sabluka, Red.; 4-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv, Ukraina: NNTs IAE, 2004, 560 s.
- [8] Ekonomika rehioniv u 2019 rotsi: novi realii i mozhlyvosti v umovakh zapochatkovanykh reform. Kyiv, Ukraina: NISD, 2019, 92 s.
- [9] V. Kutsenko, «Stratehiia formuvannia vysokotekhnolohichnoho turystskoho kompleksu Ukrainy», Kraieznavstvo. Heohrafiia. Turyzm, № 12(593), s. 6–7, 2009.
- [10] L. O. Kobanets, «Dynamika suchasnoho svitovoho rozvytku rekreatsiinoi diialnosti», Visnyk DITB, № 10, s. 140–149, 2006.
- [11] S. V. Korobka, «Zelenyi turyzm yak faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskoi mistsevosti», Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii, № 1(7), 2012. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://tourlib.net/statti_ukr/korobka.htm
- [12] V. V. Lypchuk, N. V. Lypchuk, Ahroturyzm: orhanizatsiino-ekonomichni zasady rozvytku: monohrafiia. Lviv, Ukraina: SPOLOM, 2008, 160 s.
- [13] T. Yu. Luzhanska, Problemy rozvytku «silskoho zelenoho turyzmu». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://tourlib.net/statti_ukr/lugan.htm
- [14] T. V. Liubonko, «Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia rozvytkom ekolohichnoho turyzmu», Efektyvna ekonomika, № 9, s. 15–20, 2014.
- [15] S. H. Nezdoiminov, Turyzm yak faktor rehionalnoho rozvytku: metodolohichni aspekt ta praktychnyi dosvid: monohrafiia. Odesa, Ukraina: Astroprynt, 2009, 304 s.
- [16] Vsesvitnia rada z turyzmu i podorozhei: ofitsiinyi sait. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://wttc.org/Research/Insights-Publications>
- [17] V. Smal, I. Smal, Turyzm i stalyy rozvytok», Naukovyi visnyk Lvivskoho un-tu im. I. Franka. Serii: Heohrafiia, № 32, s. 163–173, 2005.
- [18] O. Hutsaliuk, Iu. Bondar, N. Sereda, O. Babych, I. Shchoholieva, Organization and management of the development of ecological tourism in a circular economy. E3S Web of Conferences 255, 01026 (2021). ISCMEE 2021.
<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501026>
- [19] Gh. O. Sorokina. Ekologhichnyj turyzm: navchalnyj posibnyk. Lughansjk, Ukraine: Vyd-vo DZ «LNU im. Tarasa Shevchenko», 2013.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-181-198](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-181-198)

UDK 336.14.05

Nadiia Kovalenko,

PhD of Pedagogic Sciences, associated professor, associate professor
at the department of management and economic
Flight Academy of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>
nadinkovalenko508@gmail.com

Tetiana Doroshenko,

PhD of Pedagogic Sciences, associate professor at the department
of management and economic
Flight Academy of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-9968-9201>
tat-doroshenko@ukr.net

Oksana Ursol,

PhD of Pedagogic Sciences, associate professor at the department of
Professional Education and Social-Humanitarian
Sciences Department, Flight Academy
of National Aviation University.
Kropyvnytskyi, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-2819-0622>
ursol7@ukr.net

EMOTIONAL INTELLIGENCE AS AN ELEMENT OF AIRLINE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MANAGEMENT

Abstract. The study is devoted to the study of emotional intelligence as a basis for the formation of corporate culture of socially responsible enterprise. It is established that emotional intelligence can provide significant development of employees, increase their efficiency and competitiveness, ensure the growth of enterprise performance. Certainly, the development of emotional intelligence of enterprise personnel has become one of the most pressing problems of our time, which is why there is a need to consider this issue. All over the world, more and more attention is being paid to the workforce, ensuring its growth and development within the organization, because it will be the key to successful and efficient operation of the enterprise. The urgency of the topic is due to the fact that in Ukraine the emotional components of human resources are greatly underestimated, and as a result there is a mass

exodus of highly qualified specialists abroad, the collapse of many research and production teams and, finally, weakening the country's competitive position in the world labor market. It is specified that the meaning of the development of corporate culture on the basis of emotional intelligence is to build constructive relationships and succeed in business socialization. The analysis of the effectiveness of the use of emotional intelligence as the basis of corporate culture was conducted on a real object – the international airline «URGA». The model of development of emotional intelligence as an element of formation of corporate culture and maintenance of corporate social responsibility in the airline is developed and presented. The program of development of emotional intelligence which consists 3 modules, separately for each level of employees of the airline is presented. The effectiveness of the program for the development of emotional intelligence as an element of forming the corporate culture of the airline by improving both financial, economic and social performance.

Keywords: airline; emotional intelligence; corporate culture; personnel; corporate social responsibility of the enterprise.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. The development of emotional intelligence as the basis for the formation of corporate culture of the enterprise has become one of the most pressing problems of our time, which is why there is a need to study this topic. All over the world there is an emphasis on social responsibility of business, namely the workforce, ensuring its growth and development within the organization, because it will be the key to successful and efficient operation of the enterprise.

The urgency of the topic is due to the fact that in Ukraine the emotional components of human resources are greatly underestimated, and as a result there is a mass exodus of highly qualified specialists abroad, the collapse of many research and production teams and, finally, weakening the country's competitive position in the world labor market. However, the study of emotional intelligence as an element of the formation of corporate culture of socially responsible enterprise, are sporadic, and as a holistic study is not presented, respectively, this problem is relevant and needs more in-depth study. Despite numerous studies, there is no single approach to the methodology of evaluation and formation of emotional intelligence as an element of corporate culture of the enterprise, which is an additional problem for the effective implementation of socially responsible business.

Given the challenge of practice, in order to practically identify problems in the formation of corporate culture, taking into account the elements of emotional intelligence of domestic enterprises, a scientific study was conducted on the basis of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», which is presented in the following sections. The aviation company was chosen not by chance, because the consideration of emotional intelligence as a factor in the formation of corporate culture by companies in the field of civil aviation in order to improve social responsibility is almost not studied.

Analysis of recent research and publications. Ukrainian and foreign scientists have made a significant contribution to the development of the theory and methodology of the development of emotional intelligence of staff and the development of corporate culture of socially responsible enterprises: K. Brown [1], M. Csikszentmihalyi [2], E. Nosenko [3], R. Bar-On [4], O. Bodnaruk [5], N. Kurovska [6] and others. However, the study of emotional intelligence as the basis for the formation of corporate culture of the enterprise, are sporadic, and as a holistic study is not presented, respectively, this problem is relevant and needs more in-depth study

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The main purpose of the article is to determine the theoretical and methodological recommendations for the development of emotional intelligence as an element of corporate culture and corporate social responsibility, development of regulations and practical recommendations, implementations aimed at improving the efficiency of civil aviation enterprises.

In accordance with this goal, the article sets the following objectives: to reveal the concepts and directions of development of emotional intelligence as an element of corporate social responsibility management of the airline; to analyze methodological approaches to the assessment of emotional intelligence as an element of corporate culture development; to analyze the effectiveness of the use of emotional intelligence as the basis of corporate culture conducted on a real object – the international airline «URGA»; to develop and present a model of development of emotional intelligence as an element of formation of corporate culture and ensuring corporate social responsibility in the airline.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

At the present stage, the work of managers at different levels of management is becoming more informative, emotionally stressful and requires better management decisions. In addition, the complexity and dynamism of the

external environment associated with increased competition, the effects of the global financial crisis, contributes to the emergence of internal organizational conflicts and high staff turnover. It is possible to resist significant influence of external and internal factors and at the same time to increase efficiency of administrative activity thanks to realization by the manager of the administrative potential, namely - emotional intelligence.

However, studies of emotional intelligence as an element of corporate social responsibility management of the airline are sporadic, and as a holistic study are not presented, respectively, this problem is relevant and needs more in-depth study. Despite numerous studies, there is no single approach to the methodology of assessment and formation of emotional intelligence as an element of corporate culture of a socially responsible civil aviation enterprise, which is an additional problem for effective business.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

To solve this goal, a system of research methods was used, namely: analysis, observation, comparison, formalization, synthesis and systems approach. Using the method of analysis and observation were considered theoretical and methodological approaches to determining the emotional intelligence of staff, studied its impact on social performance of employees. Thanks to the methods of comparison and formalization, information about emotional intelligence as a basis for the formation of corporate culture of International Joint-Stock Aviation Company «URGA» was considered and structured. M. Hall's methods, SREIT and MSCEIT methods, V2.0 were used to assess the level of emotional intelligence of employees depending on the organizational level of International Joint-Stock Aviation Company «URGA» [7].

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The work of a modern enterprise is determined not only by indicators of efficiency of production and sale of goods and services, but also a favorable emotional climate, motivation of workers to work and satisfaction with the results of their activities at the enterprise. Managers need to make decisions together with subordinates, delegate, provide feedback, motivate to achieve results, resolve conflicts. The effectiveness of these functions significantly depends on the level of development of emotional intelligence and corporate culture.

Thus, the ability of the leader to recognize and interpret the emotions that arise in the process of activity, use them to solve management problems in their relationship with the effectiveness of the organization as a whole determine the specifics of the problem field of emotional intelligence.

In general, the definition of emotional intelligence can be represented as an integral property of the leader to recognize, understand, control, regulate their own emotions and the emotions of others and use these abilities to achieve professionally important goals. Over the past two decades, scientists have gained a new, deeper understanding of human behavior through the integration of sciences such as psychology (the study of human consciousness and behavior) and neurology (the study of brain anatomy and physiology). Doing business in accordance with the laws of neurobiology is much more difficult because it is necessary to take into account what others think, but at the same time the use of neuroleadership in the company helps to adjust staff motivation, change relationships between managers and subordinates.

In the field of management there are many examples of successful work of enterprises in which the work of personnel is effectively organized taking into account the theory of human behavior, brain structure and understanding of the basic principles of neuroleadership, where it is said By using brain research in practice, it will be possible to benefit not only for personal life, but also for business.

Corporate culture is a well-formed, stable system of norms and values, leading beliefs, principles and technologies of cooperation of social and labor relations entities in the life of the enterprise. It is manifested in the philosophy and ideology of management, the value orientations of management and employees, beliefs, expectations, norms of behavior. Corporate culture regulates the behavior of employees and makes it possible to predict its change in critical situations.

In the modern dimension, corporate culture becomes an important social institution, which determines a special type of sustainable regulation of social relations and various organizational forms of social regulation of the behavior of the subjects of social and labor relations.

It is determined that corporate culture and social responsibility as social phenomena and components of social relations are closely interrelated and have a mutual influence. The importance of corporate culture for the development of social responsibility in the enterprise is determined by certain circumstances: it provides employees with organizational identity, determines the internal idea of the enterprise and its main values, is an important source of stability in the enterprise; knowledge of the main principles of corporate culture of the enterprise helps new employees to quickly adapt and engage in effective work, correctly interpret the phenomena occurring in the enterprise, identifying in them all the most important and identify their role; corporate culture stimulates the consciousness and high responsibility of employees who perform the tasks assigned to them; corporate culture also nurtures the employer's social responsibility for employees, as well as employees' responsibility for the enterprise [8].

It is established that corporate culture permeates the entire system of corporate social responsibility: the bearers of corporate culture are the subjects of corporate social relations; regulation of social responsibility at the enterprise level is possible on the basis of corporate culture, so it is necessary to understand the clear relationship between the development of corporate social responsibility and corporate culture.

Every year, the issues of corporate social responsibility (corporate social responsibility) become more relevant for Ukraine, which is due to such groups of reasons [9]:

- firstly, enterprises are increasingly affected by the external environment and must respond accordingly to its challenges, in particular with regard to social guidelines;
- secondly, as labor is intellectualized, the role of human capital increases, employees' understanding of the concept of a decent job, fair remuneration for work, employment efficiency gradually changes, and their requirements for the company-employer increase;
- thirdly, the dissemination of the principles of openness and transparency of companies makes available to employees and consumers any information about the functioning of the company, so the importance of a good image is growing;
- fourthly, the interest of potential investors in information about the company's competitiveness, concern for the environment, social responsibility is increasing.

Corporate social responsibility is the company's responsibility for the public utility of its activities to all people and organizations with which it interacts in the process of functioning, and to society as a whole. Social responsibility in general is a concept that encourages the interests of society to be taken into account, taking responsibility for the impact of one's activities on other people, communities and the environment in all aspects. Therefore, detailed definition of corporate social responsibility is formulated, covering the content, management, institutional components of this phenomenon: corporate social responsibility is a system of economic, social, environmental measures, as well as ethical norms and values of the company, which together ensure the public benefit of its activities. based on constant interaction with stakeholders (stakeholders) and aimed at long-term improvement of the company's image and business reputation, as well as the acquisition of competitive advantages and strategic stability of the business structure.

Therefore, any decision in the organization must be made taking into account the economic, social and environmental effects not only directly for the organization but also for society as a whole. It is important to note that a company that professes the principles of social responsibility, on the one hand, must comply with all statutory obligations and rules, and on the other - to assume additional obligations to

implement various social programs both within the organization and and in the environment. Thus, in particular, the legally enshrined rights and obligations include:

- production of quality and safe goods and services;
- full payment of all types of taxes;
- payment of official wages to its employees without the formation of debts and deductions for their social security;
- compliance with antitrust laws;
- formation and development of "healthy" social and labor relations;
- compliance with legislation in the field of environmental protection and state requirements for environmentally friendly production;
- guaranteeing safety, labor protection of its employees, compliance with labor law;
- observance of general human rights enshrined in the Constitution of Ukraine.

The corporate culture of the enterprise, which takes into account the elements of emotional intelligence, creates a favorable socio-psychological climate at the enterprise; creates conditions for unlocking the potential of all employees; promotes productive and high-quality work through a fair system of motivation. The results of the assessment of emotional intelligence of the leaders of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», which are responsible for the formation of corporate culture, according to the testing of M. Hall, are presented in table 1 [8].

The results are analyzed on a scale of: levels of partial emotional intelligence (emotion management) in accordance with the sign of the results: 14 and more – high; 8-13 – average; 7 and less – low.

Table 1

Assessment of emotional intelligence of the management of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA» by the method of M. Hall [9], [10]

Supervisor (Head)	Assessment by the level of partial Emotional Intelligence	Assessment of integrative level of corporatization
Head of the Personnel Training and Retraining Department	5	29
Head of Crew and Commercial Aviation Training Department	7	40
Head of Social Development Department	4	38

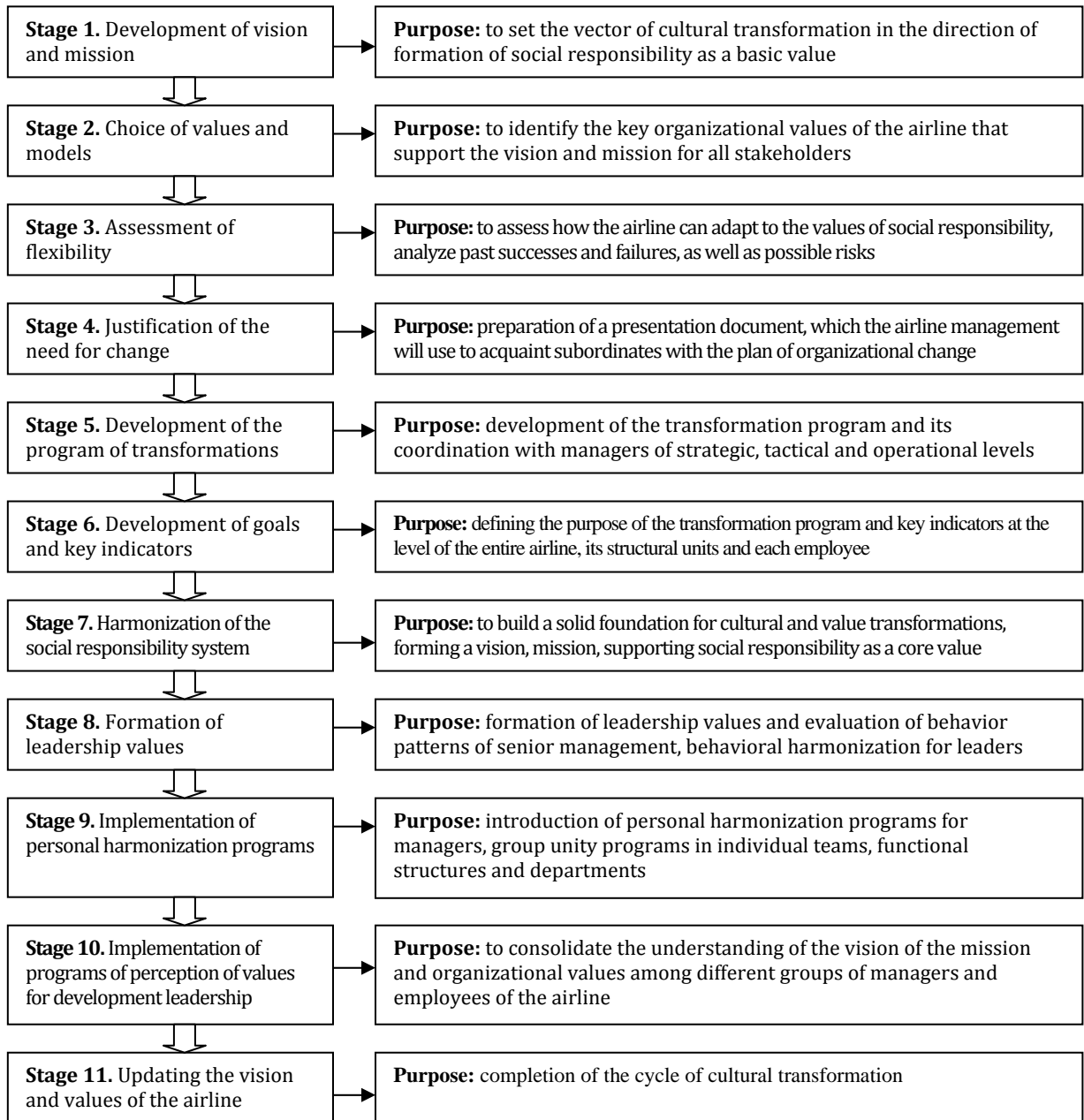
The integrative level of corporatization, taking into account the dominant sign, is determined by the following quantitative indicators: 70 and more – high; 40–69 – average; 39 and less – low.

Thus, the results show that the level of emotional intelligence of leaders ranges from low to medium (lower limit).

The scheme of introduction of values of social responsibility in corporate culture of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA» unites 11 stages (fig. 1) [11]. The made conclusion is that that the heads of the operational level of "Personnel Service" the International Joint-Stock Aviation Company «URGA» according to this assessment need to develop a plan to increase emotional intelligence in order to increase the level of corporate culture according to the data obtained.

Referring to the results of the analysis, it is determined that managers and managers responsible for the formation of corporate culture at all levels from strategic to operational, need to develop and improve emotional intelligence, which is the basis for corporate culture of socially responsible organization. To ensure the successful operation of the airline, not only profit, but also the social effect of recognition, it is important to form a system of corporate values on the basis of social responsibility, implementation of social responsibility values in corporate culture and further orientation of all employees to social, environmental and moral and ethical norms [12]. The relationship between human values and the values of the airline in the system of social responsibility is determined by the fact that such phenomena as values, faith, culture, emotional intelligence, including the culture of responsibility, on the one hand, are formed by people (especially managers, but not only them), on the other hand, have a profound and very strong influence on personnel management, even if they are not described in documents, not published on posters, are not announced at meetings and official meetings.

They significantly affect the management's management and strategic decisions, the behavior of airline employees in everyday and especially in critical situations. The formation of the corporate culture of a socially responsible airline takes place in the context of solving two important problems: external adaptation and internal integration. The formation and development of emotional intelligence of the management of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA» is today one of the main tasks of the airline's management. It is important to find a balance between efficient operations and productive work of workers, so that both parties are fully satisfied with the result and process [13]. The requirements of practice indicate that the priority for effective business and entrepreneurship is value-based neuromanagement. Accordingly, the airline's management needs to pay maximum attention to the use of emotional intelligence and the formation of neuroleader qualities of management in order to ensure and improve efficiency.

Source: compiled by the authors

Fig. 1 The scheme of introduction of values of social responsibility in corporate culture of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA»

The responsibility for the actions of staff, in the absence of regulations, lies with the management of the airline, because it is the management with neuroleader qualities and emotional intelligence, should guide employees to follow, above all, the priorities of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», not personal.

An alternative way to regulate business [14]:

- determine business priorities;
- determine the priorities of business units (departments, groups);
- determine the priorities of each employee;
- include the employee's priorities in the technical description of his business processes, leaving the necessary space for initiative and responsibility;
- to ensure the updating of priorities (if the circumstances imply a change of priorities, then first the priorities change and only then the decisions are made).

Business priorities should be common to all employees and special, taking into account the specifics of the business unit. Common priorities determine that employees not only know the principles to be followed, but also actually follow them not for extra pay and not out of a desire to avoid punishment, but only because they are deeply convinced that this is the only way to do it. focusing on emotional responsibility.

The level of control over the airline's dominant priorities will be much higher if the following principles are taken into account [15]:

- the principle of compliance with business objectives;
- principle of personnel management – «Monolith of Like-minded People»;
- the principle of explicit harmonization of values;
- the principle of comprehensive penetration and improvement;
- the principle of taking into account the interests of the five parties to the business (CEO / shareholders, customers, employees, partners, society).

In order to introduce corporate social management based on emotional intelligence in the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», an algorithm has been developed according to which it is necessary to assess opportunities and what management values need to be taken into account. This algorithm will allow you to focus on the stages of making management decisions to implement and ensure the implementation of the project in the airline.

In the current economic situation, the solution of problematic issues related to emotions is extremely important. Communication between employees can affect their activities both positively and negatively, depending on many factors that unite emotional intelligence.

Research shows that high level of emotional intelligence is an indicator of mental health. Thus, it affects not only the indicator of success, but also the level of happiness.

In order to develop emotional intelligence it is necessary:

1. Learn to recognize your own emotions.

2. Interpret emotions.

3. Manage emotions.

However, it has been found that workers with low IQs cannot perform qualitative analysis and assessment of their own EI levels and do not know which pathway for neurodevelopment is effective.

Therefore, in order to increase the level of EI as an element of corporate culture of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», it is proposed to apply to the International Center "Creative Consulting Technologies" for professional development of a program for the development of emotional intelligence for airline employees.

Presented is a consulting company established in 2009 to implement the global mission of developing the theme of Emotional Intelligence (EI) and the introduction of practical methodology and modern digital solutions in business practice in Eastern Europe.

The consulting agency offers a program for the development of emotional intelligence and neuroleader qualities of the management staff of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», which includes 3 separate paths for managers of different levels.

The development program consists 3 modules, separately for each level of airline managers [10]:

1. Trainings on the development of emotional intelligence for the top management of the strategic level of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA»: General Director, Vice President of Personnel, Head of the Department of Flight Operations of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA». 2-day intensive training for the development of emotional intelligence and neuroleader qualities.

2. For tactical leaders, an online video course "School EQ" is offered. The cost of the course is 7,000 UAH.

3. For operational managers, it is proposed to install a mobile application «Leader's Psychology». The mobile application «Leader's Psychology» is a reliable assistant in solving psychological problems and the development of emotional intelligence and neuroleader qualities, it was developed by practical psychologists on the basis of modern research of emotional intelligence in integration with management.

According to the Robert Half Institute for Neuroscience, according to statistics from the International Center for Creative Consulting Technologies, it is established that measures to develop EI and neuroleader qualities of management staff improve financial and economic performance, which reflects the effectiveness of management decisions, and exactly:

- profitability will increase by 45%;
- labor productivity will increase by 2–3%;
- net profit will increase by 15–20%;
- reduction of staff turnover to 0.

Thus, the practice of scientists in the field of neuroscience proves that the implementation of measures to improve the effectiveness of emotional intelligence as an element of corporate culture will have a positive impact not only on the management staff of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA», but also improve financial, economic and social performance. namely: profitability will increase from 1.5% to 2.2%, to 46.6%; labor productivity will increase from 97.2 passengers / person up to 99.2 pass / person, to 2.1%; net profit will increase by an average of 15.7% from UAH 2503,000 up to UAH 2,897,000; staff turnover will be reduced to 0, and in the next few years it is planned to attract more experienced and qualified managers.

Thus, the study concluded that increasing the efficiency of emotional intelligence as an element of corporate culture of the International Joint-Stock Aviation Company «URGA» will, under the program of the International Center «Creative Consulting Technologies», get an economic effect in the amount of 394,000 UAH for a year.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

It is determined that the development of emotional intelligence of enterprise personnel has become one of the most pressing problems of our time, which is why there is a need to consider this issue. The ability of the leader to recognize and interpret the emotions that arise in the process of activity, use them to solve management problems in their relationship with the effectiveness of the organization as a whole determine the specifics of the problem field of the concept of emotional intelligence.

It is established that the development of emotional intelligence of the staff of enterprises has become one of the most pressing problems of our time, which is why there is a need to consider this issue. Specifically, corporate culture and social responsibility as social phenomena and components of social relations are closely interrelated and have a mutual influence. Of course, the corporate culture of the enterprise, which takes into account the elements of emotional intelligence, creates a favorable socio-psychological climate in the enterprise; creates conditions for unlocking the potential of all employees; promotes productive and high-quality work through a fair system of motivation. The results obtained for managers of various levels of the International Joint-Stock

Aviation Company «URGA» prove that it is necessary to pay attention to the development of their emotional intelligence in order to increase the effectiveness of socially responsible management and improve social and financial and economic performance of the airline.

In order to increase the level of emotional intelligence of the airline's management, it is proposed to apply to the International Center «Creative Consulting Technologies», which includes 3 separate paths for managers at different levels, as well as a model of emotional intelligence and neuroleader amounted to 78,400 UAH. The implementation of the program will improve the financial and economic results of the airline, namely: profitability will increase from 1.5% to 2.2%, to 46.6%; labor productivity will increase from 97.2 passengers / person up to 99.2 pass / person, to 2.1%; net profit will increase by an average of 15.7% from UAH 2503,000. up to UAH 2,897,000; staff turnover will be reduced to 0, the economic effect of the program is 394,000 UAH for a year.

Prospects for further research. Despite the demand of practice, the identification of problems in the formation of corporate culture, taking into account the elements of emotional intelligence of domestic aviation companies is quite slow. The principles and methods of management of corporate socially responsible civil aviation enterprises of Ukraine taking into account emotional intelligence remain unexplored.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] K. W. Brown, «The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-Being», *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84, N 4, pp. 822–848, 2019.
- [2] M. Csikszentmihalyi, «Introduction», in *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology*. NY: Oxford University Press, 2021, pp. 3–14.
- [3] Е. Л. Носенко, *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції*. Київ, Україна: Вища шк., 2020.
- [4] R. Bar-On. *Bar-On Emotional Quotient Inventory (Eq-i). Technical manual*. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 2018.
- [5] О. В. Боднарук, «Європейський досвід державного регулювання корпоративної соціальної відповідальності», *Менеджер*, № 2, с. 41–48, 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_7
- [6] Н. О. Куровська, І. А. Оліфір, «Соціальна відповідальність бізнесу в умовах децентралізації», *Вісник ЖНАЕУ*, Т. 2, № 1(59), с. 68–75, 2017.

- [7] J. Mayer, «Emotional intelligence as a standard intelligence», *Psychological Inquiry*, 15, pp. 197–215, 2019.
- [8] Т. В. Маматова, «Міжнародні стандарти корпоративної соціальної відповідальності: механізм адаптації для органів державного контролю України», *Державне управління та місцеве самоврядування*, Вип. 1(4), с. 109-120, 2020.
- [9] Н. А. Супрун, «Корпоративна соціальна відповідальність як чинник соціального залучення (в контексті цілей стратегії "Europe-2020")», *Український соціум*, № 2, с. 163–176, 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_2_14
- [10] N. Kovalenko, V. Stennikova, «Neuroleadership as a new direction in the aviation field», на *IX Міжнар. наук.-практ. конф. Управління високошвидкісними рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем*. Кропивницький, 2020, с. 205–207.
- [11] *Авіакомпанія «УРГА»: офіційний сайт*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://urga.com.ua/>
- [12] A. B. Carroll, «Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct», *Business and Society*, № 38(3), pp. 268–295, 2021.
- [13] *PR: Cooperatives recognised in EU's future on collaborative economy*. [Online]. Available: <https://coopseurope.coop/resources/news/pr-cooperativesrecognised-eusfuture-collaborative-economy>
- [14] *Міжнародний інститут розвитку емоційного інтелекту: офіційний сайт*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ring.org.ua/edr/uk/company/43549724>.
- [15] M. Zeidner, *What we know about Emotional Intelligence. How it Affects Learning, Work, Relationships and our Mental Health*. Massachusetts, USA: Massachusetts, Institute of Technology, 2020.

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ АВІАКОМПАНІЇ

Коваленко Надія Олегівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту та економіки

Льотної академії Національного авіаційного університету.

Кропивницький, Україна.

<https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>

nadinkovalenko508@gmail.com

Дорошенко Тетяна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту та економіки
Льотної академії Національного авіаційного університету.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-9968-9201>
tat-doroshenko@ukr.net

Урсол Оксана Володимирівна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри професійної педагогіки
та соціально-гуманітарних наук
Льотної академії Національного авіаційного університету.
Кропивницький, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-2819-0622>
ursol7@ukr.net

Анотація. Дослідження присвячено вивченню емоційного інтелекту як основи формування корпоративної культури соціально відповідального підприємства. Встановлено, що емоційний інтелект може забезпечити значний розвиток працівників, підвищити їх працездатність та конкурентоспроможність, забезпечити зростання показників діяльності підприємства. Визначено, розвиток емоційного інтелекту персоналу підприємств став однією з найбільш актуальних проблем сучасності, саме тому існує необхідність розгляду даного питання. У всьому світі починають все більше приділяти увагу саме трудовому колективу, забезпеченню його росту та розвитку всередині організації, адже це стане запорукою успішного та ефективного функціонування підприємства. Актуальність теми зумовлена тим, що в Україні емоційні складові людських ресурсів сильно недооцінюються, і як наслідок відбувається масовий відтік висококваліфікованих спеціалістів за кордон, розпад багатьох наукових та виробничих колективів і, нарешті, послаблення конкурентних позицій держави на світовому ринку праці. Конкретизовано, що сенс розвитку корпоративної культури на базі емоційного інтелекту полягає в тому, щоб вибудовувати конструктивні відносини і досягати успіху в соціалізації бізнесу. Аналіз ефективності використання емоційного інтелекту як основи корпоративної культури проведено на реальному об'єкті – міжнародній авіакомпанії «УРГА». Розроблена й представлена модель розвитку емоційного інтелекту як елементу формування корпоративної культури та забезпечення корпоративної соціальної відповідальності в авіакомпанії. Представлена програма розвитку

емоційного інтелекту, яка складається із 3 модулів, окремо для кожного рівня працівників авіакомпанії. Доведена ефективність програми розвитку емоційного інтелекту як елемента формування корпоративної культури авіакомпанії шляхом покращення як фінансово-економічних, так і соціальних показників діяльності.

Ключові слова: авіакомпанія; емоційний інтелект; корпоративна культура; персонал; корпоративна соціальна відповідальність підприємства.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ АВИАКОМПАНИИ

Коваленко Надежда Олеговна,

кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры менеджмента и экономики
Летной академии Национального авиационного университета.
Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-1651-9750>
nadinkovalenko508@gmail.com

Дорошенко Татьяна Николаевна,

кандидат педагогических наук,
доцент кафедры менеджмента и экономики
Летной академии Национального авиационного университета.
Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-9968-9201>
tat-doroshenko@ukr.net

Урсол Оксана Владимировна,

кандидат педагогических наук,
доцент кафедры профессиональной педагогики
и социально-гуманитарных наук
Летной академии Национального авиационного университета.
Кропивницкий, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-2819-0622>
ursol7@ukr.net

Аннотация. Исследование посвящено изучению эмоционального интеллекта как основы формирования корпоративной культуры социально ответственного предприятия. Установлено, что эмоциональный интеллект может обеспечить значительное развитие работников, повысить их работоспособность и конкурентоспособность, рост показателей деятельности предприятия. Определено, что развитие

емоционального інтелекта персонала підприємств стало однією з найбільш актуальних проблем сучасності, саме тому існує необхідність розгляду даного питання. У всьому світі починають все більше звертати увагу саме на трудову колективу, забезпеченню її зростання та розвитку всередині організації, адже це стане запорукою успішного та ефективного функціонування підприємства. Актуальність теми зумовлена тим, що в Україні емоційні складові людських ресурсів сильно недооцінюються, і, як наслідок, відбувається масовий відтік висококваліфікованих фахівців за кордон, розпад багатьох наукових та виробничих колективів і, нарешті, послаблення конкурентних позицій держави на світовому ринку праці. Конкретизовано, що зміст розвитку корпоративної культури на основі емоційного інтелекта полягає в тому, щоб встановити конструктивні стосунки та досягти успіху в соціалізації бізнесу. Аналіз ефективності використання емоційного інтелекта як основи корпоративної культури проведено на реальному об'єкті – міжнародній авіакомпанії «УРГА». Розроблено та представлено модель розвитку емоційного інтелекта як елемента формування корпоративної культури та корпоративної соціальної відповідальності в авіакомпанії. Представлено програму розвитку емоційного інтелекта, що складається з 3 модулів, окремо для кожного рівня співробітників авіакомпанії. Доведено ефективність програми розвитку емоційного інтелекта як елемента формування корпоративної культури авіакомпанії шляхом покращення як фінансово-економічних, так і соціальних показників діяльності.

Ключевые слова: авіакомпанія; емоційний інтелект; корпоративна культура; персонал; корпоративна соціальна відповідальність компанії.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] K. W. Brown, «The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-Being», *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84, N 4, pp. 822–848, 2019.
- [2] M. Csikszentmihalyi, «Introduction», in *A Life Worth Living: Contributions to Positive Psychology*. NY: Oxford University Press, 2021, pp. 3–14.
- [3] E. L. Nosenko, *Emotsiynyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii*. Kyiv, Ukraina: Vyshcha shk., 2020.

- [4] R. Bar-On. Bar-On Emotional Quotient Inventory (Eq-i). Technical manual. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 2018.
- [5] O. V. Bodnaruk, «Ievropeiskiy dosvid derzhavnoho rehuliuвання korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti», Menedzher, № 2, s. 41–48, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_7
- [6] N. O. Kurovska, I. A. Olifir, «Sotsialna vidpovidalnist biznesu v umovakh detsentralizatsii», Visnyk ZhNAEU, T. 2, № 1(59), s. 68–75, 2017.
- [7] J. Mayer, «Emotional intelligence as a standard intelligence», Psychological Inquiry, 15, pp. 197–215, 2019.
- [8] T. V. Mamatova, «Mizhnarodni standarty korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti: mekhanizm adaptatsii dlia orhaniv derzhavnoho kontroliu Ukrainy», Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannya, Vyp. 1(4), s. 109–120, 2020.
- [9] N. A. Suprun, «Korporativna sotsialna vidpovidalnist yak chynnyk sotsialnoho zaluchennia (v konteksti tsilei stratehii "Europe-2020")», Ukrainyskyi sotsium, № 2, s. 163–176, 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2013_2_14
- [10] N. Kovalenko, V. Stennikova, «Neuroleadership as a new direction in the aviation field», na IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Upravlinnia vysokoshvydkisnyimi rukhomymy ob'ektamy ta profesiina pidhotovka operatoriv skladnykh system. Kropyvnytskyi, 2020, s. 205–207.
- [11] Avyakompaniia «URHA»: ofitsiinyi sait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://urga.com.ua/>
- [12] A. B. Carroll, «Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct», Business and Society, № 38(3), pp. 268–295, 2021.
- [13] PR: Cooperatives recognised in EU's future on collaborative economy. [Online]. Available: <https://coopseurope.coop/resources/news/pr-cooperativesrecognised-eusfuture-collaborative-economy>
- [14] Mizhnarodnyi instytut rozvytku emotsiinoho intelektu: ofitsiinyi sait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ring.org.ua/edr/uk/company/43549724>.
- [15] M. Zeidner, What we know about Emotional Intelligence. How it Affects Learning, Work, Relationships and our Mental Health. Massachusetts, USA: Massachusetts, Institute of Technology, 2020.

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-199-216](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-199-216)

УДК 316.7:378

Вініченко Алла Анатоліївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>
allavin.ko@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація. У статті проводиться історичний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду формування та використання проектного менеджменту як складової ефективного управління та досягнення поставлених цілей в соціально-економічному житті суспільства. Оскільки проектна діяльність людини є не тільки продуктом, а й механізмом розвитку культури, оскільки творча діяльність становлення його основи неможливо без поставленої мети та плану реалізації. Визначено, що проект це комплекс взаємозалежних заходів, призначених для досягнення протягом заданого періоду і при встановленому бюджеті поставлених завдань з чітко визначеними цілями. Історія розвитку проектної діяльності тривала в часі, але не чітко не визначена білу серед інших професій. Зазначається внесок А. Файоля та Г. Ганта в розвиток управління проектами. Охарактеризовано етапи становлення та інституалізації проектного менеджменту. Визначено, що у кожній країні реалізовувалися свої підходи до управління проектами, зумовлені різними типами господарських систем. В Україні поява методів управління проектами супроводжувалася інтенсивним обміном науковими методами і практичним досвідом із зарубіжними фахівцями. Ініціаторами впровадження та розвитку проектного менеджменту в Україні стали ІТ-компанії, що мають багаторічний досвід успішної реалізації комплексних проектів у галузі інформаційних технологій. Проектний підхід з використання у сфері бізнесу та публічного управління стає ефективним засобом реалізації

змін і в стратегічному плануванні. Одним із ефективних механізмів вирішення проблем розвитку на місцевому рівні є участь у широкому спектрі проектів соціально-економічного розвитку України, які реалізуються за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій – *IFIs projects*. Вагомим фактором упровадження реформ децентралізації в Україні стало впровадження закордонної практики громадських бюджетів, запозиченої із досвіду Польщі.

Ключові слова: проект; проектний менеджмент; суспільство; планування; організації; підприємства; громадський бюджет; децентралізація; самоврядування.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. традиційні моделі виробництва й управління почали зазнавати істотних змін. Така властивість, як уміння оперативно адаптуватися до постійно мінливих умов, стала найважливішою передумовою забезпечення конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Тому проект, проектний менеджмент в житті сучасного суспільства стали дефініціями ефективного управління та досягнення поставлених цілей.

Але ми оцінюємо проектну діяльність в просторі глобалізації та цифровізації в яке поринуло людство, формуємо методологію реалізації проектів, демонструємо свої успіхи, досвід зацікавленій аудиторії у глобальній мережі Інтернет, але не завжди розуміємо той факт, що проектне управління супроводжує людину протягом тривалого часу історії розвитку людства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В цей же час, дослідження філософами, культурологами, соціологами феномену проектної культури, дозволило дійти до висновку, що проектна діяльність людини є не тільки продуктом, а й механізмом розвитку культури, оскільки творча діяльність становлення його основи неможливо без поставленої мети та плану реалізації.

Формуванню методології управління проектами присвячена значна кількість наукових праць зокрема: А. Мазаракі, Г. Дітхелма, В. Заренкова, В. Федоренка, І. Мазура, В. Шапіро, П. Мартін, Н. Ольдерогге. В. Верби, Н. Чухрай більшість дослідників схильні до думки, що точкою відліку в розвитку проектного менеджменту стала саме розробка матричної організації в управління проектною діяльністю.

Роль проектного підходу в державному управлінні та місцевому самоврядуванні досліджували Н. Парасюком, В. Худолейе, Д. Кульчицька, І. Кульчицьким, Л. Телишевська, П. Цегольник.

М. Козак-Холанд досліджуючи проектний менеджмент через призму історичних подій стверджувався в думці, що проекти завжди використовувалися з метою розширення природних меж і досягнень суспільства.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – проаналізувати особливості формування проектного менеджменту в історичному контексті на основі зарубіжного та вітчизняного досвіду.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- з'ясувати історичні умови закордонного досвіду формування проектного менеджменту ;
- визначити особливості розвитку проектного менеджменту в Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Термін «проект» походить від латинського слова «projectus», що в буквальному перекладі означає «кинутий вперед». Тож як вид діяльності проект, дозволяє передбачити його стану в майбутньому [1].

Єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «проект» не існує. Найбільш вдалим переважна більшість науковців визнає формулювання поняття «проект» Всесвітнім банком – комплекс взаємозалежних заходів, призначених для досягнення протягом заданого періоду і при встановленому бюджеті поставлених завдань з чітко визначеними цілями.

Проектний менеджмент, за визначенням DIN 69901 — це сукупність завдань, організації, методів і засобів управління для реалізації проекту.

Характеристику проекту можна визначити як певну сукупність управлінських завдань та організаційних дій, методів та засобів, що спрямовані на досягнення визначеної мети проектної діяльності, має обмежену тривалість у часі, з чітко визначеним початком і кінцем, має свою неповторність та унікальність [2, с. 5].

Управління проектами – це привнесення додатково до робіт з проекту знань, навичок, методів і засобів для задоволення вимог, що висувуються до проекту, і очікувань учасників проекту. Щоб задовольнити ці вимоги і очікування, необхідно знайти оптимальне сполучення між

цілями, строками, витратами, якістю та іншими складовими проекту, в чому і полягає філософія управління проектами.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В роботі було застосовано первинні і вторинні методи традиційного аналізу документів, кількісного аналізу документів; був здійснений порівняльний аналіз основних концептуальних підходів до дослідження соціокультурних цінностей.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Ю. Чіу аналізуючи проектну складову в розвитку античного соціуму зазначив, що такі сфери діяльності як архітектура, медицина, економіка, математика знайшли своє місце в документальних джерелах з історії, тоді ж як поняття проекту у стародавніх текстах не зазначається, сфера проектної діяльності була більш «невловимою» ніж інші професії [3, с. 13–25]. Адже архітектори і інженери зі стародавніх часів ретельно планували виконання поставлених завдань, починаючи від етапів реалізації до самого завершення виконання завдання. До того ж вони керували значним людським ресурсом протягом тривалого часу, дбали про матеріальну підтримку реалізації замовлень, про правильність виконання робіт, про задоволення замовника від отриманого результату.

Такі вектори аналізу дали привід Марку Козак-Холланду стверджувати, що історія людства наповнена багатьма проектами, які реалізовувалися маючи фінансування, команду управління проектом, відпрацьовані процеси реалізації проекту. Тобто без розуміння чіткої системи виконання поставлених замовлень такі проекти не мали б успіху (висячі сади Вавилону, єгипетські піраміди, Велика Китайська стіна, Колізей та ін.) [4].

Але разом з тим Том Джозеф Сеймур зазначає що відомі історичні проекти мали свої особливості [5]:

- вони мали необмежений бюджет, але не мали економічної віддачі;
- вони реалізовувалися, переважною більшістю, за рахунок роботи рабів;
- їх реалізація не була обмежена в часі;
- мала кількість документальних свідчень щодо реалізації тих чи інших проектів, оскільки замовник був зацікавлений в кінцевому результаті, а не методології виконання;
- майстри (ремісники) які виконували те чи інше замовлення тримали в таємниці технологію виконання того чи іншого замовлення

(згадаймо корпоративну таємницю цехових об'єднань феодального суспільства).

Більшість дослідників пов'язують виникнення управління проектами з іменами А. Файоля та Г. Ганта. Це не дивно, адже з 1888 року протягом 40 років Анрі Файоль керував великою гірничодобувною компанією «Коломбо». Він очолив її, коли та була близькою до фінансового краху, а покинув процвітаючою, на провідних позиціях в світі. На основі здобутого професійного досвіду А. Файоль визначив універсальні функції менеджменту такі як: планування, організація, керівництво, координація та контроль та сформулював 14 базових принципів управління, які застосовуються з певними видозмінами і сьогодні.

У свою чергу, Г. Ганта досліджуючи особливості управління в кораблебудуванні періоду Першої світової війни запропонував свою діаграму, що складається з відрізків (завдань) і точок (завершальних завдань чи віх), як уявлення тривалості і послідовності завдань у проекті. Пізніше ця діаграма отримала свою назву в честь Г. Ганта. Цей інструмент дозволяє розподіляти великі проекти на невеликі управлінські завдання, які можуть бути взаємозалежними між собою.

В. Різник зазначає, що історія становлення теорії управління проектами безпосередньо у США пов'язана з розробкою у 30-х роках: спеціальних методів інжинирингу великих проектів (US AIR Corporation та Exxon), першої матричної організаційної структури для управління та реалізації проектів [6].

Для зазначеного періоду характерною є і реалізація масштабних проектів у Радянському Союзі. Лише за роки першої п'ятирічки (1928–1932 рр.) були побудовані: Дніпрогес, Магнітогорський та Кузнецький металургійні комбінати, Уральський мідний завод, Ріддерський поліметалевий комбінат, Волхівський алюмінієвий завод, Сталінградський та Харківський тракторні заводи, Московський та Горький, Туркестансько-Сибірська залізниця, нові вугільні шахти Кузбаса та Донбасу, нові нафтопромисли Баку (загалом близько 1500 промислових об'єктів) З'явилися нові галузі: авіаційна, тракторна, електроенергетична, хімічна промисловість та ін. У кожній країні реалізовувалися свої підходи до управління проектами, зумовлені різними типами господарських систем.

Одним із прикладів реалізації великих проектів є діяльність будівельної компанії Bechtel, вперше у своїй міжнародній роботі вони використали термін «менеджер проекту», починаючи з 1950-х років. Це використання не передбачало наявності менеджера проекту, що працює в матричній організації, як ми її знаємо сьогодні, а швидше покладання

великої відповідальності на людину, що працює у віддаленому, дивному та часто ворожому середовищі, зазвичай з автономною командою. Трансгорний нафтопровід 1951–1953 років. У Канаді був першим проектом, у якому Bechtel як організація фактично виконувала функції менеджера проекту, хоча, як він поспішає пояснити, тоді це не називалося проектним менеджментом. Але «підхід і організація були провісником майбутнього» [7, с. 13].

Наприкінці 50-х років ХХ століття американський економіст М. Уолкер розробив методи мережевого планування, на яких базується сучасне управління проектами. У 1956 році, вивчаючи можливості підвищення ефективності використання обчислювальної машини Univac фірми «Дюпон», він залучив до досліджень Д. Келлі, члена групи планування капітального будівництва фірми «Ремінгтон Ренд» [8, с. 41]. Спільними зусиллями вчені розробили методіку складання планів-графіків великих комплексів робіт з модернізації заводів фірми «Дюпон», а також раціональний і простий метод опису проекту з використанням ЕОМ. Спочатку метод назвали методом Уолкера-Келлі, а пізніше методом критичного шляху (СРМ – Critical path methodology). Значний вплив на формування та поширення безпосередньо інструментарію управління проектами та доповнення СРМ стала техніка аналізу та оцінки програм та проектів – PERT, що розроблялися з 1958 р на замовлення Підрозділу спеціальних проектів ВМС США для проекту створення ракетної системи «Поларіс» (Polaris).

Інституціоналізація професійної діяльності підтверджується створенням в 1965 році першої асоціації проектного менеджменту, в даний час відомої як Міжнародна асоціація управління проектами (International Project Management Association – IPMA9).

Вже до 1970 р. професіонали розвинутих країн різних континентів утворили свої національні, а потім і міжнародні об'єднання та організації:

- європейську Міжнародну асоціацію управління проектами (ІНТЕРНЕТ);

- Інститут проектного менеджменту у Північній Америці (PMI);
- Австралійський інститут управління проектами (AIPM);
- Японська асоціація розвитку техніки (ENAA).

Таким чином, уже в 70-х роках склався своєрідний «Світ управління проектами», який об'єднав фахівців з різних континентів і країн, сфер і сфер діяльності, національностей і культур.

Крім того, цей етап характеризується розвитком комп'ютерних технологій та підвищенням доступності комп'ютерів, що призвело до

появи кількох компаній, що розробляють програмні продукти для проектного менеджменту, та створення ряду інструментів в управлінні проектами. Так, техніка мережевого аналізу та його комп'ютерні додатки вперше вводяться в навчальних закладах США як обов'язкові інженерні предмети.

У 80-х роках ХХ століття важливим концептуальним результатом розвитку проектного менеджменту стала теорія обмежень (Theory of Constraints – TOC), що відображає філософію управління. Вона була представлена Е. Голдратом у роботі «Мета» і спрямована на допомогу організаціям у постійному досягненні поставленої мети. Автор використав передумову про те, що швидкість досягнення мети цілеспрямованою системою стримується принаймні одним обмеженням.

Зазначимо, що особливістю цього періоду є не лише розробка проектів на державному рівні, удосконалення методологічної бази проектної діяльності, а й залучення проектної діяльності у соціально-економічне життя громадян у форматі так званого «бюджету участі» (партиципаторного бюджету). Історія його запровадження розпочалася з бразильського міста Порту-Алегрі у 1985 р. Процес ґрунтується на розподілі певної частки бюджетних коштів безпосередньо жителями районів відповідно до їхніх потреб.

У 1998 р. Американський національний інститут стандартизації (The American National Standards Institute) та Інститут інженерів електротехніки та електроніки (Institute of Electrical and Electronics Engineers) визнали Звід знань з управління проектами як стандарт. Крім того завдяки розробленим автоматизованим системам управління проектами розширюється діапазон застосування проектного менеджменту.

Вітчизняні науковці Л. Батенко, О. Загородніх, В. Ліщинська визначили чотири основні причини трансформації управління проектами у самостійну галузь менеджменту:

- активізація змін у діяльності підприємства, в якій менеджмент є одним із способів досягнення успіху в конкуренції за зміни;
- ринкові умови стають більш вимогливими, проекти – масштабнішими і такими, що вимагають більшого професіоналізму в управлінні;
- все частіше діяльність менеджерів пов'язана з реалізацією проектів, але управління проектами відрізняється від іншої управлінської діяльності, вимагаючи спеціальних навичок, інструментів, організаційної структури тощо;
- проблеми інтеграції різних компаній та різних видів діяльності під час реалізації проектів поглиблюються, а управління проектами

впроваджує форми та методи, які дозволяють впоратися з цими інтеграційними процесами [8, с. 22–23].

В Україні поява методів управління проектами супроводжувалася інтенсивним обміном науковими методами і практичним досвідом із зарубіжними фахівцями, вивченням найостанніших світових досягнень, установленням ділових контактів [9, с. 144]. Ці події, безумовно, дали серйозний поштовх для подальшого розвитку вітчизняних підходів до проектного управління.

Зауважимо, що продовжуючи західноєвропейський досвід застосування проектної діяльності, ініціаторами впровадження та розвитку проектного менеджменту в Україні стали ІТ-компанії, що мають багаторічний досвід успішної реалізації комплексних проектів у галузі інформаційних технологій «TechExpert» [10], «UPMA».

Українська асоціація управління проектами («UPMA») була організована як самостійна асоціація в 1991 році, а з 1988 по 1991 рік була членом і керівним органом Радянської асоціації управління проектами – СОВНЕТ – нині професійної асоціації з управління проектами, з 1993 року – член Міжнародної асоціації управління проектами – IPMA.

Асоціація зосередила свої зусилля на розвитку культури управління проектами з використанням сучасних систем атестації компетентності, персоналу, команд та організацій, методів та інформаційних систем. Проводить міжнародну сертифікацію професійних керівників проектів, організацій, консультантів та тренерів (викладачів) на базі системи IPMA, надання консультаційних послуг, проведення навчальних курсів з управління проектами, видання книг, стандартів, підручників тощо. З 1997 року Асоціація має пряму угоду про співпрацю з професійною структурою у сфері управління проектами – PMI – Американським інститутом проектного менеджменту.

У той же час Microsoft, як провідний світовий розробник програмного забезпечення, активно розвиває свої продукти, пов'язані як з управління проектами, так і з командною роботою. Microsoft безпосередньо в Україні активно сприяє розвитку управління проектами [11, с. 23].

Поступово проектний підхід з використання у сфері бізнесу та публічного управління стає ефективним засобом реалізації змін і в стратегічному плануванні. Ще у 1997 році, в Україні введено нову навчальну спеціальність – «Проектний менеджмент» [12]. У 2005 році Наказом Міністерства освіти України № 363 спеціальність «Проектний менеджмент» було перейменовано на «Управління проектами», що

входить до групи «Специфічні категорії» з правом підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» та «магістр».

Поштовхом до цього слугувало розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2006 р. № 504-р «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогностичних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України» [13], разом з тим це розпорядження слугує підтвердженням зростаючої потреби у фахівцях даного напрямку.

На сьогодні завдяки реформі децентралізації, ініційованій українським урядом, проектний менеджмент створює принципово нові можливості для місцевих громад.

Із зростанням дохідної бази бюджетів розширюються повноваження органів місцевого самоврядування, але водночас зростає відповідальність місцевих органів влади за комплексний та збалансований розвиток території.

Тому одним із ефективних механізмів вирішення проблем розвитку на місцевому рівні є участь у широкому спектрі проектів міжнародної технічної допомоги, які сьогодні реалізуються в Україні [14].

У цьому напрямку працює офіційний державний портал з реєстром проектів соціально-економічного розвитку України, які реалізуються за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій – IFIs projects (портал реєстру проектів МФО). На порталі публікується інформація про проекти, а також статистика для розуміння динаміки використання коштів за роками та структури фінансування проектів за галузями, кредиторами та відповідальними виконавцями. Наприклад, структура фінансування кредитором міжнародних фінансових організацій виглядає так:

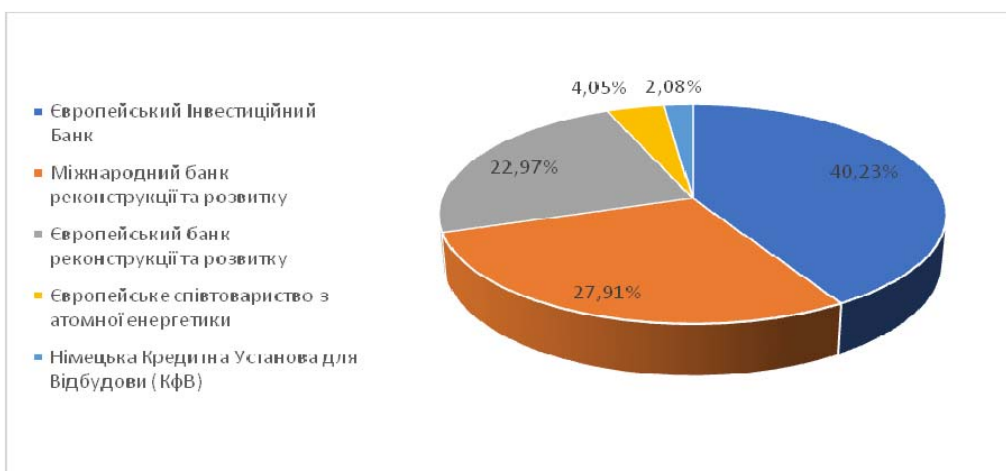

Рис. 1 Участь кредиторів МФО у фінансуванні проектів України [15]

При цьому відповідальними виконавцями фінансованих проектів виступають: Державне агентство автомобільних доріг України (21,48%), НЕК «Укренерго» (4,45%), Мінрегіон України (14,14%), Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (12,98%), Міністерство інфраструктури України (5,74%) та ін.

У свою чергу, вагомим фактором упровадження реформ децентралізації в Україні стало впровадження закордонної практики громадських бюджетів або т.з. бюджетів участі/партисипативного бюджету. Саме про такі проекти йдеться у п. 3 статті 1 Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [16].

Практику впровадження громадського бюджету українці перейняли у Польщі. Одним із важливих європейських актів, який закріплює право громадян на участь в управлінні державними справами як один із демократичних принципів, що поділяють усі країни-члени Ради Європи, є Європейська хартія місцевого самоврядування (1985 р., ратифікована Україною в 1997 році) [17]. Положень Хартії закріплюють право громадян брати участь у прийнятті рішень про місцеві бюджети. Зокрема, громадянам гарантується право отримувати інформацію про державний та місцеві бюджети та брати участь у їх формуванні. В Україні бюджет участі вперше запровадили у 2015 році у трьох містах: Чернігові, Черкасах та Полтаві.

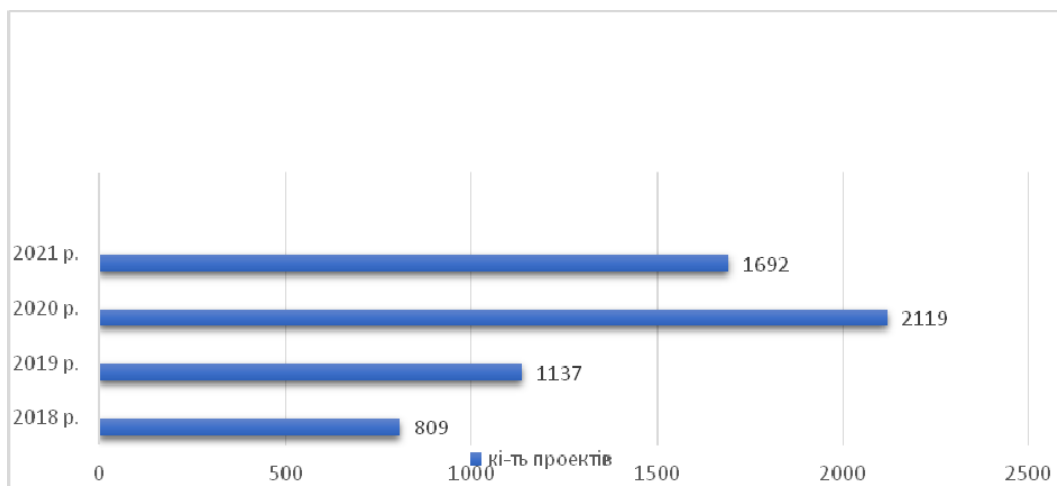

Рис. 2 Проекти громадського бюджету м. Києва [19]

Ініціатором запровадження державного бюджету в Чернігові та ряді інших міст України у 2015 році виступив Фонд українсько-польського співробітництва ПАУСІ. У квітні 2015 року в Чернігові Фонд ПАУСІ провів

низку семінарів та організував стажування в Польщі для керівників Чернігівської ради та громадських активістів. Після цього в Чернігові була створена робоча група, а в серпні 2015 року Чернігівська міська рада прийняла Положення «Про громадськість (бюджет участі) Чернігова». Рішенням міської ради було передбачено виділення на фінансування проектів бюджету участі 4,8 млн грн, що становить 1% міського бюджету [18]. Для Чернігова це була значна сума, адже раніше на громадські ініціативи виділяли не більше півмільйона гривень.

Так, за даними сайту громадського бюджету міста Києва інтенсивність участі в проектній діяльності громади помітно зростає. Починаючи з 2017 року подано 497 проектів загальною вартістю понад 328 млн грн, у 2018 році – 809 проектів загальною вартістю понад 1 млрд грн, у 2019 р. – 1137 проектів вартістю понад 734 млн, 2020 р. – 2119 проектів вартістю понад 1 млрд грн, у 2021 р. кількість поданих проектів зменшилась до 1692 загальною вартістю 905 млн грн. Серед поданих проектів протягом усього періоду впровадження практики громадського бюджету за тематикою переважає освіта, спорт, ЖКГ, культура і туризм.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже історія розвитку та популярності проектного менеджменту, проектної діяльності на практиці неодноразово довела своє ефективність та перспективність розвитку. Умови соціально-економічного розвитку України свідчать про орієнтацію на якісно новий рівень управління з використанням проектного формату від локальних комерційних, соціальних, до державного рівня як засіб соціального і економічного розвитку України, які реалізуються із залученням коштів міжнародних фінансових організацій. Методологія проектно-орієнтованого управління доводить свою ефективність і стає дієвим засобом в соціально-економічному розвитку регіонів, дозволяючи застосовувати нетрадиційні рішення в регіональному та загальнодержавному управлінні з можливістю їх швидкої адаптації та коригування відповідно до внутрішніх та зовнішніх чинників змін.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого висвітлення тематики передбачають емпіричну складову дослідження розвитку проектного менеджменту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. В. Старченко, *Управління проектами: теорія та практика: навч. посібник*. Чернігів: Видавець Брагинець О. В., 2018, 306 с.
- [2] *Проектний менеджмент для інноваційного розвитку освітніх організацій України: навч. посіб. для підготовки магістрів за спеціалізаціями «Управління навчальним закладом» та «Управління проектами», підвищення кваліфікації слухачів, керівників навчальних закладів /* З. В. Рябова, А. Б. Єрмоленко, Т. А. Махиня та ін.; В. В. Олійника, Ф. Фреха, Ред.; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти»; КультурКонтакт Австрія. Київ, Україна, 2016, 118 с.
- [3] Y. C. Chiu, *A History of Ancient Project Management: From Mesopotamia to the Roman Empire*. 2012, 250 p., p. 8.
- [4] Mark Kozak-Holland, *The History of Project Management*. Oshawa, Ontario, Canada: Multi-Media Publications Inc., 2011, 528 p.
- [5] Seymour Tom Joseph, «The History Of Project Management», *International Journal of Management & Information Systems (IJMIS)*, 18(4):233. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/298341808_The_History_Of_Project_Management
- [6] В. В. Різник, «Історичні аспекти виникнення та становлення управління проектами як окремої галузі менеджменту», *Економический вестник университета: сб. науч. тр. ученых и аспирантов. Экономика и бизнес*, № 17-2, 2011. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/istorichni-aspekti-viniknennya-ta-stanovlennya-upravlinnya-proektami-yak-okremoyi-galuzi-menedzhmentu>
- [7] A. Stretton, «A short history of modern project management», *PM World Today*, Т. 9, № 10, с. 1–18, 2007.
- [8] Г. Литвиненко, Н. Клясен, «Управління проектами: сутність та особливості застосування в освіті», *Рідна школа*, № 11/12 листоп.-груд., с. 39–43, 2017.
- [9] С. Д. Бушуев, *Управление проектами: основы знаний и система оценки компетентности проектных менеджеров. National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1*. Киев, Украина: ИРИДИУМ, 2010, 208 с.
- [10] О. І. Продіус, В. К. Прокоф'єва, «Історичні передумови розвитку проектного управління», *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, № 3(108), с. 141–146, 2019.
- [11] *Управління ІТ-проектами в Microsoft Project: комп'ютерний практикум: навч. посіб. для студ. спец. 122 «Комп'ютерні науки» для*

всіх спеціалізацій / Л. М. Добровська, О. В. Аверьянова; КПП ім. Ігоря Сікорського. Електронні текстові дані (1 файл: 17,6 Мбайт). Київ, Україна: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2020, 152 с.

- [12] О. І. Продіус, А. Є. Бойко, «Необхідність проектного менеджменту в сучасних умовах господарювання», *Приазовський економічний вісник*, Вип. 3(14), с. 217–222, 2019.
- [13] Кабінет Міністрів України. (1997, Трав. 24). *Постанова № 507 «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-97-%D0%BF#Text>
- [14] Кабінет Міністрів України. (2006, Жовт. 04). *Розпорядження № 504-р «Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80#Text>
- [15] *Основи грантрайтингу та управління проектами в публічній сфері: метод. рек. для органів влади та недержавних орган.* / авт. кол. : В. В. Белявцева, А. І. Гнатенко, О. С. Зінченко та ін.; О. В. Кулініча, Ред. Харків, Україна: Золоті сторінки, 2017, 148 с.
- [16] *Портал реєстру проектів МФО IFIs projects*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://proifi.gov.ua/?p=index>
- [17] Верховна Рада України. (2014, Черв. 17). *Закон № 1508-VII «Про співробітництво територіальних громад»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
- [18] І. Ісаєв, П. Пущенко, «Співпраця заради локальних змін: успішні практики з Польщі і України», *Civicportal.org*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.civicportal.org/publikacja/16/%D0%A1%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%3A-%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B7-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96-%D1%96-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8>
- [19] Громадський бюджет м. Києва. Офіційний портал Києва. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kyivcity.gov.ua/finansy-ta-biudzhets/biudzhets/gromadskiy-byudzhets-mista/>

FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE IN THE PROJECT MANAGEMENT FORMATION IN HISTORICAL CONTEXT

Alla Vinichenko,

Candidate of Historical sciences, associate professor
of the Department of Public administration
and Project management, Educational and scientific institute
of management and psychology
SIHE «University of education management».
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>

allavin.ko@gmail.com

Abstract. The article contains a historical analysis of foreign and domestic experience in the formation and usage of project management as a component of effective management and achievement of the set goals in the social and economic life of society. Since project activities are not only a product but also a mechanism for the development of culture, since the creative activity of its foundation is not possible without an objective and an implementation plan. The project is defined as a set of interrelated measures designed to achieve within a given period and budget defined objectives with clearly defined objectives. The history of the development of project activities continued in time but is not clearly defined as white among other professions. The contribution of A. Fayol and G. Gant to the development of project management is indicated. It has been determined that each country has implemented different approaches to project management based on different types of business systems. In Ukraine, the advent of project management techniques was accompanied by an intensive exchange of scientific methods and practical experience with foreign specialists. The introduction and development of project management in Ukraine was initiated by IT companies which have many years of experience in the successful implementation of complex projects in the field of information technologies. The project approach to business and public management becomes an effective tool for change and strategic planning. One of the effective mechanisms for resolving development problems at the local level is participation in a wide range of social and economic development projects implemented with funds from international financial organizations – IFIs projects.

A significant factor in the introduction of decentralization reforms in Ukraine has been the introduction of foreign practice in public budgets which has been drawn from Polish experience.

Keywords: project, project management, society, planning, organizations, enterprises, social budget, decentralization, self-management.

ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Виниченко Алла Анатольевна,

кандидат исторических наук, доцент кафедры
публичного управления и проектного менеджмента
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0003-2641-9769>
allavin.ko@gmail.com

Аннотация. В статье проводится исторический анализ зарубежного и отечественного опыта формирования и использования проектного менеджмента как составляющей эффективного управления и достижения поставленных целей в социально-экономической жизни общества. Поскольку проектная деятельность человека не только продукт, но и механизм развития культуры, следовательно творческая деятельность его становления невозможна без поставленной цели и плана реализации. Определено, что проект представляет собой комплекс взаимосвязанных мер, предназначенных для достижения, в течение заданного периода, при установленном бюджете, поставленных задач с четко определенными целями. История развития проектной деятельности продолжительна во времени, но не определялась четко среди других профессий. Указывается вклад А.Файоля и Г.Ганта в развитие управления проектами. Охарактеризованы этапы становления и институализации проектного менеджмента. Определено, что в каждой стране реализовывались свои подходы к управлению проектами, обусловленные разными типами хозяйственных систем. В Украине появление методов управления проектами сопровождалось интенсивным обменом научными методами и практическим опытом с зарубежными специалистами. Инициаторами внедрения и развития проектного менеджмента в Украине стали ИТ-компании, обладающие многолетним опытом успешной реализации комплексных проектов в области информационных технологий. Проектный подход к использованию в сфере бизнеса и публичного управления становится эффективным

средством реализации изменений и в стратегическом планировании. Одним из эффективных механизмов решения проблем развития на местном уровне является участие в широком спектре проектов социально-экономического развития Украины, реализуемых за счет средств международных финансовых организаций – IFIs projects. Весомым фактором введения реформ децентрализации в Украине стало внедрение зарубежной практики общественных бюджетов, заимствованной из опыта Польши.

Ключевые слова: проект; проектный менеджмент; общество; планирование; организации; предприятия; общественный бюджет; децентрализация; самоуправление.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] H. V. Starchenko, Upravlinnia proektamy: teoriia ta praktyka: navch. posibnyk. Chernihiv: Vydavets Brahynets O. V., 2018, 306 s.
- [2] Proektnyi menedzhment dlia innovatsiinoho rozvytku osvitnikh orhanizatsii Ukrainy: navch. posib. dlia pidhotovky mahistriv za spetsializatsiiamy «Upravlinnia navchalnym zakladom» ta «Upravlinnia proektamy», pidvyshchennia kvalifikatsii slukhachiv, kerivnykiv navchalnykh zakladiv / Z. V. Riabova, A. B. Yermolenko, T. A. Makhynia ta in.; V. V. Oliinyka, F. Frekha, Red.; NAPN Ukrainy, DVNZ «Un-t menedzh. osvity»; KulturKontakt Avstriia. Kyiv, Ukraina, 2016, 118 s.
- [3] Y. C. Chiu, A History of Ancient Project Management: From Mesopotamia to the Roman Empire. 2012, 250 p., p. 8.
- [4] Mark Kozak-Holland, The History of Project Management. Oshawa, Ontario, Canada: Multi-Media Publications Inc., 2011, 528 p.
- [5] Seymour Tom Joseph, «The History Of Project Management», International Journal of Management & Information Systems (IJMIS), 18(4):233. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/298341808_The_History_Of_Project_Management
- [6] V. V. Riznyk, «Istorychni aspekty vynyknennia ta stanovlennia upravlinnia proektamy yak okremoi haluzi menedzhmentu», Ekonomicheskij vestnik universiteta: sb. nauch. tr. uchenyh i aspirantov. Ekonomika i biznes, № 17-2, 2011. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://cyberleninka.ru/article/n/istorichni-aspekti-viniknennya-ta-stanovlennya-upravlinnya-proektami-yak-okremoyi-galuzi-menedzhmentu>

- [7] A. Stretton, «A short history of modern project management», PM World Today, T. 9, № 10, s. 1–18, 2007.
- [8] H. Lytvynenko, N. Kliasen, «Upravlinnia proektamy: sutnist ta osoblyvosti zastosuvannya v osviti», Ridna shkola, № 11/12 lystop.-hrud., s. 39–43, 2017.
- [9] S. D. Bushuev, Upravlenie proektami: osnovy znanij i sistema ocenki kompetentnosti proektnyh menedzherov. National Competence Baseline, NCB UA Version 3.1. Kiev, Ukraina: IRIDIUM, 2010, 208 s.
- [10] O. I. Prodius, V. K. Prokofieva, «Istorychni peredumovy rozvytku proektnoho upravlinnia», Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo, № 3(108), s. 141–146, 2019.
- [11] Upravlinnia IT-proektamy v Microsoft Project: kompiuternyi praktykum: navch. posib. dlia stud. spets. 122 «Kompiuterni nauky» dlia vsikh spetsializatsii / L. M. Dobrovska, O. V. Averianova; KPI im. Ihoria Sikorskoho. Elektronni tekstovi danni (1 fail: 17,6 Mbait). Kyiv, Ukraina: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2020, 152 s.
- [12] O. I. Prodius, A. Ye. Boiko, «Neobkhdnist proektnoho menedzhmentu v suchasnykh umovakh hospodariuvannya», Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk, Vyp. 3(14), s. 217–222, 2019.
- [13] Kabinet Ministriv Ukrainy. (1997, Trav. 24). Postanova № 507 «Pro perelik napriamiv ta spetsialnostei, za yakymy zdiisnuietsia pidgotovka fakhivtsiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh za vidpovidnymy osvitno-kvalifikatsiinymy rivniamy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-97-%D0%BF#Text>
- [14] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2006, Zhovt. 04). Rozporiadzhennia № 504-r «Pro skhvalennia Kontseptsii vdoskonalennia systemy prohnoznykh i prohramnykh dokumentiv z pytan sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2006-%D1%80#Text>
- [15] Osnovy hrantraitynhu ta upravlinnia proektamy v publichnii sferi: metod. rek. dlia orhaniv vlady ta nederzhavnykh orhan. / avt. kol.: V. V. Beliavtseva, A. I. Hnatenko, O. S. Zinchenko ta in.; O. V. Kulinicha, Red. Kharkiv, Ukraina: Zoloti storinky, 2017, 148 s.
- [16] Portal reiestru proektiv MFO IFIs rrojests. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://proifi.gov.ua/?p=index>
- [17] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Cherv. 17). Zakon № 1508-VII «Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>

- [18] I. Isaiev, P. Pushchenko, «Spivpratsia zarady lokalnykh zmin: uspishni praktyky z Polshchi i Ukrainy», Sivisrortal.org. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.civicportal.org/publikacija/16/%D0%A1%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%3A-%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%B7-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96-%D1%96-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8>
- [19] Hromadskyi biudzheth m. Kyieva. Ofitsiinyi portal Kyieva. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://kyivcity.gov.ua/finansy ta biudzheth/biudzheth/gromadskiy byudzheth mista/>

*Стаття надійшла до редакції
11 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-217-232](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-217-232)

УДК 351.773 : 615.8

Діденко Ніна Григорівна,

доктор наук з державного управління,
професор, професор кафедри управління
охороною здоров'я та публічного адміністрування
Національного університету охорони здоров'я
України імені П. Л. Шупика.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАДАННЯМ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ

Анотація. У статті розглянуто питання удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я в умовах медичної реформи. Визначено, що в процесі реформування національної системи охорони здоров'я одним з перспективних напрямів є удосконалення надання реабілітаційних послуг, що має важливе значення для розвитку людського потенціалу, повернення на ринок праці осіб із тимчасовою частковою непрацездатністю, підвищення якості життя, скорочення витрат на утримання хворих в стаціонарах, створення нової моделі медико-соціальної експертизи тощо. Для ефективності такої діяльності потрібні відповідні правові, організаційні та економічні засади та вирішення низки проблем, які наявні в Україні. Проаналізовано цільові групи, які потребують реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я, та порядок формування мультидисциплінарних реабілітаційних команд (МДРК). Визначено, що алгоритм діяльності МДРК дає можливість організувати реабілітаційну допомогу за єдиними принципами, на засадах доказової реабілітації, із залученням повного складу фахівців. Доведено, що такі заходи відповідають ініціативі Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «Реабілітація-2030» (2017), яка закликала всі заінтересовані сторони до злагоджених і скоординованих глобальних дій зі збільшення масштабів реабілітації та визначила десять пріоритетних напрямків дій щодо зміцнення систем охорони здоров'я в частині надання послуг з реабілітації. Розглянуто окремі аспекти

впровадження Протоколу надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам. Визначено, що Протокол ґрунтується на міжнародних документах з реабілітаційної допомоги при коронавірусній інфекції та адаптований до практичного використання в умовах України. Подальша реалізація Протоколу залежить від рішення Національної служби здоров'я України стосовно включення такої послуги до нового пакету медичних послуг із реабілітації. Проаналізовано проблеми фінансування реабілітаційних послуг, доведено, що в процесі впровадження МКФ необхідно узгоджувати, крім питань фінансування, інтеграцію даних МКФ до Реєстрів електронної системи охорони здоров'я для подальшого використання фахівцями з реабілітації, працівниками системи МСЕ, працівниками сфери соціального захисту та інклюзивної освіти, представниками міністерств та відомств, що реалізують політику держави у сфері реабілітації. Однією з основних змін підходу до медичної реабілітації є забезпечення обміну даних між E-Health, E-Social, ЄІАС «Діти» (Мінсоцполітики), АС «ІРЦ» (МОН) та реєстром ветеранів, що мінімізує корупційні ризики зі встановлення статусу інвалідності та при супроводі людини з інвалідністю.

Ключові слова: механізми публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я; медична реформа; Міжнародна класифікація функціонування; обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ); мультидисциплінарна реабілітаційна команда; фізична та реабілітаційна медицина; Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У процесі реформування національної системи охорони здоров'я одним з перспективних напрямів розглядається удосконалення надання реабілітаційних послуг, що має важливе значення для розвитку людського потенціалу, повернення на ринок праці осіб із тимчасовою частковою неприцездатністю, які мають змогу завдяки реабілітації цілком відновити свій функціональний стан і виконувати свої функції в повному обсязі. Іншими перевагами якісної реабілітаційної допомоги є підвищення якості життя, скорочення витрат на утримання

хворих в стаціонарах, створення нової моделі медико-соціальної експертизи тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийняття за останній період в Україні важливих нормативних і стратегічних документів, в яких визначені і унормовуються актуальні питання надання реабілітаційних послуг, свідчить, що без радикальних змін у цій сфері держава і суспільство втрачає значні кошти і можливості, які стосуються стану здоров'я громадян, їх повноцінної участі у трудовому житті. Зокрема, впровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ) як системи визначення стану життєдіяльності особи потребує від органів публічної влади в системі охорони здоров'я суттєвого перегляду структурних і організаційних засад.

Згідно Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (2020) реабілітаційна допомога у сфері охорони здоров'я – це діяльність фахівців з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі [7].

Для ефективності такої діяльності потрібні відповідні правові, організаційні та економічні засади та вирішення низки проблем, які наявні в Україні. Це засвідчують висновки аналітичного звіту експертів ВООЗ та Міжнародної спілки фізичної та реабілітаційної медицини (ISPRM), які досліджували стан реабілітації в Україні та зазначали, що в Україні потрібне реформування системи реабілітації, збільшення спроможності реабілітаційних послуг, покращення збору даних та їх планування, відповідна підготовка кадрів та окрема увага до реабілітації жертв збройного конфлікту на сході країни [8, с. 3].

І. Берлінець, досліджуючи проблематику державного регулювання надання реабілітаційних послуг, визначає крім цього такі проблеми як: «розпорошеність функцій між відомствами; неякісне інформування про послуги; погане забезпечення кріслами і протезами; щорічний переогляд групи; віддаленість установ від клієнтів; корупція» [1, с. 48].

Вважаємо, що до проблемних питань належить ситуація, коли існуюча мережа реабілітаційних установ різних форм власності та відомчої належності не дає змоги повною мірою забезпечити громадян належними реабілітаційними послугами, особливо у сільській місцевості. До цього додається відсутність міжвідомчої координації сфер охорони здоров'я, освіти та соціального захисту в питаннях реабілітації людей з інвалідністю, недосконалість моніторингу результативності отриманих

реабілітаційних послуг, що перетворює надання реабілітаційних послуг на комплексну проблему, яка має вирішуватися на основі міждисциплінарного підходу.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідження актуальних проблем удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я в умовах реформи національної системи охорони здоров'я, аналіз ухвалених нормативно-правових актів для реалізації нової моделі медичної реабілітації та проблемних питань її подальшого впровадження.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- Розглянути актуальність удосконалення механізмів публічного управління наданням реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я.
- Проаналізувати нормативно-правову базу надання реабілітаційних послуг у відповідності до МКФ та рекомендацій ВООЗ.
- Обґрунтувати зміну моделі медичної реабілітації та проблеми її впровадження.
- Визначити основні завдання публічного управління щодо надання реабілітаційних послуг у сфері охорони здоров'я.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною основою дослідження є комплекс політичних, економічних, соціальних, організаційних і правових засобів, які застосовуються в публічному управлінні для організації надання реабілітаційних послуг.

Аналіз останніх наукових публікацій свідчить, що дослідження системи надання реабілітаційних послуг є об'єктом наукових пошуків різних фахівців (медиків, економістів, психологів), оскільки реабілітація містить заходи, яких потребує особа, у взаємодії з середовищем за різними напрямками. В наукових публікаціях з публічного управління проблематика організації, фінансування реабілітаційних послуг, медико-соціальної експертизи розглянута у роботах І. Берлінець, С. Богданова, Д. Карамішева, Б. Мойси, Я. Раддиша та ін. Разом з тим, окремі теоретичні й практичні аспекти публічного управління наданням реабілітаційних послуг в умовах реформування національної системи охорони здоров'я потребують окремого наукового дослідження та розроблення практичних рекомендацій для органів публічної влади у цій сфері.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні використано сукупність сформованих у практиці пізнання прийомів і способів реалізації системної та синергетичної методології, зокрема системний, структурно-функціональний, порівняльний, цільовий методи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Огляд публікацій, що стосуються аналізу надання реабілітаційних послуг свідчить, що, в першу чергу, для подальшого розвитку даної сфери слід визначити кількісні і якісні показники цільових груп, які потребують реабілітації відповідно МКФ. На даний час такими цільовими групами, згідно статті 3 Закону України є: 1) особи з обмеженнями повсякденного функціонування; 2) особи, у яких захворювання, травми, вроджені порушення або інші стани здоров'я можуть призвести до обмеження повсякденного функціонування або стійкого обмеження життєдіяльності [7].

За узагальненими статистичними даними з різних джерел, загальна кількість осіб з інвалідністю на 01 січня 2021 року становить: 2 724 000 осіб віком від 18 до 100 років, із них 162 923 особи віком до 18 років. Щороку біля 140 тис осіб первинно визнані особами з інвалідністю серед дорослого населення, з них 110 тис осіб працездатного віку. Кількість складених індивідуальних програм реабілітації для осіб віком від 18 до 100 років, які потребують тих чи інших реабілітаційних заходів складає 98,6%.

Отже, з аналізу статистичних даних стає зрозуміло, що потреба в отриманні реабілітаційних послуг стосується значної кількості громадян, щодо яких має реалізовуватися конкретний індивідуальний план, який згідно статті 23 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» «розробляється та узгоджується мультидисциплінарною реабілітаційною командою після проведення реабілітаційного обстеження особи кожним членом мультидисциплінарної реабілітаційної команди та з урахуванням наявних порушень, обмежень повсякденного функціонування та потреб особи та затверджується на загальних зборах команди лікарів фізичної та реабілітаційної медицини реабілітації населення України» [7].

Такий підхід має забезпечити підвищення якості реабілітаційної допомоги, забезпечити зниження рівня інвалідності серед населення України та в цілому вплинути на якість життя. Тому ми вважаємо, що постанова Кабінету Міністрів України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я», ухвалена у листопаді 2021 р., запроваджує нову сучасну модель надання реабілітаційної допомоги [3].

Постановою затверджуються: Порядок організації надання реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я; Типове положення про реабілітаційне відділення, підрозділ; Типове положення про мультидисциплінарну реабілітаційну команду. Це надасть можливість регламентувати надання реабілітаційної допомоги впродовж гострого, після гострого та довготривалого реабілітаційних періодів; необхідний обсяг реабілітаційної допомоги; формати можливого надання реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я на первинному, вторинному та третинному рівнях медичної допомоги та міжсекторально поза межами сфери охорони здоров'я.

Також вперше запроваджуються рамкові вимоги щодо навантаження та організації роботи фахівців з реабілітації, загальні принципи функціонування мультидисциплінарних реабілітаційних команд, принципи взаємодії фахівців з реабілітації з медичними працівниками нер реабілітаційних професій [3].

Це відповідає визначеній у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (стаття 6) меті державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я – створення умов для ефективної реабілітації, забезпечення доступності навколишнього середовища, можливості вести самостійний спосіб життя і всебічно брати участь у всіх аспектах життя суспільства, сприяння створенню середовища, що організоване відповідно до вимог універсального дизайну та розумного пристосування [7].

Основними принципами державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я є: прозорість, ефективний розподіл повноважень та відповідальності між органами державної влади, якість та доступність реабілітаційної та психологічної допомоги, інклюзивність, сприяння поверненню людини до ведення самостійного способу життя [7].

Унормування порядку надання реабілітаційних послуг передбачає, що мультидисциплінарні реабілітаційні команд (МДРК) встановлюють мету та завдання реабілітації, планують та реалізують свою програму терапії, а лікар фізичної та реабілітаційної медицини є лікуючим лікарем, контролює медичну складову реабілітації та координує дії членів МДРК. Такий алгоритм діяльності дає можливість організувати реабілітаційну допомогу за єдиними принципами, на засадах доказової реабілітації, із залученням повного складу фахівців з реабілітації.

Слід зазначити, що такі кроки відповідають ініціативі Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «Реабілітація–2030» (2017), яка закликала всі заінтересовані сторони до злагоджених і скоординованих глобальних дій зі збільшення масштабів реабілітації та визначила десять

пріоритетних напрямів дій щодо зміцнення систем охорони здоров'я в частині надання послуг з реабілітації. Серед цих напрямків особливої уваги заслуговують:

- поглиблена інтеграція реабілітаційних послуг у систему охорони здоров'я і зміцнення міжсекторальних зв'язків в інтересах оперативного та ефективного задоволення потреб населення;
- включення реабілітації в набір загальнодоступних послуг охорони здоров'я;
- побудова моделей комплексного надання реабілітаційних послуг в інтересах поступального забезпечення рівного доступу до якісних послуг, зокрема, допоміжних технологій, для всіх людей, зокрема тих, хто проживає у сільських та віддалених районах;
- створення великого багатопрофільного контингенту фахівців у галузі реабілітації з урахуванням специфіки кожної країни, а також пропаганда концепції реабілітації на всіх рівнях навчання працівників сфери охорони здоров'я;
- розширення фінансування реабілітаційних послуг через відповідні механізми [11].

На виконання зазначених напрямів ВООЗ презентувала настанову «Реабілітація в системах охорони здоров'я: посібник з дій», яка надає важливі рекомендації щодо впровадження максимально ефективною системи надання реабілітаційних послуг [12].

Вважаємо, що для удосконалення реабілітаційних послуг в Україні корисною є також «Біла книга з фізичної та реабілітаційної медицини в Європі», яка є довідником для лікарів європейських країн і наразі перекладена українською мовою [2].

«Біла книга» визначає фізичну та реабілітаційну медицину, як первинну медичну спеціальність, що існує у всіх європейських країнах. Лікар фізичної та реабілітаційної медицини, на відміну від інших медичних спеціальностей, зосереджується на функціонуванні особи, при тому продовжуючи мати тісні зв'язки з фахівцями, що займаються лікуванням органів та систем організму. Головною метою реабілітації є поліпшення функціонування осіб з обмеженням життєдіяльності [2].

У «Білій книзі» представлені базові визначення та концепції ФРМ, обґрунтована важливість реабілітації для окремих осіб та суспільства в цілому, представлені основи ФРМ, історія спеціальності, структура та діяльність організацій ФРМ у Європі, висвітлений обсяг знань і практичних навичок лікаря ФРМ, сфера клінічних компетентностей ФРМ, місце спеціальності ФРМ у системах охорони здоров'я та суспільстві, освіта

та безперервний професійний розвиток лікарів ФРМ, специфіка наукових досліджень у галузі ФРМ, майбутнє та перспективи розвитку ФРМ [2].

Для підготовки відповідних фахівців в Україні, потреба у яких неодноразово визначалася як одна з найбільш актуальних, такі публікації є важливим керівництвом у роботі, що сприятимуть запровадженню нової лікарської спеціальності «фізична та реабілітаційна медицина», вивченню та впровадженню європейського досвіду щодо мультипрофесійного підходу в організації реабілітаційної допомоги.

Важливим кроком у наданні реабілітаційних послуг є наразі розроблений Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам. Він містить кілька компонентів, які стосуються роботи кожного фахівця з реабілітації – члена мультидисциплінарної реабілітаційної команди. Протокол ґрунтується на міжнародних документах з реабілітаційної допомоги при коронавірусній інфекції та адаптований до практичного використання в умовах України [9].

Подальша реалізація Протоколу залежить від рішення Національної служби здоров'я України стосовно включення такої послуги до нового пакету медичних послуг із реабілітації.

На місцевому рівні реалізація цієї послуги потребує визначення та затвердження мережі закладів охорони здоров'я, включно з санаторно-курортними закладами місцевого підпорядкування, щоб забезпечити таким пацієнтам доступ до спеціалізованої допомоги. Зокрема, задля забезпечення санаторно-курортного лікування та реабілітації Міністерство охорони здоров'я 6 квітня 2021 р. видало наказ про прийом профільних пацієнтів у спеціалізованих (спеціальних) санаторіях МОЗ України, що сприяє наданню постковідної реабілітації в Україні. Разом з тим, не до кінця вирішені питання фінансування такої допомоги, тому важливо, який обсяг фінансування буде передбачено у державному бюджеті 2022 р.

Ми погоджуємося з пропозиціями Л. Кринички, О. Мотайла щодо нових підходів у фінансуванні системи охорони здоров'я, зокрема: при розподілі коштів врахувати регіональні особливості та стан здоров'я населення в певних областях; врегулювати на державному рівні порядок використання місцевих бюджетних ресурсів для фінансування закладів охорони здоров'я; визначити напрями оцінки ефективності фінансового управління закладами охорони здоров'я і на їх основі визначити результативність діяльності менеджменту закладу (головного лікаря та його заступників); встановити види відповідальності менеджменту

закладів охорони здоров'я, що пов'язані з неефективним використанням бюджетних коштів та фінансовим управлінням [4].

До проблем фінансування відносимо також проведення медико-соціальної експертизи, яка передбачена законодавством України як безкоштовна послуга і не може належати до пакетів медичних послуг. В процесі впровадження МКФ необхідно узгоджувати, крім питань фінансування, інтеграцію даних МКФ до Реєстрів електронної системи охорони здоров'я для подальшого використання фахівцями з реабілітації, працівниками системи МСЕ, працівниками сфери соціального захисту та інклюзивної освіти та представниками міністерств та відомств, що реалізують політику держави у сфері реабілітації.

Однією з основних змін підходу до медичної реабілітації є забезпечення обміну даних між E-Health, E-Social, ЄІАС «Діти» (Мінсоцполітики), АС «ІРЦ» (МОН) та реєстром ветеранів, що мінімізує корупційні ризики зі встановлення статусу інвалідності та при супроводі людини з інвалідністю. З урахуванням трансформації та цифровізації соціальних послуг, функції закладів, які проводять медико-соціальну експертизу розширюються, і на них покладаються обов'язки та контроль за наповнення інформацією електронних реєстрів.

Передбачається, що усунення корупційних ризиків медико-соціальної експертизи через запровадження реабілітаційного обстеження осіб, що потребують реабілітації, мультидисциплінарними командами фахівців з реабілітації з електронною реєстрацією результатів цього обстеження та автоматизованим визначенням подальших реабілітаційних потреб, сприятиме скороченню неефективного використання бюджетних коштів та налагодженню наскрізного супроводу людини в електронних системах.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Аналіз змін, які відбуваються у сфері надання реабілітаційних послуг, свідчить, що основними завданнями публічної політики у цій сфері є наступні:

1) забезпечення скоординованості проведення реабілітації, реабілітаційних послуг, а також доступність технічних та інших засобів реабілітації та медичних виробів (виробів медичного призначення);

2) регламентація правових, економічних, соціальних умов проведення реабілітації з урахуванням функціональних можливостей осіб з обмеженнями повсякденного функціонування;

3) впровадження міжнародних стандартів реабілітації та психологічної допомоги в реабілітації;

4) створення умов для якісного матеріально-технічного, фінансового, кадрового та науково-методичного забезпечення реабілітації;

5) формування ефективної системи управління якістю реабілітаційної допомоги з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження даної проблематики передбачають аналіз оптимальних умов для реалізації завдань публічної політики щодо надання реабілітаційних послуг та технологізації зазначеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. А. Берлінець, «Аналіз сучасного стану надання медико-реабілітаційної допомоги і послуг в Україні: державно-управлінський аспект», *Аспекти публічного управління*, Т. 8, № 1, с. 43–50, 2020.
- [2] «Біла книга з фізичної та реабілітаційної медицини в Європі», *Український журнал фізичної та реабілітаційної медицини*, № 2(02), 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://nuozu.edu.ua/n/p/3794-bila-knyha-z-fizychnoi-ta-reabilitatsiinoi-medytsyny-v-yevropi>
- [3] Кабінет Міністрів ухвалив рішення, що дає можливість запровадити сучасну мультидисциплінарну реабілітаційну допомогу, *Урядовий портал: gov.ua*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-uhvaliv-rishennya-shcho-daye-mozhlyvist-zaprovaditi-suchasnu-multidisciplinarnu-reabilitacijnu-dopomogu>
- [4] Л. Криничко, О. Мотайло, «Нові підходи до фінансування системи охорони здоров'я», *Аспекти публічного управління*, Т. 9, № 2, с. 86–100, 2021.
- [5] Б. Мойса, Пропозиції до політики щодо реабілітації осіб з порушеннями здоров'я. *Policy Paper*, Верес. 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Propozicii-Politiki-reabilitacii-zdoroviya-1.pdf>
- [6] Пакети медичних послуг: зміст та підхід до контрагування закладів охорони здоров'я, *Національна служба здоров'я України. gov.ua*. 2020. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://nszu.gov.ua/ogoloshennya-pro-ukladennya-dogovoriv/paketi-medichnih-poslug>

- [7] Верховна Рада України. (2020, Груд.03). Закон № 1053-IX «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
- [8] Проект Місії USAID «Зміцнення реабілітаційних послуг у системах охорони здоров'я», UCP Wheels for Humanity, USAID. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.usaid.gov/%20node/71471>
- [9] Міністерство охорони здоров'я України. (2021, Квіт. 20). Наказ № 771 «Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесценткам». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-20042021--771-pro-zatverdzhennja-protokolu-nadannja-reabilitacijnoi-dopomogi-pacientam-z-koronavirusnoju-hvoroboju--covid-19-ta-rekonvalescentam>
- [10] Реабілітація жертв конфлікту. Чи пропонує держава щось, крім встановлення інвалідності та милиць? / Б. Мойса; О. Павліченка, О. Мартиненка, Ред.; Укр. Гельсін. спілка з прав людини. Київ, Україна, 2018, 64 с.
- [11] Rehabilitation 2030: A Call for Action / World Health Organization, February 6–7, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.who.int/disabilities/care/Rehab2030MeetingReport_plain_text_version.pdf
- [12] Rehabilitation in health systems: guide for action, World Health Organization, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/325607/9789241515986-eng.pdf?ua=1>

IMPROVEMENT OF MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF PROVISION OF REHABILITATION SERVICES IN THE FIELD OF HEALTHCARE IN THE CONDITIONS OF MEDICAL REFORM

Nina Didenko,,

Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Administration
health care and public administration
National University of Health
Of Ukraine named after P. L. Shupyk.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

Abstract. The article considers the issue of improving the mechanisms of public management of the provision of rehabilitation services in the field of health care in the context of medical reform. It is determined that in the process of reforming the national health care system one of the promising areas is to improve the provision of rehabilitation services, which is important for human development, return to the labor market of people with temporary partial disability, improving quality of life, reducing maintenance costs. in hospitals, creation of a new model of medical and social examination, etc. The effectiveness of such activities requires appropriate legal, organizational and economic principles and solutions to a number of problems that exist in Ukraine. The target groups that need rehabilitation services in the field of health care and the procedure for forming multidisciplinary rehabilitation teams (MDRC) are analyzed. It is determined that the algorithm of MDRK activity gives the chance to organize the rehabilitation help on uniform principles, on the basis of evidentiary rehabilitation, with involvement of full structure of experts. Such measures have been shown to be in line with the World Health Organization's (WHO) Rehabilitation 2030 (2017) initiative, which called on all stakeholders to engage in coordinated and coordinated global action to increase rehabilitation and identify ten priority areas for strengthening health systems. health in terms of providing rehabilitation services. Some aspects of the implementation of the Protocol for the provision of rehabilitation care to patients with coronavirus disease (COVID-19) and convalescents are considered. It is determined that the Protocol is based on international documents on rehabilitation care for coronavirus infection and is adapted for practical use in Ukraine. Further implementation of the Protocol depends on the decision of the National Health Service of Ukraine to include such a service in the new package of medical rehabilitation services. The problems of financing rehabilitation services are analyzed, it is proved that in the process of IFF implementation it is necessary to coordinate, in addition to financing issues, the integration of IFF data into the Registers of electronic health care system for further use by rehabilitation specialists, ITU system workers, social protection and inclusive education workers. representatives of ministries and departments implementing the state policy in the field of rehabilitation. One of the main changes in the approach to medical rehabilitation is the provision of data exchange between E-Health, E-Social, EIAS "Children" (Ministry of Social Policy), AS "IRC" (MES) and the register of veterans, which minimizes corruption

risks to establish disability status and accompanying a person with a disability.

Key words: mechanisms of public management of the provision of rehabilitation services in the field of health care; medical reform; International classification of functioning; life and health restrictions (IFF); multidisciplinary rehabilitation team; physical and rehabilitation medicine; Rehabilitation care protocol for patients with coronavirus disease (COVID-19) and convalescents.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ ОКАЗАНИЕМ РЕАБИЛИТАЦИОННЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МЕДИЦИНСКОЙ РЕФОРМЫ

Диденко Нина Григорьевна,

доктор наук по государственному управлению,
профессор, профессор кафедры управления
здравоохранения и публичного администрирования
Национального университета здравоохранения
Украины имени П. Л. Шупика.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы усовершенствования механизмов публичного управления предоставлением реабилитационных услуг в сфере здравоохранения в условиях медицинской реформы. Определено, что в процессе реформирования национальной системы здравоохранения одним из перспективных направлений рассматривается усовершенствование предоставления реабилитационных услуг, что имеет важное значение для развития человеческого потенциала, возвращения на рынок труда лиц с временной частичной нетрудоспособностью, повышения качества жизни, сокращения расходов на содержание больных в стационарах, создания новой модели медико-социальной экспертизы и т.д. Для эффективности такой деятельности нужны соответствующие правовые, организационные и экономические основы и решение ряда проблем, которые есть в Украине. Проанализированы целевые группы, нуждающиеся в реабилитационных услугах в сфере здравоохранения, и формирование мультидисциплинарных реабилитационных команд (МДРК). Определено, что алгоритм деятельности МДРК позволяет организовать реабилитационную

помощь по единым принципам, на основе доказательной реабилитации, с привлечением полного состава специалистов по реабилитации. Доказано, что такие шаги соответствуют инициативе Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) «Реабилитация-2030» (2017), которая призвала все заинтересованные стороны к слаженным и скоординированным глобальным действиям по увеличению масштабов реабилитации и определила десять приоритетных направлений систем здравоохранения в части предоставления услуг по реабилитации. Рассмотрены отдельные аспекты внедрения Протокола по оказанию реабилитационной помощи пациентам с коронавирусной болезнью (COVID-19) и реконвалесцентам. Установлено, что Протокол основывается на международных документах по реабилитационной помощи при коронавирусной инфекции и адаптирован к практическому использованию в условиях Украины. Дальнейшая реализация Протокола зависит от решения Национальной службы здоровья Украины о включении такой услуги в новый пакет медицинских услуг по реабилитации. Проанализированы проблемы финансирования реабилитационных услуг, доказано, что в процессе внедрения МКФ необходимо согласовывать помимо вопросов финансирования интеграцию данных МКФ в Реестры электронной системы здравоохранения для дальнейшего использования специалистами по реабилитации, работниками сферы социальной защиты и инклюзивного образования, представителями министерств и ведомств, реализующих политику государства в области реабилитации. Одним из основных изменений подхода к медицинской реабилитации является обеспечение обмена данными между E-Health, E-Social, ЕИАС «Дети» (Минсоцполитики), АС «ИРЦ» (МОН) и реестром ветеранов, что минимизирует коррупционные риски по установлению статуса инвалидности и при сопровождении человека с инвалидностью

Ключевые слова: механизмы публичного управления предоставлением реабилитационных услуг в сфере здравоохранения; медицинская реформа; Международная классификация функционирования; ограничения жизнедеятельности и здоровья (МКФ); мультидисциплинарная реабилитационная команда; физическая и реабилитационная медицина; Протокола по оказанию реабилитационной помощи

пацієнтам с коронавірусної болєзною (COVID-19) и реконвалесцентам.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. A. Berlinets, «Analiz suchasnoho stanu nadання medыko-reabilitatsiinoi dopomohy i posluh v Ukraini: derzhavno-upravlinьskiy aspekt», Aspekty publichnoho upravlinnya, T. 8, № 1, s. 43–50, 2020.
- [2] «Bila knyha z fizychnoi ta reabilitatsiinoi medytsyny v Yevropi», Ukrainьskiy zhurnal fizychnoi ta reabilitatsiinoi medytsyny, № 2(02), 2018. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://nuozu.edu.ua/n/p/3794-bila-knyha-z-fizychnoi-ta-reabilitatsiinoi-medytsyny-v-yevropi>
- [3] Kabinet Ministriv ukhvalyv rishennia, shcho daie mozhlyvist zaprovadyty suchasnu multydystryplinarnu reabilitatsiinu dopomohu, Uriadoviy portal: gov.ua. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://www.kmu.gov.ua/news/kabinet-ministriv-uhvaliv-rishennya-shcho-daye-mozhlyvist-zaprovaditi-suchasnu-multidisciplinarnu-reabilitacijnu-dopomogu>
- [4] L. Krynychko, O. Motailo, «Novi pidkhody do finansuvannya systemy okhorony zdorovia», Aspekty publichnoho upravlinnya, T. 9, № 2, s. 86–100, 2021.
- [5] B. Moisa, Propozytsii do polityky shchodo reabilitatsii osib z porushenniamy zdorovia. Policy Paper, Veres. 2017. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Propozicii-Politiki-reabilitacii-zdoroviya-1.pdf>
- [6] Pakety medychnykh posluh: zmist ta pidkhid do kontraktuvannya zakladiv okhorony zdorovia, Natsionalna sluzhba zdorovia Ukrainy. gov.ua. 2020. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://nszu.gov.ua/ogoloshennya-pro-ukladennya-dogovoriv/paketi-medichnih-poslug>
- [7] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Hrud. 03). Zakon № 1053-IX «Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia». [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
- [8] Proekt Misii USAID «Zmitsnennia reabilitatsiinykh posluh u systemakh okhorony zdorovia», UCP Wheels for Humanity, USAID. [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://www.usaid.gov/%20node/71471>
- [9] Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2021, Kvit. 20). Nakaz № 771 «Protokol nadання reabilitatsiinoi dopomohy patsiientam z koronavirusnoiu khvoroboiu (COVID-19) ta rekonvalestsentkam». [Elektronnyy resurs]. Dostupno: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-20042021--771-pro-zatverdzhennja>

[protokolu-nadannja-reabilitacijnoi-dopomogi-pacientam-z-koronavirusnoju-hvoroboju--covid-19-ta-rekonvalescentam](#)

- [10] Reabilitatsiia zhertv konfliktu. Chy proponuie derzhava shchos, krim vstanovlennia invalidnosti ta mylyts? / B. Moisa; O. Pavlichenka, O. Martynenka, Red.; Ukr. Helsin. spilka z prav liudyny. Kyiv, Ukraina, 2018, 64 s.
- [11] Rehabilitation 2030: A Call for Action / World Health Organization, February 6–7, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: https://www.who.int/disabilities/care/Rehab2030MeetingReport_plain_text_version.pdf
- [12] Rehabilitation in health systems: guide for action, World Health Organization, 2019. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/325607/9789241515986-eng.pdf?ua=1>

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-233-250](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-233-250)

УДК 327 : 351.86

Діденко Ніна Григорівна,

доктор наук з державного управління,
професор, професор кафедри управління
охороною здоров'я та публічного адміністрування
Національного університету охорони здоров'я
України імені П. Л. Шупика.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

Кулик Ілля Олегович,

аспірант кафедри публічного управління та
проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту
менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-8114-5484>
thisboxforjob@gmail.com

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглянуто актуальні проблеми зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення національної безпеки. Визначено, що сучасний стан міжнародних відносин характеризується високою нестабільністю і послабленням впливу міжнародних організацій, що мають забезпечувати дотримання норм міжнародного права, а також мобілізацію зусиль для подолання глобальних викликів. Це актуалізує важливість реалізації ухвалених за останній період в Україні стратегічних документів, які стосуються зовнішньої політики та національної безпеки. Встановлено, що до актуальних питань національної безпеки у зовнішній політиці слід віднести: об'єднання міжнародних партнерів у протидії російській агресії, зміна загального характеру зовнішньої політики України від пасивної до активної, активізація української дипломатії в стратегічно важливих для нашої держави напрямках – вступ до ЄС та НАТО; зміцнення обороноздатності держави. Розглянуто окремі аспекти протидії російській агресії та відновлення територіальної цілісності та суверенітету України як

головного пріоритету зовнішньополітичної діяльності. Проаналізовано різні типи стратегічних відносин України з іншими державами, визначено необхідність акцентувати увагу на першочергових контактах, використовувати стратегічні відносини з різними партнерами, враховуючи їх зацікавленість у спільних діях. Визначено, що перспективу євроатлантичної інтеграції, що містить такі напрями як взаємосумісність збройних сил, реформи, передбачені річними національними програмами Україна-НАТО, залучення України до діяльності Альянсу за різними аспектами може значно посилити участь України у реалізації Стратегічної концепції НАТО-2030. Розглянуто можливості участі України у проектах ЄС – PESCO. E12, новій ініціативі ЄС «Стратегічний компас безпеки і оборони», у якому зазначено план дій щодо забезпечення внутрішньої безпеки Євросоюзу у довгостроковій перспективі. Україна включена у цьому проекті до кола партнерів, що є підтвердженням намірів до спільних дій із врегулювання криз та підтримки захисту суверенітету та територіальної цілісності всіх європейських країн. Доведено необхідність акцентувати увагу на розширенні кола держав, що підтримують Україну, збереженні на міжнародному порядку денному питання збройної агресії Кремля, донесенні до світової спільноти правди про російські злочини, використанні різних міжнародних механізмів протидії агресору, утриманні і зміцненні санкційного режиму колективного Заходу, притягненні РФ до міжнародно-правової відповідальності тощо.

Ключові слова: зовнішня політика держави; національна безпека; геополітичні пріоритети України; європейська інтеграція; євроатлантична інтеграція; безпекова політика.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Впродовж останніх років в Україні широко обговорюються проблеми національної безпеки в аспекті зовнішньополітичних відносин, адже на даний час Україна є об'єктом військової агресії з боку Росії і прагне міжнародної підтримки у цій боротьбі. Це зумовлює необхідність визначення державою стратегічних пріоритетів та цілей, які мають відповідати викликам і загрозам як національної безпеки, так і глобальним проблемам безпеки, які є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз зовнішньополітичної діяльності держави, сучасний стан міжнародних

відносин характеризується високою нестабільністю і послабленням впливу міжнародних організацій, що мають забезпечувати дотримання норм міжнародного права, а також мобілізацію зусиль для подолання глобальних викликів. Це актуалізує важливість реалізації ухвалених за останній період стратегічних документів – Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020), Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (2021), в яких визначені цілі, напрями та принципи зовнішньополітичної діяльності України.

Так, у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, введеної в дію Указом Президента України № 448/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» [9] мета зовнішньої політики України визначена як утвердження країни у світі як сильної та авторитетної європейської країни, а основними пріоритетами є: забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України; протидія агресивній політиці Російської Федерації; курс на членство України в ЄС та НАТО; просування українського експорту і залучення інвестицій; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; просування позитивного іміджу України у світі [9]. Це зумовлює три ключових позиції, які має зайняти Україна у світовому політичному процесі: активна участь у міжнародній політиці; формування безпекової архітектури для себе, регіону і світу; реалізація економічних можливостей і зростання. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України деталізує та розкриває зміст принципів зовнішньополітичної діяльності України, які є особливо важливими для національної безпеки, а саме:

- стійкість – здатність держави і суспільства ефективно протидіяти загрозам будь-якого походження і характеру, зокрема збройній агресії, економічному тиску, політичній дестабілізації, кібератакам, дезінформації та іншим загрозам, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлювати рівновагу після криз;
- дотримання міжнародного права – дотримання загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, виконання міжнародних зобов'язань України, взятих на себе за міжнародними договорами та в рамках членства у міжнародних організаціях, дотримання досягнутих міжнародних домовленостей;
- адаптивність – оперативне реагування на зміни міжнародного середовища, ефективний кризовий менеджмент у сфері зовнішньої

політики України, інноваційність у підходах та інструментаріях, гнучкість у прийнятті рішень;

- взаємодія – ефективна координація діяльності державних органів щодо забезпечення реалізації єдиного зовнішньополітичного курсу України, налагодження ефективної комунікації та співробітництва з іншими державами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, а також з недержавними інституціями, бізнесом, науково-академічними колами, засобами масової інформації;

- прагматизм – розвиток двосторонніх і багатосторонніх міжнародних відносин на основі національних інтересів з метою розв’язання конкретних зовнішньополітичних завдань; інтенсифікація економічної дипломатії для сприяння сталому розвитку економіки та зростанню добробуту громадян України;

- людиноцентричність – визнання і утвердження поваги до людського життя та гідності, прав і свобод людини як найвищих цінностей; захист, сприяння реалізації, просування прав та законних інтересів громадян України за кордоном, прав і законних інтересів закордонних українців в інших державах [9].

Ці принципи відповідають змісту Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» (2020), яка визначає такі засади національної безпеки як:

- стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України;

- стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей;

- взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України [10].

Таким чином, до актуальних питань національної безпеки у зовнішній політиці слід віднести наступні:

- об’єднання міжнародних партнерів у протидії російській агресії, відновлення територіальної цілісності та суверенітету України;

- зміна загального характеру зовнішньої політики України від пасивної до активної, спрямованої на захист не групових, корпоративних, часткових, а важливих загальнодержавних інтересів;

- активізація української дипломатії в стратегічно важливих для нашої держави напрямках – вступ до ЄС та НАТО;
- зміцнення обороноздатності нашої держави.

Слід зазначити, що Стратегія національної безпеки та Стратегія зовнішньополітичної діяльності України цілком відповідають фундаментальним цінностям безпекової стратегії ЄС та мирним глобальним ініціативам ООН, що свідчить про прагнення України бути повноправним партнером у системі міжнародної безпеки.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідження актуальних проблем зовнішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національної безпеки, зокрема дослідження питань європейської та євроатлантичної інтеграції, міжнародної підтримки санкційного режиму для боротьби з російською агресією, стратегічного планування зовнішньополітичної діяльності.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- 1) Розглянути основні напрями зовнішньополітичної діяльності держави у сфері національної безпеки.
- 2) Проаналізувати перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України.
- 3) Обґрунтувати перспективи безпекової політики у взаємодії зі стратегічними партнерами України.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

На нашу думку, найбільш актуальною теоретичною основою національної безпеки є наразі концепція безпеки на основі співробітництва ((Гр. Флін, Д. Шеффер, Чарльз і Кліффорд Купчан, Р. Беттс, Дж. Йоффе, Ал. Русі, Дж. Гудбі, Р. Ульман та ін.), яка складає основу діяльності ліберально-демократичних держав, поєднаних офіційними і неофіційними союзами та інститутами, що мають спільні цінності, а також здійснюють практичне прозоре співробітництво в економічній, політичній та військовій сферах. Щоб система безпеки на основі співробітництва була корисною й ефективною, вона має бути спрямована як усередину (колективна безпека), так і назовні (колективна оборона).

Події останніх років, поява локальних конфліктів свідчить, що концепція колективної безпеки і колективної оборони має бути доповнена зміцненням й поширенням стабільності на територіях, прилеглих до зони

безпеки на базі співробітництва, оскільки нестабільність і конфлікти на цих територіях можуть являти загрозу для країн-учасниць системи безпеки на основі співробітництва. Наразі існуюча архітектура безпеки, що ґрунтується на дотриманні принципів і норм міжнародного права та діяльності міжнародних режимів контролю, стає все менш надійною, спонукає держави посилювати власні військові потенціали, що ставить під сумнів значимість концепції безпеки на основі співробітництва.

Ми спостерігаємо, як підвищується рівень небезпеки поновлення гонки озброєнь та розширення кола держав, що володіють ядерною зброєю, а отже, посилюється загроза застосування такої зброї. Все більшого значення набувають інформаційні війни, які набувають характеру глобального суперництва держав і корпорацій, посилюється агресивність протиправної діяльності терористичних та інших злочинних угруповань. Зростають гібридні загрози безпеки, які охоплюють різні сфери: військову, політичну, економічну, інформаційну тощо.

Ці питання досліджують в останні роки такі автори як: В. Антонов, В. Горбулін, І. Грицяк, М. Пашков, Н. Сіцінський, Г. Ситник, І. Тодоров, Г. Шелест, Д. Шульга та ін. Разом з тим динаміка безпекового руху України, супроводжувана виникненням нових проблем державно-управлінського, зовнішньополітичного, глобального характеру, потребує подальшого дослідження зазначеної проблематики.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні використано: системний метод для узагальнення основних напрямів реалізації зовнішньополітичної діяльності держави у сфері національної безпеки, структурно-функціональний аналіз – для визначення повноважень органів публічної влади, узагальнення – для визначення стратегічних питань безпечної політики та ін.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Аналіз актуальних проблем зовнішньополітичної діяльності держави у сфері національної безпеки свідчить, що головним напрямом є, безумовно, протидія російській агресії та відновлення територіальної цілісності та суверенітету України.

Саме політика Російської Федерації сьогодні є основною загрозою для України, оскільки Російська Федерація докладає зусиль для відновлення своєї ролі як глобального гравця шляхом політичного, військового, економічного, інформаційного тиску на держави, які вважає колом своїх інтересів і до яких відносить Україну. Весь спектр інструментів

гібридної агресії з метою встановлення контролю над Україною, порушуючи її територіальну цілісність та намагаючись блокувати її рух до набуття повноправного членства в ЄС та в НАТО наразі щоденно застосовується Росією, що впливає також на дестабілізацію інших держав, порушення заснованого на нормах міжнародного права міжнародного правопорядку.

Для протидії цій загрозі Україна має два основних напрями, затверджені в Конституції України, – європейська та євроатлантична інтеграція. Розглядаючи співпрацю України з ЄС в рамках Європейської політики безпеки і оборони та військове двостороннє співробітництво з країнами-членами ЄС, вважаємо, що у цьому процесі ми маємо певні позитивні кроки, а саме: залучення сил і засобів Збройних Сил України (далі – ЗСУ) до реалізації Концепції бойових тактичних груп ЄС, впровадження у національну практику позитивного європейського досвіду для розвитку спроможностей ЗСУ, пріоритетна співпраця з тими державами, які сприймають безпеку України крізь призму інтересів власної національної безпеки – Польща, країни Балтії, Румунія, Норвегія, Швеція; створення Люблінського трикутника як нового формату співпраці між Україною, Польщею та Литвою та інші.

Стратегія зовнішньополітичної діяльності має окремий розділ «Відносини пріоритетного стратегічного характеру та стратегічного партнерства», у якому визначено різні типи стратегічних відносин України з іншими державами. Така класифікація дає можливість акцентувати увагу на першочергових контактах, використовувати стратегічні відносини з різними партнерами, враховуючи їх зацікавленість у спільних діях.

До країн пріоритетного стратегічного характеру віднесені США, Британія, Канада, Німеччина та Франція; до країн з особливим партнерством – Канада, стратегічного партнерства – Німеччина, Польща, Туреччина, Азербайджан, Грузія, Литва, Китай та Бразилія, всебічного партнерства стратегічного значення – Франція і глобального партнерства – Японія, до потенційних стратегічних партнерів зараховані Молдова, Румунія, Індія [9].

Наразі Україна уклала дві угоди, які є міжнародно-правовими актами і де чітко визначається стратегічний рівень відносин України з третьою державою – це Хартія Україна – США про стратегічне партнерство, Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство з Британією. Але декларації щодо стратегічного партнерства з іншими країнами залишаються на рівні заяв, переважна більшість датується ще початком 2000-х, а їхні тексти відсутні у публічному доступі. Наприклад,

такі спільні декларації є з Канадою (1994), Польщею (1996), Азербайджаном (2004), Бразилією (2009), Туреччиною та КНР (2011), Грузією (2017). Найостанніша – з Литвою у 2019 році. З Японією є лише Спільна заява про нове партнерство у XXI столітті (2005). Франція та Німеччина взагалі не мають з Україною схожих декларацій і лише чотири держави мають двосторонній орган високого стратегічного рівня з Україною – Туреччина, Литва, Грузія та США [12].

Це актуалізує питання про закріплення стратегічного партнерства з усіма державами у відповідних документах, що сприятиме формалізації цих відносин і більш чіткого плану спільних дій у вирішенні безпекових питань.

Ми вважаємо слушними пропозиції експертів, які визначають, що Україні потрібно «переглянути статус «стратегічних відносин» з іноземними державами, який у багатьох випадках має суто декларативний характер і не відображає сучасні реалії політико-економічних процесів на двосторонньому рівні та у світі. Водночас, пропонується запровадити новий політичний проект «Стратегічне коло», що міг би забезпечити новий формат відносин між Україною, Естонією, Литвою, Польщею, Румунією, Молдовою, Грузією з вагомою безпековою складовою. Очевидно, що протистояння російській загрози є у першу чергу справою країн регіону ЦСЄ, Балтії і Чорного моря» [5, с. 104].

Оцінюючи останні кроки України у безпековій сфері, важливими досягненнями стали підписання низки меморандумів про військово-технічне співробітництво, розвиток ОПК, надання безпекової допомоги з Бразилією, Великою Британією, Іраком, Йорданією, Катаром, Румунією, Саудівською Аравією, Туреччиною. Найважливішим у цьому контексті стало підписання Меморандуму з британським експортним агентством UK Export Finance, що передбачає можливість надання Україні британських урядових експортних гарантій на 2,5 млрд фунтів стерлінгів для спільних українсько-британських проектів, в тому числі у галузях безпеки та оборони.

Для формування безпекової архітектури для України важливо реалізувати перспективу євроатлантичної інтеграції, що містить такі напрями як взаємосумісність збройних сил, реформи, передбачені річними національними програмами Україна-НАТО, залучення України до діяльності Альянсу за різними аспектами. Цьому значною мірою може сприяти участь України у реалізації Стратегічної концепції НАТО-2030, якій буде присвячено саміт НАТО 29–30 червня 2022 р. Стратегія НАТО – 2030 містять такі напрями як зміцнення стійкості Альянсу, зміцнення

кібернетичної оборони, забезпечення технологічного лідерства, реагування на нові безпекові виклики, що пов'язані з кліматичними змінами.

У червні 2021 р. на саміті НАТО в Брюсселі були визначені ключові напрями розвитку і роботи Альянсу, які важливі для безпекової політики України:

- 1) НАТО розвиватиметься, як трансатлантичний форум для консультацій та спільних дій з питань безпеки;
- 2) посилення систем оборони та стримування;
- 3) зміцнення демократичних суспільств шляхом координації зобов'язань членів НАТО;
- 4) сприяння перебуванню НАТО на вістрі прогресу технологій. Для цього буде створено так званий «оборонний прискорювач інновацій для Північної Атлантики», який буде працювати зі стартапами, промисловістю, науковими установами, і Фонд інновацій НАТО, щоб стимулювати розвиток і застосування новітніх технологій;
- 5) зміцнення міжнародного порядку: НАТО планує співпрацювати в цьому питанні з Азіатсько-Тихоокеанським регіоном, Австралією, Японією, Новою Зеландією і Республікою Корея, країнами в Латинській Америці, в Африці та в Азії, а також з Європейським Союзом;
- 6) посилення можливостей для країн-партнерів;
- 7) питання кліматичних змін [6].

Отже, на даний час річні національні програми співробітництва Україна-НАТО є інструментом для досягнення відповідності критеріям членства в Альянсі, які допомагають трансформувати країну, спрямовувати зусилля до цінностей демократії, свободи, верховенства права, на яких побудований Альянс. У подальшому Україна прагне, щоб стратегічна концепція НАТО-2030 включала питання членства України. Крім того, для України важливим є відображення у стратегії питання досягнення високого рівня взаємосумісності її сил із силами Альянсу та визнання ключової ролі у забезпеченні безпеки в Чорному морі.

В рамках європейської безпекової політики участь України може розглядатися в аспекті таких ініціатив як Постійне структурне співробітництво (Permanent structured cooperation – PESCO) та Європейська ініціатива втручання (European Intervention Initiative – EI2).

Першу програму за погодження Європейської ради ЄС реалізовує з 23 червня 2017 року, її мета – тісніша співпраця у сфері безпеки та оборони, для чого програма пропонує надійну та обов'язкову до виконання законодавчу базу в інституційних рамках ЄС для забезпечення безпеки і

оборони території ЄС та його громадян. Наразі PESCO працює над впровадженням 34 проектів та виконанням 20 зобов'язань, які держави-члени взяли на себе у сфері безпеки та оборони.

Європейська ініціатива втручання (EI2) – це спільний військовий проект між 10 європейськими країнами, створений поза ЄС і НАТО, до нього входять Франція, Німеччина, Данія, Бельгія, Нідерланди, Іспанія, Естонія, Португалія, Велика Британія та Фінляндія. Їхні сукупні оборонні спроможності становлять 4/5 спільних видатків на оборону держав-членів ЄС.

Обидва проекти ставлять на меті зміцнення стратегічної автономії європейських країн та вироблення спільних норм, ідей та моделей поведінки учасників політики безпеки і оборони. Водночас між ними існує ключова відмінність: PESCO розглядає ці цілі в рамках ЄС, а EI2 – у ширшому європейському контексті. Наразі Україна не бере участі в PESCO, оскільки не є членом ЄС, та в EI2, але може приєднатися до цієї ініціативи.

Окремо вважаємо важливим проаналізувати можливості участі України у новій ініціативі ЄС «Стратегічний компас безпеки і оборони» [2], у якому зазначено план дій щодо забезпечення внутрішньої безпеки Євросоюзу у довгостроковій перспективі. Головна пропозиція, викладена в документі, полягає в тому, щоб ЄС отримує можливість оперативно розгортати до 5 тисяч військових для протистояння численним потенційним загрозам. Групи формуватимуться для вирішення конкретних завдань та координуватимуться на рівні ЄС. Завдання можуть змінюватись: від місії з евакуації до миротворчих або гуманітарних місій, у тому числі на кордонах. Остаточне затвердження компасу заплановано на березень 2022 року, коли головою у Раді ЄС буде Франція.

Проект компасу містить пропозиції щодо чотирьох напрямків. Кожна має назву у дієслівній формі: «Діяти», «Убезпечити», «Інвестувати» та «Співпрацювати з партнерами».

Центральна ініціатива першого блоку – створення сил швидкого реагування ЄС. Ці сили мають бути «модульними», що включають сухопутні, повітряні та морські компоненти. Ідея полягає в можливості застосовувати різну кількість солдатів – як кілька сотень, так і кілька тисяч. Залежно від завдання змінюватиметься і «модуль» – тобто, досвід персоналу, технічне оснащення та екіпування.

Блок «Убезпечити» присвячений насамперед гібридним загрозам, кібератакам, а також безпеці та обороні у космосі. Щоб бути спроможним швидко реагувати на такі загрози, в ЄС хочуть розробити набір інструментів для протидії гібридним атакам.

Третій блок – «Інвестувати» – має розвивати інновації та зменшити залежність країн ЄС від технологій та промисловості інших країн. Проект називає кілька видів озброєнь та техніки, на яких Євросоюзу слід зосередитись: морські безпілотники, бойові повітряні системи майбутнього, космічне спостереження за Землею та бойові танки.

Четвертий блок компасу присвячений співпраці з партнерами – НАТО, з регіональними організаціями, зокрема Африканським союзом та ОБСЄ. Серед основних країн-партнерів документ називає США, Норвегію, Велику Британію та Канаду. Розвивати співпрацю хочуть і з іншими країнами, наприклад, з Україною, Грузією та Молдовою. З ними мають намір посилити діалог, зокрема щодо протистояння гібридним загрозам та у сфері кібербезпеки [2].

Отже, Україна включена у цьому проекті до кола партнерів, що є підтвердженням намірів до спільних дій із врегулювання криз та підтримки захисту суверенітету та територіальної цілісності всіх європейських країн.

Ми вважаємо слушною думку експертів Центру Разумкова, які вважають, що чинниками для поглиблення безпекового партнерства України та ЄС є: а) близькість інтересів України та ЄС у безпековій сфері; б) спільність оцінок загроз безпеці ЄС та національній безпеці України; в) сумісність цінностей та готовність їх захищати; г) поступове нарощування можливостей України бути контрибутором Європейської безпеки, а не лише споживачем [7. с. 5].

Реалізація Стратегії зовнішньополітичної діяльності України акцентує увагу на розширенні кола держав, що підтримують Україну, збереженні на міжнародному порядку денному питання збройної агресії Кремля, донесенні до світової спільноти правди про російські злочини, використанні різних міжнародних механізмів протидії агресору, утриманні і зміцненні санкційного режиму колективного Заходу, притягненні РФ до міжнародно-правової відповідальності тощо.

Для цього має проводитися активна дипломатична робота, адже, незважаючи на те, що більшість країн підтримали санкційну політику проти Росії, щорічні резолюції ООН, які засуджують анексію Криму, окупацію частини Донецької та Луганської областей, такі країни як Бразилія, КНР, Туреччина, Азербайджан, як пише Г. Шелест, не підтримали санкції проти РФ. Крім того, Бразилія утримується від голосування в ГА ООН, КНР голосує проти, а Азербайджан просто не з'являється на голосування [12].

Провокаційним кроком з боку Росії стала організація кризи з

мігрантами на кордоні Польщі і Білорусі, яку засуджують європейські політики і яка є загрозою для кордонів України.

З'являються нові виклики у цифровому просторі, серед яких, зокрема, відсутність чіткого правового регулювання цієї сфери, що призводить до зловживання цифровими даними з метою завдання шкоди як окремим особам, так і державам та міжнародним організаціям.

Інформаційну загрозу для України становить використання засобів комунікації для підриву довіри до державних інститутів, поширення дезінформації та ворожої пропаганди, поляризації суспільства, формування негативного сприйняття України у світі.

Зростає небезпека використання кіберпростору для завдання шкоди національним інтересам України, включаючи виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що дослідження діяльності держави найбільш актуальними залишаються наступні: протидія російській агресії, загрозам кібератак та тероризму; залучення України до нового формату співпраці держав-членів ЄС; укладення угод про двосторонню військову співпрацю з усіма країнами, які підтримують без пекову політику України та посилення чинних угод; гармонізація законодавства у сфері військово-технічної співпраці з ЄС, забезпечення взаємосумісності збройних сил, залучення України до діяльності Альянсу за різними аспектами та реалізація перспектив європейської та євроатлантичної інтеграції.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження даної проблематики передбачають аналіз механізмів публічного управління у реалізації зовнішньополітичних пріоритетів держави та вирішенні безпекових питань за стратегічними напрямками та з конкретними стратегічними партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. О. Антонов, «Стратегія національної безпеки України в сучасних умовах: завдання і проблеми реалізації», *Правова держава*, № 32, с. 202–211, 2021.
- [2] ЄС буде прокладувати курс на мировій арені по «Стратегічному компасу», *Made for minds*. [Електронний ресурс].

Доступно: <https://www.dw.com/ru/es-budet-prokladyvat-kurs-na-mirovoj-arene-po-strategicheskomu-kompasu/a-59840003>

- [3] *Забезпечення національної безпеки України в умовах входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів: монографія* / В. І. Абрамов, С. О. Борисевич, А. В. Дацюк, Р. Р. Марутян та ін.; Ю. В. Мельника, Л. М. Шипілової. Київ, Україна: НАДУ, 2019, 110 с.
- [4] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція України № 254к/96-ВР прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [5] *Концепція зовнішньої політики України: експертні рекомендації*; Є. Габер, С. Корсунського, Г. Шелест, Ред.; Жовтень, 2020, 108 с. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16594.pdf>
- [6] Країни НАТО узгодили вісім ключових напрямків роботи Альянсу до 2030 року. *МИГ: еженедельник*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://mig.com.ua/kraini-nato-uzgodili-visim-kljuchovih-napriamkiv-roboti-aljansu-do-2030-roku/>
- [7] *Партнерство Україна-ЄС у безпековій сфері: сучасний стан і перспективи*. Razumkov centre. Київ, 2021, 71 с. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%95%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%90-%D0%84%D0%A1.pdf>
- [8] Верховна Рада України. (2018, Черв. 21). *Закон № 2469-VIII «Про національну безпеку України»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- [9] Рада національної безпеки і оборони України. (2021, Лип. 30). *Рішення РНБО № 448/2021 «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»*; Введено в дію Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054525-21#Text>
- [10] Верховна Рада України. (2020, Верес. 14). *Указ Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію національної безпеки України"*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
- [11] *Українська призма: Зовнішня політика 2020. Аналітичне дослідження*. ГО «Рада зовнішньої політики "Українська призма"», Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2021, 344 с. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/04/31.03-FIN.pdf>
- [12] Г. Шелест, «Партнерство без правил: как Украина определила своих главных союзников в мире», *Европейская правда: междунар. безопас. и евроинтеграция*. [Электронный ресурс].
Доступно: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/11/4/7129846/>

CURRENT PROBLEMS OF THE FOREIGN POLICY ACTIVITY OF THE STATE FOR ENSURING NATIONAL SECURITY

Nina Didenko,

Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Administration
health care and public administration
National University of Health
Of Ukraine named after P. L. Shupyk.
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

Illia Kulyk,

postgraduate student Department Administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-8114-5484>
thisboxforjob@gmail.com

Abstract. The article considers topical issues of foreign policy of the state to ensure national security. It is determined that the current state of international relations is characterized by high instability and weakening of the influence of international organizations that must ensure compliance with international law, as well as the mobilization of efforts to overcome global challenges. This highlights the importance of the implementation of the recently adopted strategic documents in Ukraine, which relate to foreign policy and national security. It is established that the topical issues of national security in foreign policy include: unification of international partners in counteracting Russian aggression, changing the general nature of Ukraine's foreign policy from passive to active, intensification of Ukrainian diplomacy in strategically important areas for our country – EU accession and NATO; strengthening the defense capabilities of the state. Some aspects of counteracting Russian aggression and restoring the territorial integrity and sovereignty of Ukraine as the main priority of foreign policy are considered. Different types of strategic relations of Ukraine with other states are analyzed, the need to focus on priority contacts, to use strategic relations with different partners, taking into account their interest in joint actions, is determined. It is determined that the prospect of Euro-Atlantic integration, which includes such areas as interoperability of forces, reforms envisaged by annual NATO-Ukraine national programs, Ukraine's involvement in the Alliance's activities in various aspects can

significantly strengthen Ukraine's participation in NATO-2030 Strategic Concept. Possibilities of Ukraine 's participation in EU – PESCO projects are considered. E12, the EU's new Strategic Security and Defense Compass initiative, which sets out a long-term action plan to ensure the EU's internal security. Ukraine is included in this project in the circle of partners, which is a confirmation of the intention to joint action to resolve crises and support the protection of sovereignty and territorial integrity of all European countries. The need to emphasize the expansion of the circle of states supporting Ukraine, keeping the Kremlin's armed aggression on the international agenda, bringing the truth about Russian crimes to the world community, using various international mechanisms to counter the aggressor, maintaining and strengthening the sanctions regime of the collective West, attracting Russia to international legal responsibility, etc.

Keywords: foreign policy of the state; National security; geopolitical priorities of Ukraine; European integration; Euro-Atlantic integration; without pitch policy.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Диденко Нина Григорьевна,

доктор наук по государственному управлению,
профессор, профессор кафедры управления
здравоохранения и публичного администрирования
Национального университета здравоохранения
Украины имени П. Л. Шупика.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

Кулик Илья Олегович,

аспирант кафедры публичного управления и
проектного менеджмента
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0002-8114-5484>
thisboxforjob@gmail.com

Анотация. В статье рассмотрены актуальные проблемы внешнеполитической деятельности государства для обеспечения национальной безопасности. Определено, что современное состояние международных отношений характеризуется высокой

нестабильностью и ослаблением влияния международных организаций, обеспечивающих соблюдение норм международного права, а также мобилизацию усилий для преодоления глобальных вызовов. Это актуализирует важность реализации принятых за последний период в Украине стратегических документов, касающихся внешней политики и национальной безопасности. Установлено, что к актуальным вопросам национальной безопасности во внешней политике следует отнести объединение международных партнеров в противодействие российской агрессии, изменение общего характера внешней политики Украины от пассивной к активной, активизация украинской дипломатии в стратегически важных для нашего государства направлениях – вступление в ЕС и НАТО, укрепление обороноспособности государства. Рассмотрены отдельные аспекты противодействия российской агрессии и восстановления территориальной целостности и суверенитета Украины, как главного приоритета внешнеполитической деятельности. Проанализированы разные типы стратегических отношений Украины с другими государствами, определена необходимость акцентировать внимание на первоочередных контактах, использовать стратегические отношения с разными партнерами, учитывая их заинтересованность в совместных действиях. Определено, что перспектива евроатлантической интеграции, содержащая такие направления как – взаимосовместимость вооруженных сил, реформы, предусмотренные годовыми национальными программами Украина-НАТО, привлечение Украины к деятельности Альянса по разным аспектам – может значительно усилиться участием Украины в реализации Стратегической концепции НАТО-2030. Рассмотрены возможности участия Украины в проектах ЕС – PESCO. ЕИ2, новой инициативе ЕС «Стратегический компас безопасности и обороны», в котором разработан план действий по обеспечению внутренней безопасности Евросоюза в долгосрочной перспективе. Украина включена в этом проекте в круг партнеров, что является подтверждением намерений совместных действий по урегулированию кризисов и поддержке защиты суверенитета и территориальной целостности всех европейских стран. Доказана необходимость акцентировать внимание на расширении круга поддерживающих Украину государств, сохранении на международной повестке дня вопроса вооруженной агрессии

Кремля, донесенні до мирового сообщества правды о российских преступлениях, использовании различных международных механизмов противодействия агрессору, укреплении санкционного режима коллективного Запада, привлечении РФ к международно-правовой ответственности и т.д.

Ключевые слова: внешняя политика государства, национальная безопасность, геополитические приоритеты Украины, европейская интеграция, евроатлантическая интеграция, политика безопасности.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. O. Antonov, «Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh: zavdannia i problemy realizatsii», Pravova derzhava, № 32, s. 202–211, 2021.
- [2] ES budet prokladuvat kurs na myrovoi arene po «Stratehicheskomu kompasu», Made for minds. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.dw.com/ru/es-budet-prokladuvat-kurs-na-mirovoj-arene-po-strategicheskomu-kompasu/a-59840003>
- [3] Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh vkhodzhennia Ukrainy do Yevropeiskoho ta Yevroatlantychnoho prostoriv: monohrafiia / V. I. Abramov, S. O. Borysevych, A. V. Datsiuk, R. R. Marutian ta in.; Yu. V. Melnyka, L. M. Shypilovoi. Kyiv, Ukraina: NADU, 2019, 110 s.
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv. 28). Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [5] Kontseptsiia zovnishnoi polityky Ukrainy: ekspertni rekomendatsii; Ye. Haber, S. Korsunskoho, H. Shelest, Red.; Zhovten, 2020, 108 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16594.pdf>
- [6] Krainy NATO uzghodyly visim kliuchovykh napriamkiv roboty Aliansu do 2030 roku. MYH: ezhenedelnyk. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mig.com.ua/kraini-nato-uzgodili-visim-kljuhovih-napriamkiv-roboti-aljansu-do-2030-roku/>
- [7] Partnerstvo Ukraina-YeS u bezpekivii sferi: suchasnyi stan i perspektyvy. Razumkov centre. Kyiv, 2021, 71 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://razumkov.org.ua/uploads/other/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%95%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%A2%D0%9D%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%9E%20%>

[D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%90-%D0%84%D0%A1.pdf](#)

- [8] Verkhovna Rada Ukrainy. (2018, Cherv. 21). Zakon № 2469-VIII «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- [9] Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. (2021, Lyp. 30). Rishennia RNBO № 448/2021 «Pro Stratehiiu zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy»; Vvedeno v diiu Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 r. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0054525-21#Text>
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Veres. 14). Ukaz Prezydenta Ukrainy № 392/2020 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy "Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
- [11] Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2020. Analitychne doslidzhennia. HO «Rada zovnishnoi polityky "Ukrainska pryzma"», Fond im. F. Eberta. Kyiv, 2021, 344 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/04/31.03-FIN.pdf>
- [12] G. Shelest, «Partnerstvo bez pravil: kak Ukraina opredelila svoih glavnyh soyuznikov v mire», Evropejskaya pravda: mezhdunar. bezopas. i evrointegraciya. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/11/4/7129846/>

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-251-274](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-251-274)

УДК 35.08:35.075

Студенецька Альона Олексіївна,

аспірант кафедри публічної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління

та державної служби Київського національного університету

імені Тараса Шевченка.

Київ, Україна.

<https://orcid.org/0000-0001-5118-9040>

studenetska@meta.ua

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ (НА ПРИКЛАДІ, ФРАНЦІЇ, ПОЛЬЩІ, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

Анотація. Статтю присвячено аналізу систем управління державною службою в зарубіжних країнах, зокрема у Франції, Польщі, Великої Британії та порівнянню відповідних систем з системою управління державною службою в Україні. Дослідження зарубіжного досвіду організації та функціонування елементів управління державною службою в окремих країнах романо-германської (Франція, Польща, Україна), а також англо-саксонської (Велика Британія) правових систем, дозволить скласти більш повне уявлення про вплив відповідних систем на проходження державними службовцями державної служби. Проаналізувавши системи управління державною службою країн Європейського Союзу, зокрема Франції, Польщі, а також Великої Британії, яка до 2021 року була членом ЄС, можна дійти висновку, що в Законі, який був прийнятий Верховною Радою України в 2015 році частково знайшли відображення польський та французький варіанти системи органів, що наділені функціями управління в сфері державної служби, а також британський – в частині запровадження посад державних секретарів у міністерствах. Водночас слід зазначити, що вітчизняна система управління державною службою, має і свої унікальні характерні риси. Також необхідно звернути увагу на те, що в профільному законодавчому акті України, на відміну від актів названих країн, чітко визначено відповідну систему та в більшості своїй чітко окреслені повноваження її елементів. Якщо вести мову про модель публічної (державної служби) в Україні, то необхідно зазначити, що до 2016 року (набрання чинності Законом) Україні була притаманна посадова модель публічної служби, а з 2016 року – кар'єрно-посадова. В

першу чергу відповідна трансформація і відбулася завдяки використанню досвіду країн – членів Європейського Союзу.

Ключові слова: система управління державною службою в зарубіжних країнах; система управління державною службою в Україні; державна служба в країнах Європейського Союзу; моделі публічної служби в Україні; використання зарубіжного досвіду у процесі формування системи державної служби в Україні.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Аналіз систем управління державною службою в зарубіжних країнах знайшов втілення як у змісті першого в незалежній Україні Закону «Про державну службу» [1], так і двох наступних [2], [3]. Водночас, як організація цієї системи так і її функціонування не залишаються сталими. Так, одним з напрямів реформування державного управління України на період до 2021 року, Кабінет Міністрів України визначав модернізацію управління людськими ресурсами, зокрема через посилення інституційної спроможності Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС), утворення структурних підрозділів з управління персоналом або введення посади спеціаліста з питань персоналу в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади з метою розвитку сучасного управління людськими ресурсами з координацією діяльності НАДС та створення інтегрованої інформаційної системи управління людськими ресурсами на державній службі [4]. Нова Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки дещо змінює акценти щодо удосконалення функціонування системи управління державною службою [5]. Серед них оновлення на нових засадах складу Комісії з питань вищого корпусу державної служби та конкурсних комісій, утворених суб'єктом призначення у державному органі, створення сучасних, ефективних і дієвих служб управління персоналом завдяки використанню ними сучасних методів та інструментів управління персоналом.

Відповідно, ґрунтовне дослідження зарубіжного досвіду організації та функціонування управління державною службою в окремих країнах романо-германської та англосаксонської правових систем, дозволить скласти більш повне уявлення про вплив цієї системи на проходження державними службовцями державної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених питанню зарубіжного досвіду організації та функціонування системи управління державною службою, слід виокремити праці І. Паламарчук, в яких здійснено аналіз специфіки управління персоналом

державної служби в країнах – членах Європейського Союзу [6]. Можливість застосування зарубіжного досвіду для удосконалення кадрового менеджменту в системі державної служби України обґрунтував І. Драган [7].

Слід також виокремити таких дослідників як Р. Сивий [8], О. Руденко [9], Л. Прокопенко та І. Шабатіна [10], Л. Пустовойт [11], С. Семененко [12], О. Ласійчук [13], І. Сікорська [14], О. Пархоменко-Куцевіл [15], Т. Соколова [16], Є. Гребоножко [17], А. Сміян [18], М. Орлів [19], П. Крайнік у співавторстві з Ю. Ковбасюком та С. Загороднюком [20], М. Бахуринський [21] та інших, які у своїх працях зверталися до аналізу інституту державної служби чи його окремих елементів у країнах Європейського Союзу.

Однак, наведені дослідження не вичерпують всіх аспектів організації та функціонування системи управління державною службою у зарубіжних країнах. І, перш за все, серед них відсутні наукові розвідки в контексті врахування у процесі реформування державного управління в Україні, зарубіжного досвіду організації та функціонування цієї системи.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є теоретичне осмислення організації та функціонування системи управління державною службою в таких країнах як Франція, Польща та Велика Британія, а також здійснення порівняння досвіду цих країн з подальшим реформуванням системи управління державною службою в Україні.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати законодавство з питань державної служби Франції, Польщі та Великої Британії; на підставі проведеного аналізу визначити державні органи, які утворюють систему управління державною службою у відповідних країнах; провести порівняльний аналіз відповідних систем з системою управління державною службою в Україні.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Система управління державною службою є системою відповідних організаційних інституцій (органів публічного управління, їх структурних підрозділів чи уповноважених посадових осіб) та відповідних організаційних відносин між ними. На нашу думку, вона є відображенням як базових моделей державної служби, що реалізуються у відповідній країні, – кар'єрної, посадової, змішаної так і їх сучасних видозмін.

На думку Л. Прокопенка та І. Шабатіної, хоч жодна з країн Європейського Союзу не впроваджує модель в її чистому вигляді, однак

більшість з них і власне Європейський Союз побудували свою публічну службу за принципом кар'єрної моделі [10]. Намагання України, з прийняттям Закону, вибудувувати саме цю модель державної служби, і обумовлюють доцільність звертання, перш за все до досвіду систем управління нею, у таких країнах як Франція та Польща.

Виокремлення, в системі державної служби Франції, чиновників, кількість яких нараховує 2,47 млн агентів або 44% від всіх державних службовців [22] обумовлено законами «Про права та обов'язки державних службовців» від 13 липня 1983 року № 83-634 [23] та «Про статутні положення, що стосуються державної служби держави» від 11 січня 1984 року № 84-16 [24].

Ведучи мову про систему управління державної служби Франції, слід звернути увагу на те, що за Конституцією Французької Республіки політику нації проводить Уряд (ст.20) [25]. З цього можна дійти висновку, що державна політика, в тому числі у сфері державної служби, належить до повноважень Уряду Франції. Прем'єр-міністр Франції керує діяльністю Уряду, який може делегувати деякі з своїх повноважень міністрам (стаття 21 Конституції Франції) [25]. Хоч це і не вбачається безпосередньо з конституційних положень, однак, як зазначає С. Карпенко, «...відповідно до конституційних засад саме Прем'єр-міністр безпосередньо відповідає за всю роботу державної служби, у межах своїх повноважень готує і видає підзаконні акти, особливі положення про державну службу для окремих міністерств, координує діяльність міністерств в інтересах державної служби, бере участь у призначенні вищих посадових осіб» [26].

Наступним елементом системи управління державною службою у Франції є Міністерство трансформацій та державної служби (Le Ministère de la transformation et de la fonction publiques) [27], діяльність якого в останні три роки щодо державної служби спрямована на вироблення державної політики у сфері державної служби, зокрема, у питаннях соціального діалогу, створення нових кар'єрних можливостей та виправлення нерівності, особливо між жінками та чоловіками чи людьми з інвалідністю.

Згідно з Декретом Президента Французької республіки № 2020-882 від 15 липня 2020 року [28], яким визначено повноваження Міністра трансформації та державної служби, останній у сфері державної служби:

- забезпечує дотримання прав та обов'язків усіх державних службовців, а також принципів, що регулюють їхню кар'єру;
- очолює політику оновлення управління людськими ресурсами в державній адміністрації, забезпечуючи керування та координацію

управління людськими ресурсами держави та посилення її міжвідомчого виміру;

- визначає політику держави з погляду децентралізації управління людськими ресурсами;
- очолює політику оплати праці, пенсій та пенсійного забезпечення на державній службі та координує конкретні законодавчі та відомчі правила;
- розробляє заходи, що стосуються рівності професійної кар'єри та винагороди та поєднання професій, а також слідкує за їх застосуванням;
- сприяє соціальному різноманіттю на державній службі, поважаючи при цьому принцип рівного доступу до зайнятості на державній службі;
- очолює Вищу раду державної служби Держави та Спільну раду державної служби.

З метою реалізації цих завдань у підпорядкуванні міністерства знаходиться Генеральний директорат адміністрації та державної служби (Direction générale de l'administration et de la fonction publique (DGAFP) (далі – Генеральний директорат). Останній функціонує у Франції з 1959 року з метою розробки та реалізації політики у сфері державної служби [22]

Відповідно до Декрету Уряду від 22 грудня 2016 року [22] роль Генерального директорату було посилено в напрямі координації політики управління людськими ресурсами всієї державної служби.

На сьогодні Генеральний директорат реалізує свої повноваження у чотирьох напрямках: 1) створення інноваційної державної служби; 2) оцінка державної служби з метою трансформації політики щодо людських ресурсів у цій сфері; 3) заохочення якісного та збалансованого соціального діалогу; 4) підтримка трансформації політики у сфері людських ресурсів у органах влади [30].

Вищу раду державної служби (Le Conseil supérieur de la fonction publique de l'État), як зазначалося вище, очолює Міністр трансформацій та державної служби [28]. Вона складається з представників профспілкових організацій та державної адміністрації та виконує роль вищого консультативного та дорадчого органу при вирішенні загальних питань державної служби держави, серед яких надання рекомендацій щодо законопроектів про внесення змін до закону від 11 січня 1984 року про права та обов'язки державних службовців, законопроектів, що стосуються державних службовців держави, або проектів нормативних декретів. Вища рада виконує роль апеляційного органу при дисциплінарному провадженні.

У системі управління державною службою Франції слід також згадати і про Міжвідомчий центр ІТ-послуг щодо сфери людських ресурсів (Centre interministériel de services informatiques relatifs aux ressources humaines

(CISIRH) [30], підпорядкований Міністерству трансформації та державної служби. Діяльність Міжвідомчого центру спрямована на впровадження нових проектів та інструментів, спрямованих на удосконалення управління людськими ресурсами, а також спрощення законодавства та практики управління у сфері людських ресурсів на державній службі.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що до системи управління державної служби Франції належать: Уряд Франції (Прем'єр-міністр та Міністр трансформації та державної служби), Вища рада державної служби, Генеральний директорат державної служби, Міжвідомчий центр ІТ-послуг щодо сфери людських ресурсів. Також Закон Франції від 11.01.1984 «Про статутні положення стосовно публічної служби держави» [24] обумовлює існування компетентного органу, який здійснює переведення державних службовців (ст. 60), а також журі, яке здійснює оцінювання кандидатів для просування за результатами оцінки екзаменаційних робіт (ст. 59).

Окрім цього, слід звернути увагу, що на регіональному рівні управління державною службою у Франції здійснюють префекти. Вони й підлеглі їм служби префектур виконують дві функції: представника центрального уряду і координаційного штабу служб регіону. Префект має право приймати на роботу службовців середньої і нижчої ланки [15].

Найважливішим правовим джерелом польської державної служби є Конституція Республіки Польща [31]. Згідно з нормами Основного Закону Польщі в органах державної адміністрації з метою забезпечення професійного, старанного, неупередженого та політично нейтрального виконання зобов'язань держави діє корпус державних службовців, керівником якого є Прем'єр-міністр (ст. 153). Відповідно до Закону Польської Республіки від 21 листопада 2008 року «Про державну службу» [32], [33] центральним органом державної адміністрації, компетентним у справах державної служби є Голова державної служби, який підпорядковується безпосередньо Прем'єр-міністру. Стаття 10 цього Закону визначає, що Голова державної служби призначається Прем'єр-міністром з числа державних службовців після консультацій з Радою державної служби. Рада державної служби (далі – Рада) діє при кабінеті Прем'єр-міністра. Відповідно до статті 20 названого Закону Рада налічує 15 членів, які призначаються на посаду Прем'єр-міністром (8 членів – за особистим рішенням, 7 – на прохання депутатських клубів). Прем'єр-міністр призначає голову Ради з числа членів Ради.

Сфера діяльності Ради, як органу, що формує думки та дорадчого органу, включає, зокрема, висловлення думок щодо: 1) державної служби,

представленої їй Прем'єр-міністром або Головою державної служби та за його власною ініціативою; 2) проекту стратегії управління людськими ресурсами на державній службі; 3) проекту бюджетного акта у частині, що стосується державної служби та щорічного виконання державного бюджету з цього приводу; 4) пропонуваніх темпів збільшення оплати праці в секторі державного бюджету у сфері державної служби; 5) проектів нормативних актів, що стосуються державної служби; 6) плану навчання на державній службі; 7) етики поведінки корпусу державної служби; 8) призначення та звільнення Голови державної служби в межах, визначених законом; 9) проектів нормативних актів, що визначають режим роботи Вищої дисциплінарної комісії державної служби; 10) звітів Голови державної служби. Також Рада оцінює здійснення процедур прийому на державну службу; може звернутися до Голови державної служби з проханням зайняти позицію з питань, визначених Радою щодо застосування принципів державної служби; може направити свого представника для спостереження за перебігом процесу заміщення вищих посад державної служби та процедурою прийняття на роботу та ін. У разі виявлення порушень при здійсненні процесу заміщення посад державної служби Рада може попросити Голову державної служби провести потворний конкурс (ст. 19).

У системі управління державною службою Польщі створюються також спеціальні структурні підрозділи та/або посади, завдяки яким здійснюється відмежування політичної та адміністративної складових державної служби. Це посада генерального директора офісу (ст. 25 зазначеного Закону), яка створюється в Канцелярії Прем'єр-міністра, в кабінеті міністра, в кабінеті голови комітету, що входить до складу Ради Міністрів, в апараті центрального уряду органу управління та у воєводській канцелярії.

Генеральний директор Офісу підпорядковується безпосередньо керівнику Офісу та забезпечує функціонування та безперервність роботи офісу, умови його функціонування, а також організацію роботи, а також здійснює діяльність у сфері трудового законодавства щодо людей, зайнятих в офісі, та реалізує кадрову політику, зокрема шляхом підготовки програми управління людськими ресурсами в офісі, здійснення діяльності, що є результатом встановлення та тривалості трудових відносин з членами корпусу державної служби та діяльності, пов'язаної з припиненням трудових відносин; організації підбору на відкриті посади канцеляристів, включаючи керівні посади на державній службі; виконує конкретні завдання керівника апарату, якщо це передбачено окремими нормативними документами та інше (ст. 25). До повноважень генерального директора належить організація набору кандидатів до корпусу державної служби (ст. 26).

Зазначеним Законом Польщі передбачено порядок кваліфікації службовців державної служби, які претендують на призначення (ст. 43). Зокрема відповідний порядок передбачає призначення оцінювальної групи для проведення кваліфікаційної процедури (проведення тестування, під час якого в окремих частинах перевіряються знання та вміння, необхідні для виконання завдань державної служби; результати процедури підбору персоналу виражаються у балах; бали нараховуються окремо за кожен частину тесту тощо).

Підсумовуючи вищевикладене, можна визначити наступну систему управління державною службою в Польській Республіці: Прем'єр-міністр (Уряд Польщі), Голова державної служби, генеральні директори офісів в Канцелярії Прем'єр-міністра, в кабінеті міністра, в кабінеті голови комітету, що входить до складу Ради Міністрів, в апараті центрального уряду органу управління та у воєводській канцелярії, а також Рада державної служби.

Як зазначає Л. Мосора, посилаючись на думку польських вчених, «...державна служба Польщі поки що не повністю сформована і постійно розвивається. У інших європейських країнах державна служба була сформована значно раніше, а вже на їх основі, фактично, моделюється державна служба в Польщі. А державним структурам, створеним в країні, ще треба багато зробити для створення сильного та незалежного офісного апарату, який забезпечить ефективний і професійний сервіс для своєї діяльності. Окремі науковці вбачають проблеми в різних правилах та вимогах відбору на посади в органи державної влади, різних рівнях відповідальності за свою діяльність та різних умовах регулювання трудових відносин» [34]. При цьому, на думку Є. Гребонько, для України саме польська модель державної служби має стати прикладом успішної моделі [17].

Діяльність інституту державної служби Великої Британії відрізняється як складністю в частині організації так і достатньою ефективністю на всіх рівнях, що в значній мірі визначається раціональністю сучасної менеджеральної моделі, покладеної в її основу. А налагоджений контроль над діяльністю чиновників усіх рівнів створює атмосферу високої відповідальності в державному апараті [18].

Державна служба Великої Британії складається з трьох автономних утворень: Державної служби Її Величності, Державної служби Північної Ірландії та Дипломатичної служби Її Величності парламенту [35]. Державна служба Її Величності є постійним секретаріатом співробітників, який підтримує уряд Її Величності, а також уряди Шотландії та Уельсу. Державні службовці є співробітниками Корони, а не британського парламенту.

У Великобританії функції міністра державної служби її Величності покладаються на Прем'єр-міністра, основним завданням якого є здійснення регулювання державної служби. Кодекс про державну службу (функції управління) 1992 року [36] дозволяє міністру державної служби делегувати повноваження щодо управління державною службою іншим міністрам та адміністраціям, що зроблено в нинішньому складі британського уряду. За нинішнього складу Кабінету Міністрів Великої Британії, Прем'єр-міністром якої є Борис Джонсон, професійне керівництво державною службою забезпечує секретар Кабінету Міністрів, який є радником Прем'єр-міністра. Натомість постійний секретар Кабінету Міністрів співпрацює з постійними секретарями департаментів (міністерств) та очолює Раду державної служби, підтримуючи секретаря Кабінету Міністрів та керівника державної служби [37].

Рада державної служби (CSB) відповідає за стратегічне керівництво державною службою та складається з постійних секретарів департаментів. Рада державної служби визначає напрями розвитку державної служби в цілому та забезпечує вирішення довгострокових організаційних та культурних проблем державної служби; забезпечує обмін практиками функціонування державної служби між департаментами та ін.

Рада державної служби збирається щомісяця та є виконавчим органом Групи управління державними секретарями (PSMG), що збирається раз на квартал для розгляду питань, що мають стратегічне значення для державної служби: питання щодо кваліфікації, заробітної плати та пенсії державних службовців, питання вищого керівництва державної служби, питань ефективності державної служби, етичної поведінки, внутрішніх відносин між державними службовцями, стандартів та цінностей, прав та можливостей державних службовців. До складу PSMG входять усі перші постійні секретарі та інші обрані постійні секретарі та генеральні директори [36], [37].

Комісія з питань державної служби регулює прийом на державну службу вищих посадовців Корони, розглядає скарги відповідно до Кодексу державної служби та співпрацює з департаментами (центральними відомствами – прим. авт.), щодо застосування Кодексу. Повноваження та відповідальність Комісії визначені в Законі про Конституційну реформу та управління [38] та базуються на Меморандумі про взаєморозуміння між Комісією та Кабінетом Міністрів.

Комісія є незалежним позавідомчим державним органом, що фінансується Кабінетом Міністрів. Членів Комісії призначає Королева за рекомендацією Міністра державної служби за результатами відкритого конкурсного відбору. Наразі є 10 членів Комісії [39], [40].

Консультативний комітет з питань призначення на посади (АСОВА) є дорадчим позавідомчим державним органом, що фінансується Кабінетом Міністрів [41]. Він розглядає заяви про призначення колишніх міністрів, вищих державних службовців та інших службовців Корони, надаючи цим особам відповідні рекомендації.

Постійні секретарі є найвищими державними службовцями департаментів, що формують їх апарати та відповідають за повсякденну роботу державних службовців.

Підсумовуючи викладене, можна прийти до висновку, що систему управління державною службою у Великій Британії складають Прем'єр-міністр, який здійснює загальне регулювання державною службою (із можливістю делегувати відповідні функції); секретар Кабінету Міністрів, який є радником Прем'єр-міністра з питань державної служби; Комісія з питань державної служби, яка здійснює прийом на державну службу вищих посадовців Корони, розглядає їх скарги; Консультативний комітет з питань призначення на посади (АСОВА), який розглядає заяви про призначення колишніх міністрів, вищих державних службовців та інших службовців Корони, надаючи цим особам відповідні рекомендації; постійні секретарі департаментів, які формують їх апарати та відповідають за повсякденну роботу державних службовців; група управління державними секретарями, яка збирається для розгляду питань, що мають стратегічне значення для державної служби, та її виконавчий орган – Рада державної служби, яка здійснює стратегічне керівництво державною службою.

Сучасна система управління державною службою в Україні організаційно включає як самостійних суб'єктів, наділених правом приймати рішення (Кабінет Міністрів України, НАДС, керівник державної служби) так і допоміжні інституції (Комісія з питань вищого корпусу державної служби, конкурсні комісії та служби управління персоналом). Це, як відмічалось нами раніше «обумовлює характер функцій та повноважень, якими ці суб'єкти законодавчо наділяються та межі і особливості їх реалізації на практиці» [42, с. 232].

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану управління державною службою в зарубіжних країнах, зокрема, у Франції, Польщі, Великої Британії та порівнянню відповідних систем з системою управління державною службою в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Порівнюючи вітчизняне законодавство про державну службу з відповідним законодавством Франції, Польщі та Великої Британії слід зазначити, що Україна та названі країни мають певні спільні та відмінні риси в системі управління державною службою. Так, в усіх названих зарубіжних країнах, як і в Україні, – за загальну політику в сфері державної служби відповідає Уряд, визначено головну посадову особу, яка відповідає за державну службу в державі (прем'єр-міністр у Польщі та Україні, профільний міністр у Франції, Прем'єр-міністр Великої Британії). Орган виконавчої влади, до повноважень якого належить здійснення політики державної служби функціонує у Франції (Генеральний директорат адміністрації та державної служби) та в Україні (НАДС). Оцінювальні групи (конкурсні комісії, Комісія з питань вищого корпусу державної служби), які займаються оцінюванням кандидатів на посади державної служби є у Польщі і в Україні.

Але є зарубіжні елементи системи управління державною службою, впровадження яких в Україні триває та імплементації відповідних норм у вітчизняне законодавство приділено значну увагу урядовців, законодавців та експертів. Так, як зазначалося вище, управління державною службою на регіональному рівні у Франції здійснюють префекти, які є державними службовцями. Відповідно до Конституції України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації (ст. 118), які і формують склад місцевих державних адміністрацій [43]. Водночас згідно із змінами, внесеними до профільного законодавчого акта Законом України від 09.11.2017 № 2190 [44], дія Закону України «Про державну службу» не поширюється на голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників.

Наразі в Верховній Раді України зареєстровано законопроект від 30.10.2020 № 4298 «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» [45], яким з 1 липня 2024 року пропонується повернути відповідний статус головам місцевих державних адміністрацій та їх заступникам. Також відповідно до постанови Верховної Ради України від 02.02.2021 № 1165-IX «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік» [46] в листопаді 2021 року передбачено подання до Верховної Ради України проекту Закону України «Про префектів», який має сприяти підвищенню ефективності системи місцевого самоврядування, здатної забезпечити оптимальні умови для реалізації прав і свобод людини на рівні громади, району (округу) та

області, посилення спроможності та відповідальності громад за свій розвиток, створення передумов стійкого розвитку територій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Європейського Союзу, зокрема Франції, Польщі, а також Великої Британії, яка до 2021 року була членом ЄС, можна дійти висновку, що в Законі, який був прийнятий Верховною Радою України в 2015 році частково знайшли відображення польський та французький варіанти системи органів, що наділені функціями управління в сфері державної служби, а також британський – в частині запровадження посад державних секретарів у міністерствах. Водночас слід зазначити, що вітчизняна система управління державною службою, має і свої унікальні характерні риси. Також необхідно звернути увагу на те, що в профільному законодавчому акті України, на відміну від актів названих країн, чітко визначено відповідну систему та в більшості своїй чітко окреслені повноваження її елементів.

Якщо вести мову про модель публічної (державної служби) в Україні, то необхідно зазначити, що до 2016 року (набрання чинності Законом) Україні була притаманна посадова модель публічної служби, а з 2016 року – кар'єрно-посадова. В першу чергу відповідна трансформація і відбулася завдяки використанню досвіду країн – членів Європейського Союзу.

Перспективи подальших досліджень. До перспектив подальших досліджень слід віднести дослідження питання модернізації системи управління державною службою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Верховна Рада України. (1993, Груд. 16). *Закон № 3723-XII «Про державну службу»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>
- [2] Верховна Рада України. (2011, Листоп.17). *Закон № 4050-VI «Про державну службу»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>
- [3] Верховна Рада України. (2015, Груд. 10). *Закон № 889-VIII «Про державну службу»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

- [4] Кабінет Міністрів України. (2016, Черв. 24). *Розпорядження № 474-р «Деякі питання реформування державного управління України»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>
- [5] Кабінет Міністрів України. (2021, Лип. 21). *Розпорядження № 831-р «Деякі питання реформування державного управління України»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>
- [6] І. В. Паламарчук, В. А. Міроненко, «Закордонний досвід управління персоналом державної служби країн – членів ЄС для України: проблеми та перспективи розвитку», *Теорія та практика державного управління*, № 3(66), с. 181–187, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/4857>
- [7] І. О. Драган, «Підходи до удосконалення кадрового менеджменту в системі державної служби: аналіз зарубіжного досвіду», *Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. журн.*, № 1, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=533>
- [8] Р. П. Сивий, «Дефініція державної служби в країнах європейського союзу», *Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. журн.*, № 4, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1070>
- [9] О. М. Руденко, *Державне управління та державна служба в країнах ЄС в контексті європейської інтеграції України: навч.-метод. матеріали /* упоряд. І. В. Поліщук. Київ, Україна: НАДУ, 2013, 68 с. [Електронний ресурс]. Доступно: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/942049b0-8d89-4eb7-8d5c-f687ac4067c5.pdf
- [10] Л. Л. Прокопенко, І. А. Шабатіна, «Публічна служба в країнах ЄС», *Публічна служба*, 2018 [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf>
- [11] Л. А. Пустовойт, *Система державного управління Республіки Франція: досвід для України*; Ю. В. Ковбасюка, Ред. Київ, Україна: НАДУ, 2010, 56 с. (Серія видань з міжнародного досвіду державного управління). [Електронний ресурс]. Доступно: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/9e64b727-dc1c-4e17-8f6c-1bd4a11fb05d.pdf
- [12] С. В. Семененко, «Державний службовець Французькій Республіці», *Житомир. держ. технол. ун-т*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/104.pdf>

- [13] О. Ласійчук, «Деякі особливості публічної служби в країнах Європейського Союзу досвід для України», *Демократичне врядування: наук. вісник*, Вип. 3, 2009. [Електронний ресурс].
Доступно: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Lasijchuk.pdf
- [14] І. Сікорська, *Підготовка державних службовців у країнах Європи*. [Електронний ресурс]. Доступно: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/43-Article%20Text-86-1-10-20180901%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/43-Article%20Text-86-1-10-20180901%20(2).pdf)
- [15] О. Пархоменко-Куцевіл, «Закордонний досвід організації та функціонування системи управління персоналом державної служби», / *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць*. 2010. [Електронний ресурс].
Доступно: [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10poipds.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10poipds.pdf)
- [16] Т. А. Соколова, «Особливості проходження державної служби в розвинених країнах», *Інвестиції: практика та досвід*, № 3, с. 88–92, 2011. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2011/24.pdf
- [17] Є. П. Гребонько, «Досвід західного та східного інституту державного управління у формуванні моделі державної служби України (на прикладі Німеччини та Польщі)», *Інвестиції: практика та досвід*, № 18, с. 113–116, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_18_25
- [18] А. В. Сміян, «Державна служба у Великобританії», *Державний службовець закордоном: знімаємо маски, присвяченого 100-річчю державної служби в Україні: зб. тез Всеукр. студ. онлайн-форуму*. Житомир: ЖДТУ, 2018, с. 117–120. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/117.pdf>
- [19] М. Орлів, «Розвиток вищої державної служби у Великобританії», *Державне управління та місцеве самоврядування*, Вип. 2(33), с. 117–123, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_02\(33\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_02(33)/17.pdf)
- [20] *Система державного управління Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії: досвід для України* / уклад. П. І. Крайнік; Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка, Ред. Київ, Україна: НАДУ, 2011, 48 с. (Серія видань з міжнародного досвіду державного управління). [Електронний ресурс].
Доступно: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/6144c2df-5586-420c-aef1-86e74fa3947b.pdf
- [21] М. В. Бахуринський, «Державний службовець у Великобританії», *Державний службовець закордоном: знімаємо маски, присвяченого 100-*

- річчю державної служби в Україні: зб. тез Всеукр. студ. онлайн-форуму. Житомир: ЖДТУ, 2018, с. 15–19. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/15.pdf>
- [22] Conseil supérieur de la Fonction publique de l'État. *Le portail de la Fonction publique*. [Online]. Available: <https://www.fonction-publique.gouv.fr/conseil-superieur-de-la-fonction-publique-de-letat>
- [23] Loi n 83–634 du 13 juillet 1983 portant droits et obligations des fonctionnaires. *Legifrance. Loi dite loi Le Pors*. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000504704/>
- [24] Loi n°84–16 du 11 janvier 1984 portant dispositions statutaires relatives à la fonction publique de l'Etat. *Legifrance*. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000501099/>
- [25] Constitution du 4 octobre 1958. *Legifrance*. [Online]. Available: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356?init=true&page=1&query=Constitution&searchField=ALL&tab_selection=all
- [26] С. Карпенко, «Зарубіжний досвід організації державної служби та форми його використання в Україні у 90-х рр. ХХ ст.», *Вісник Львівського ун-ту. Серія «філософсько-політичні студії»*, Вип. 11, с. 124–130, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu>
- [27] *Le ministère de la Transformation et de la Fonction publiques: site officiel*. [Online]. Available: <https://www.transformation.gouv.fr>
- [28] Décret n°2020–882 du 15 juillet 2020 relatif aux attributions du ministre de la transformation et de la fonction publiques. *Legifrance*. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000042121510>
- [29] Décret n°2016–1804 du 22 décembre 2016 relatif à la direction générale de l'administration et de la fonction publique et à la politique de ressources humaines dans la fonction publique. *Legifrance*. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033670465/>
- [30] Centre interministériel de services informatiques relatifs aux ressources humaines (CISIRH). *Le ministère de la Transformation et de la Fonction publiques*. [Online]. Available: <https://www.transformation.gouv.fr/le-ministere/directions/cisirh>
- [31] Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). *Pol-translit*. Київ, Україна: Москаленко О. М., 2018, 82 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://pol-translit.com/news/pol-konst.html>
- [32] Ustawa o służbie cywilnej. Stan prawny aktualny na dzień, 27.10.2021. *Lexlege*. [Online]. Available: <https://lexlege.pl/ustawa-o-sluzbie-cywilnej/>

- [33] The Civil Service system in Poland. *Serwis Rzeczypospolitej Polskiej*. [Online]. Available: <https://www.gov.pl/web/civilservice/the-civil-service-system-in-poland>
- [34] Л. С. Мосора, «Досвід організації державної служби в Польщі: орієнтири для України», *Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. журн.*, № 3, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1201>
- [35] Державна служба в країнах ЄС. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28926.pdf>
- [36] Our governance. *Civil Service*. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/organisations/civil-service/about/our-governance>
- [37] Ministerial role. *Minister for the Civil Service*. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/ministers/minister-for-the-civil-service>
- [38] Constitutional Reform and Governance Act 2010. *Legislation.gov.uk*. [Online]. Available: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/10/25/contents>
- [39] *Civil Service Commissioners: official website*. [Online]. Available: <https://civilservicecommission.independent.gov.uk/about-the-commission/civil-service-commissioners/>
- [40] Civil Service governance. *Civilservice*. [Online]. Available: <https://web.archive.org/web/20080921175350/http://www.civilservice.gov.uk/about/structure/index.asp>
- [41] Latest from the Advisory Committee on Business Appointments. *Advisory Committee on Business Appointment*. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/organisations/advisory-committee-on-business-appointments>
- [42] А. О. Студенецька, «Система управління державною службою в Україні: правове закріплення та практика функціонування», *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць*, Т. 2, № 83, с. 227–235, 2021. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237308>
- [43] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція прийнята на п'ятій сесії із наступними змінами*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

- [44] Верховна Рада України. (2017, Листоп. 09). Закон №2190-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань проходження державної служби». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [45] Верховна Рада України. (2020, Жовт. 30). Проект Закону № 4298 «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні». [Електронний ресурс].
Доступно: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293
- [46] Верховна Рада України. (2021, Лют. 02). Постанова № 1165-IX «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік». [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>

FOREIGN EXPERIENCE IN THE ORGANIZATION AND OPERATION OF MANAGEMENT SYSTEMS OF THE STATE SERVING THE SERVICE (FOR EXAMPLE, FRANCE, POLAND, GREAT BRITAIN)

Alona Studenetska,

Graduate student of the Department
of Public Policy of the Educational and
Scientific Institute of Public Administration
and Civil Service of the Taras Shevchenko
National University of Kyiv.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-5118-9040>
studenetska@meta.ua

Abstract. The article is devoted to the analysis of civil service management systems in foreign countries, in particular in France, Poland, Great Britain and comparison of these systems with the civil service management system in Ukraine. A study of foreign experience in the organization and functioning of elements of civil service management in some countries of the Romano-Germanic (France, Poland, Ukraine) and Anglo-Saxon (UK) legal systems, will provide a more complete picture of the impact of relevant systems on civil service. A thorough study of foreign experience in the organization and functioning of civil service management in some countries of the Romano-Germanic legal system, will give a more complete picture of the impact of this system on the passage of civil servants. Analyzing the civil service management systems of the European Union, in

particular France, Poland and the United Kingdom, which was a member of the EU until 2021, we can conclude that the Law adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2015 partially reflects the Polish and French variants of the system of bodies endowed with management functions in the field of civil service, as well as the British – in terms of the introduction of positions of state secretaries in ministries. At the same time, it should be noted that the domestic civil service management system has its own unique characteristics. It is also necessary to pay attention to the fact that in the relevant legislative act of Ukraine, in contrast to the above-mentioned acts, the system is defined as appropriate and in its clear definition of the powers of the elements. If we talk about the model of public (civil service) in Ukraine, it should be noted that until 2016 (entry into force of the Law) Ukraine was characterized by a job model of public service, and since 2016 – a career-job. First of all, the corresponding transformation took place thanks to the use of the experience of the member states of the European Union.

Keywords: civil service management system in foreign countries; civil service management system in Ukraine; civil service in the countries of the European Union; models of public service in Ukraine; use of foreign experience in the process of forming the civil service system in Ukraine.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБОЙ (НА ПРИМЕРЕ, ФРАНЦИИ, ПОЛЬШИ, ВЕЛИКОБРИТАНИИ)

Студенецкая Алена Алексеевна,
аспирант Учебно-научного института
публичного управления и государственной службы
Киевского национального университета имени Тараса Шевченка.
Киев, Украина.

 <https://orcid.org/0000-0001-5118-9040>
studenetska@meta.ua

Анотация. Статья посвящена анализу систем управления государственной службой в зарубежных странах, в частности в Франции, Польше, Великобритании и сравнению соответствующих систем с системой управления государственной службой в Украине. Исследование зарубежного опыта организации и функционирования элементов управления государственной службой в отдельных странах романо-германской (Франция, Польша, Украина), а также

англо-саксонской (Великобритания) правовых систем, позволит составить более полное представление о влиянии соответствующих систем на прохождение государственной службы государственными служащими. Проанализировав системы управления государственной службой в странах Европейского Союза, в частности Франции, Польши, а также Великобритании, которая до 2021 года была членом ЕС, можно сделать вывод, что в Законе, принятом Верховной Радой Украины в 2015 году, частично нашли отражение польский и французский варианты системы органов, наделенных функциями управления в сфере государственной службы, а также британский – в части введения должностей государственных секретарей в министерствах. В то же время следует отметить, что отечественная система управления государственной службой имеет свои уникальные характерные черты. Также необходимо обратить внимание на то, что в профильном законодательном акте Украины, в отличие от актов названных стран, четко определена соответствующая система и в большинстве своем четко очерчены полномочия ее элементов. Если говорить о модели публичной (государственной службы) в Украине, то необходимо отметить, что до 2016 года (вступление в силу Закона) Украине была присуща должностная модель публичной службы, а с 2016 года – карьерно-должностная. В первую очередь, соответствующая трансформация и произошла благодаря использованию опыта стран – членов Европейского Союза.

Ключевые слова: система управления государственной службой в зарубежных странах; система управления государственной службой в Украине; государственная служба в странах Европейского Союза; модели публичной службы в Украине; использование зарубежного опыта в процессе формирования системы государственной службы в Украине.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy. (1993, Hrud. 16). Zakon № 3723-XII «Pro derzhavnu sluzhbu». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (2011, Lystop. 17). Zakon № 4050-VI «Pro derzhavnu sluzhbu». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text>

- [3] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Hrud. 10). Zakon № 889-VIII «Pro derzhavnu sluzhbu». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
- [4] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016, Cherv. 24). Rozporiadzhennia № 474-r «Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80#Text>
- [5] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021, Lyp. 21). Rozporiadzhennia № 831-r «Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>
- [6] I. V. Palamarchuk, V. A. Mironenko, «Zakordonnyi dosvid upravlinnia personalom derzhavnoi sluzhby krain – chleniv YeS dlia Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku», Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, № 3(66), s. 181–187, 2019. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://lib.kart.edu.ua/handle/123456789/4857>
- [7] I. O. Drahan, «Pidkhody do udoskonalennia kadrovoho menedzhmentu v systemi derzhavnoi sluzhby: analiz zarubizhnoho dosvidu», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektron. zhurn., № 1, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=533>
- [8] R. P. Syvyi, «Definitsiia derzhavnoi sluzhby v krainakh yevropeiskoho soiuzu», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektron. zhurn., № 4, 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1070>
- [9] O. M. Rudenko, Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba v krainakh YeS v konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: navch.-metod. materialy / uporiad. I. V. Polishchuk. Kyiv, Ukraina: NADU, 2013, 68 s. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/942049b0-8d89-4eb7-8d5c-f687ac4067c5.pdf
- [10] L. L. Prokopenko, I. A. Shabatina, «Publichna sluzhba v krainakh YeS», Publichna sluzhba, 2018 [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf>
- [11] L. A. Pustovoi, Systema derzhavnoho upravlinnia Respubliki Frantsiia: dosvid dlia Ukrainy; Yu. V. Kovbasiuka, Red. Kyiv, Ukraina: NADU, 2010, 56 s. (Seriiia vydan z mizhnarodnoho dosvidu derzhavnoho upravlinnia). [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografy/9e64b727-dc1c-4e17-8f6c-1bd4a11fb05d.pdf

- [12] S. V. Semenenko, «Derzhavnyi sluzhbovets Frantsuzkii Respublitsi», Zhytomyr. derzh. tekhnol. un-t. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/104.pdf>
- [13] O. Lasiichuk, «Deiaki osoblyvosti publichnoi sluzhby v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu dosvid dlia Ukrainy», Demokratychnе vriaduvannia: nauk. visnyk, Vyp. 3, 2009. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik3/fail/+Lasijchuk.pdf
- [14] I. Sikorska, Pidhotovka derzhavnykh sluzhbovtziv u krainakh Yevropy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/43-Article%20Text-86-1-10-20180901%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/43-Article%20Text-86-1-10-20180901%20(2).pdf)
- [15] O. Parkhomenko-Kutsevil, «Zakordonnyi dosvid orhanizatsii ta funktsionuvannia systemy upravlinnia personalom derzhavnoi sluzhby»,/ Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. prats. 2010. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: [http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10poipds.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10poipds.pdf)
- [16] T. A. Sokolova, «Osoblyvosti prokhozhenia derzhavnoi sluzhby v rozvynenykh krainakh», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 3, s. 88–92, 2011. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2011/24.pdf
- [17] Ye. P. Hrebonozhko, «Dosvid zakhidnoho ta skhidnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia u formuvanni modeli derzhavnoi sluzhby Ukrainy (na prykladi Nimechchyny ta Polshchi)», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 18, s. 113–116, 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2017_18_25
- [18] A. V. Smiian, «Derzhavna sluzhba u Velykobrytanii», Derzhavnyi sluzhbovets zakordonom: znimaiemo masky, prysviachenoho 100-richchiu derzhavnoi sluzhby v Ukraini: zb. tez Vseukr. stud. onlain-forumu. Zhytomyr: ZhDTU, 2018, s. 117–120. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/117.pdf>
- [19] M. Orliv, «Rozvytok vyshchoi derzhavnoi sluzhby u Velykobrytanii», Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Vyp. 2(33), s. 117–123, 2017. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_02\(33\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2017/2017_02(33)/17.pdf)
- [20] Systema derzhavnoho upravlinnia Spoluchеноho Korolivstva Velykobrytanii i Pivnichnoi Irlandii: dosvid dlia Ukrainy / uklad. P. I. Krainik; Yu. V. Kovbasiuka, S. V. Zahorodniuka, Red. Kyiv, Ukraina: NADU, 2011, 48 s. (Seriiа vydan z mizhnarodnoho dosvidu derzhavnoho upravlinnia).

- [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/6144c2df-5586-420c-aef1-86e74fa3947b.pdf
- [21] M. V. Bakhurynskiy, «Derzhavnyi sluzhbovets u Velykobrytanii», Derzhavnyi sluzhbovets zakordonom: znimaiemo masky, prysviachenoho 100-richchiu derzhavnoi sluzhby v Ukraini: zb. tez Vseukr. stud. onlain-forumu. Zhytomyr: ZhDTU, 2018, s. 15–19. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/15.pdf>
- [22] Conseil supérieur de la Fonction publique de l'État. [Le portail de la Fonction publique](http://www.fonction-publique.gouv.fr/conseil-superieur-de-la-fonction-publique-de-letat). [Online]. Available: <https://www.fonction-publique.gouv.fr/conseil-superieur-de-la-fonction-publique-de-letat>
- [23] Loi n°83–634 du 13 juillet 1983 portant droits et obligations des fonctionnaires. Legifrance. Loi dite loi Le Pors. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000504704/>
- [24] Loi n°84–16 du 11 janvier 1984 portant dispositions statutaires relatives à la fonction publique de l'Etat. Legifrance. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000501099/>
- [25] Constitution du 4 octobre 1958. Legifrance. [Online]. Available: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356?init=true&page=1&query=Constitution&searchField=ALL&tab_selection=all
- [26] S. Karpenko, «Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii derzhavnoi sluzhby ta formy yoho vykorystannia v Ukraini u 90-kh rr. XX st.», Visnyk Lvivskoho un-tu. Seriiia «filosofsko-politychni studii», Vyp. 11, s. 124–130, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu>
- [27] Le ministère de la Transformation et de la Fonction publiques: site officiel. [Online]. Available: <https://www.transformation.gouv.fr>
- [28] Décret n°2020–882 du 15 juillet 2020 relatif aux attributions du ministre de la transformation et de la fonction publiques. Legifrance. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000042121510>
- [29] Décret n°2016–1804 du 22 décembre 2016 relatif à la direction générale de l'administration et de la fonction publique et à la politique de ressources humaines dans la fonction publique. Legifrance. [Online]. Available: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033670465/>

- [30] Centre interministériel de services informatiques relatifs aux ressources humaines (CISIRH). Le ministère de la Transformation et de la Fonction publiques. [Online]. Available: <https://www.transformation.gouv.fr/le-ministere/directions/cisirh>
- [31] Konstytutsiia Polskoi Respubliki (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala). Rol-translit. Kyiv, Ukraina: Moskalenko O. M., 2018, 82 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://pol-translit.com/news/pol-konst.html>
- [32] Ustawa o służbie cywilnej. Stan prawny aktualny na dzień, 27.10.2021. Lexlege. [Online]. Available: <https://lexlege.pl/ustawa-o-sluzbie-cywilnej/>
- [33] The Civil Service system in Poland. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. [Online]. Available: <https://www.gov.pl/web/civilservice/the-civil-service-system-in-poland>
- [34] L. S. Mosora, «Dosvid orhanizatsii derzhavnoi sluzhby v Polshchi: oriientyry dlia Ukrainy», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektron. zhurn., № 3, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1201>
- [35] Derzhavna sluzhba v krainakh YeS. Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy. Yevropeyskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28926.pdf>
- [36] Our governance. Civil Service. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/organisations/civil-service/about/our-governance>
- [37] Ministerial role. Minister for the Civil Service. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/ministers/minister-for-the-civil-service>
- [38] Constitutional Reform and Governance Act 2010. Legislation.gov.uk. [Online]. Available: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/10/25/contents>
- [39] Civil Service Commissioners: official website. [Online]. Available: <https://civilservicecommission.independent.gov.uk/about-the-commission/civil-service-commissioners/>
- [40] Civil Service governance. Civilservice. [Online]. Available: <https://web.archive.org/web/20080921175350/http://www.civilservice.gov.uk/about/structure/index.asp>
- [41] Latest from the Advisory Committee on Business Appointments. Advisory Committee on Business Appointment. [Online]. Available: <https://www.gov.uk/government/organisations/advisory-committee-on-business-appointments>

- [42] A. O. Studenetska, «Systema upravlinnia derzhavnoiu sluzhboiu v Ukraini: pravove zakriplennia ta praktyka funktsionuvannia», Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats, T. 2, № 83, s. 227–235, 2021. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237308>
- [43] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv. 28). Konstytutsiia pryiniata na piatii sesii iz nastupnyy zminy. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [44] Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, Lystop. 09). Zakon № 2190-VIII «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo okremykh pytan prokhodzhennia derzhavnoi sluzhby». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [45] Verkhovna Rada Ukrainy. (2020, Zhovt. 30). Proekt Zakonu № 4298 «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro mistsevi derzhavni administratsii ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia terytorialnoi orhanizatsii vykonavchoi vlady v Ukraini». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70293
- [46] Verkhovna Rada Ukrainy. (2021, Liut. 02). Postanova № 1165-IKh «Pro Plan zakonoproektnoi roboty Verkhovnoi Rady Ukrainy na 2021 rik». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>

*Стаття надійшла до редакції
12 листопада 2021 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 18(47)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

Редактори — *Отрішко В. І.
Ремізовський К. М.*

Коректор — *Отрішко В. І.*

Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 17.11.2021. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 16,04. Обл. вид. арк. 17,25.
Тираж 300 прим. Замовлення № 171121_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 18(47)*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053
Area Code: 28; spec code: 281*

Editors — *Otrishko V. I.
Remizovsky K. M.*

Corrector — *Otrishko V. I.*

Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 17.11.2021. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 16,04. Accounting and publishing sheets 17,25.
Edition 300 copies. Order № 171121_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.